

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**DİYANET AYLIK DERGİ'NİN TASAVVUFİ BAĞLAMDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah SOLMAZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yusuf AKBAK

TOKAT - 2024

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yusuf AKBAK'ın danışmanlığında hazırlamış olduğum “Diyanet Aylık Dergi'nin Tasavvufi Bağlamda Değerlendirmesi “ adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / 2024

Abdullah SOLMAZ

ÖZET

DIYANET AYLIK DERGİ’NİN TASAVVUFİ BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ

SOLMAZ, Abdullah

Yüksek Lisans Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Yusuf AKBAK

Şubat 2024, ix + 159 sayfa

633 numaralı kanunun Diyanet İşleri Başkanlığı’na yüklediği sorumluluklardan biriside toplumu din konusunda aydınlatmaktır. Başkanlık bu yükümlülüğünü zamanın şartlarına göre; vaaz, hutbe, takrir dersi gibi cami içi faaliyetlerle, kur’an kursları, irşat ekipleri, seminerler, konferanslar, sempozyumlar vb. gibi cami dışı etkinliklerle, bunların yanı sıra yazılı ve görsel basın aracılığıyla yerine getirmektedir. Bu hizmetlerin en kapsamlısı ve en önemlisi şüphesiz dini yayınlardır. Dini yayınlar süreli ve basılı yayınlar olarak 2’ye ayrılmaktadır. Görsel dini yayınlar radyo, TV, dijital ve sosyal medya gibi iletişim araçlarıdır. Süreli dini yayınlar ise Diyanet Gazetesi, Diyanet İlmi Dergisi, Diyanet Çocuk Dergisi, Diyanet Aylık Dergisi, Diyanet Aile Dergisi, Diyanet Arapça İlmi Dergisi, Diyanet Cim Dergisi, Diyanet Bayram Gazetesi’dir.

Çalışmamızda 1968’ yılında yayın hayatına başlayan Diyanet Gazetesi’nin devamı niteliğinde olan, 1991 yılında neşredilmeye başlayan Diyanet Aylık Dergi’nin 1991-2022 yılları arasını Tasavvufi bağlamda değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın konusu amacı ve önemi noktasında genel hatlarıyla bilgilendirme yapılmıştır. Birinci bölümde; Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kuruluş amacı ve görevleri, irşat faaliyetlerindeki misyonu ve Derginin genel muhtevası hakkında kısa bilgilendirmeler yapılmıştır. İkinci bölümde ise Derginin 1991-2022 yılları arasında 384 sayının Tasavvufi içeriği ele alınmıştır. 384 matbu Derginin tamamına Diyanet Dergi arşivinden ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında belirtilen sayılarda yer alan Tasavvufi içerikler taranmış ve tespit edilmiştir. Çalışmanın zaman kapsamının

32 yıllık gibi uzun bir süreye tekâbül etmesi nedeniyle 10'ar yıllık bölümlere ayırarak üç ayrı bölümde incelenmiştir. Dergide toplamda yazılan makale sayısı 7525'dir. Çalışmamıza konu olacak Tasavvufî tema ve içeriğe sahip 250 makale tespit edilmiştir. Bu makaleler iki ayrı bölümde ele alınmıştır. Birincisinde genel Tasavvuf konuları incelenirken, ikincisinde mutasavvıflara dair konuları işlenmiştir. Genel bir sonuç bildirisiyle ele alınan konuların sebep- sonuç ilişkisi değerlendirilerek aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Aylık Dergi, İrşâd, Mutasavvıf

ABSTRACT

EVALUATION OF DİYANET MONTHLY MAGAZINE IN A SUFI CONTEXT

SOLMAZ, Abdullah

Master's Degree Basic Islamic Sciences Department of Science

Advisor: Dr. Lecturer Member Muhammed Yusuf AKBAK

February 2024, ix + 159 pages

One of the responsibilities assigned to the Presidency of Religious Affairs by Law No. 633 is to enlighten the society about religion. The Presidency fulfills this obligation according to the conditions of the time; inside the mosque, such as sermons, khutbahs, takrir lessons: Quran courses, guidance teams, seminars, conferences, symposiums, etc. It carries out its non-mosque activities such as through written and visual media. The most comprehensive and important of these services is undoubtedly religious publications. Religious publications are divided into two: periodicals and printed publications. Visual religious publications are communication tools such as radio, TV, digital and social media. Periodical religious publications continue their periodical publishing activities as Diyanet Newspaper, Diyanet İlmi Magazine, Diyanet Children Magazine, Diyanet Monthly Magazine, Diyanet Family Magazine, Diyanet Arabic Science Magazine, Diyanet Cim Magazine, Diyanet Bayram Newspaper.

In our study, Diyanet Monthly Magazine, which started to be published in 1991, which is the continuation of Diyanet Newspaper, which started its publication life in 1968, was evaluated in the Sufi context between 1991 and 2022. Our study consists of an introduction and two parts. In the introduction section; General information was given regarding the subject, purpose and importance of the study. In the first part; Brief information was given about the founding purpose and duties of the Presidency of Religious Affairs, its mission in guidance activities and the general content of the magazine. In the second part, the Sufi content of 384 issues of the magazine between 1991 and 2022 is discussed. All 384 printed magazines were accessed from the Diyanet magazine archive. Within the scope of the study, the Sufi contents in the specified numbers were scanned and identified. Since the time scope of the study corresponds to a long period of 32 years, it was divided into 10-year sections and examined in three

separate sections. The total number of articles written in the journal is 7525. 250 articles with Sufi themes and content that will be the subject of our study have been identified. These articles are discussed in two separate sections. In the first one, general Sufism issues were examined, while in the second one, topics related to Sufis were discussed. The cause-effect relationship of the topics discussed was evaluated in a general conclusion statement.

Key words: Sufism, Presidency of Religious Affairs, Diyanet Monthly Magazine, Irshad, Sufi

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
TABLOLAR DİZİNİ	vii
GRAFİKLER DİZİNİ	viii
DERGİ KAPAĞI DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırmanın Yöntemi	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
BİR TEŞKİLAT OLARAK DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE AYLIK DERGİSİ	5
1. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Amacı ve Görevleri	5
2. İrşad Faaliyetlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Misyonu	8
3. Aylık Derginin Genel Muhtevası	14
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI AYLIK DERGİNİN TASAVVUFİ BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ	19
1. Tasavvuf İlminin Tarihi Serüveni ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Anlayışı	19
2. Aylık Dergide Ele Alınan Tasavvufî Konular ve Muhtevası	25
2.1. Birinci Dönemin Tasavvufî Açısından Değerlendirmesi (1991-2000)	30
2.2. Birinci Dönem Mutasavvıfları Açısından Değerlendirmesi (1991-2000)	37
2.3. İkinci Dönemin Tasavvufî Açısından Değerlendirmesi (2001-2010)	42
2.4. İkinci Dönemin Mutasavvıflar Açısından Değerlendirmesi (2001-2010)	65
2.5. Üçüncü Dönemin Tasavvufî Açısından Değerlendirmesi (2011-2022)	78
2.6. Üçüncü Dönemin Mutasavvıflar Açısından Değerlendirmesi (2011-2022)	129
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA	142
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR DİZİNİ

vb.	ve benzeri
DİB	Diyanet işleri Başkanlığı
a.s	aleyhisselam
s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
STK	Sivil Toplum kuruluşları
KYK	Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu
Hız.	Hazreti
H	Hicri
haz.	Hazırlayan
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
yy.	Yüzyıl
r.a.	Radiyallahu anı
ö.	Ölüm
C	Cilt
tr.	Tercüme eden

UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

BAĞ-KUR Esnaf ve Sanatkârlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal
Sigortalar Kurumu

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo1. 1991-2000 yılları Dergilerdeki Tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili makalelerin konu başlıkları..... 35

Tablo 2. 2001-2010 yılları Dergilerdeki Tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili makalelerin konu başlıkları..... 61

Tablo 3. 2011-2022 yılları Dergilerdeki Tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili makalelerin konu başlıkları..... 120

Tablo 4. Makalelerde toplamda işlenen mutasavvıflar ve sayısal oranları 130

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. Dergi makalelerinin konularına göre dağılım grafiği.....	25
Grafik 2. Genel Tasavvuf konulu makalelerin yıllara göre dağılım grafiği	26
Grafik 3. Tasavvuf konulu makalelerin yıllara göre dağılım grafiği.....	27
Grafik 4. Mutasavvıfların hayatları ve Tasavvuf anlayışı konulu makalelerin yıllara göre dağılım grafiği.....	28
Grafik 5. 1991-2000 yılları arasında Tasavvuf içerikli makalelerin dağılımı	30
Grafik 6. 1991-2000 yılları arasında mutasavvıf içerikli makale dağılımı.....	37
Grafik 7. 2001-2010 yılları arasında Tasavvuf içerikli makalelerin dağılımı	43
Grafik 8. 2001-2010 yılları arasında mutasavvıf içerikli makalelerin dağılımı	65
Grafik 9. 2011- 2022 Tasavvuf içerikli makalelerin yıllara göre dağılım	80
Grafik 10. 2011-2022 yılları arasında mutasavvıf içerikli makale dağılımı.....	131

DERGİ KAPAĞI DİZİNİ

Dergi Kapağı Dizini 1.	1993 yılı Eylül ayı 33. Sayısının dış ön kapağı	32
Dergi Kapağı Dizini 2.	1994 yılı Ağusyos ayı 44. Sayısının dış ön kapağı.....	40
Dergi Kapağı Dizini 3.	2006 yılı Ocak ayı 181. Sayısının dış ön kapağı	46
Dergi Kapağı Dizini 4.	2006 yılı Mayıs ayı 185. Sayısının dış ön kapağı.....	47
Dergi Kapağı Dizini 5.	2006 yılı Kasım ayı 192. Sayısının dış ön kapağı	48
Dergi Kapağı Dizini 6.	2007 yılı Mayıs ayı 197. Sayısının dış ön kapağı.....	51
Dergi Kapağı Dizini 7.	2008 yılı Nisan ayı 208. Sayısının dış ön kapağı	55
Dergi Kapağı Dizini 8.	2009 yılı Mayıs ayı “eki” 221. Sayısının dış ön kapağı	56
Dergi Kapağı Dizini 9.	2010 yılı Eylül ayı 237. Sayısının dış ön kapağı	58
Dergi Kapağı Dizini 10.	2011 yılı Ocak ayı 241. Sayısının dış ön kapağı	81
Dergi Kapağı Dizini 11.	2011 yılı Mart ayı 243. Sayısının dış ön kapağı	84

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Anayasal çerçevede görev ve sorumlulukları çizilen Diyanet İşleri Başkanlığının öne çıkan yükümlülüklerinden birisi de “toplumu din konusunda” aydınlatmaktır. Bu görevi yerine getirirken zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak faaliyetlerini sürdürmesi, bir devlet kurumu olması münasebetiyle önem arz etmektedir. Nitekim DİB’in kurulduğu günden bu güne, gelişen dünya düzleminde toplumun farklılıklarını ve farkındalıklarını göz önünde bulundurarak irşat ve tebliğ faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu bağlamda DİB’in kamu hizmetleri kapsamında olan irşat ve tebliğ misyonunu yerine getirmek/yürütmek üzere kullandığı en önemli enstrümanlardan biri, basın-yayın faaliyetleridir. Araştırmamızın esas konusunu teşkil eden Diyanet Aylık Dergisi’nin DİB’in medyayı kullanarak İslâmiyet’in evrensel nitelik taşıyan mesajlarını geniş halk kitlelerine tanıtmaya misyonunu yerine getirmesi açısından önemli olduğu görülmektedir.

Dergi yayın hayatına 1991 yılı Ocak ayında başlamış ve günümüzde de halen devam etmektedir. Uzun soluklu yayın geçmişine sahip olan Derginin, çıkarılış amacı sadece kurumun faaliyetlerini aktarmak gibi görülse de, tarihi süreç içerisinde bunun dışında da sorumluluklar üstlendiği görülmüştür. Dergi zamanın sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlarını gündemine taşıyarak, alanında uzman kişilerin görüşlerini yer vermiş, toplumsal sorunların çözümüne nitelikli katkılar sunmuştur. Bir kamu kurumu olan DİB, çalışmalarını sürdürürken Anayasa kapsamında tanımlanmış ve sınırları çizilmiş olan alanda itidalli biçimde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bahsi geçen toplumsal sorunlardan biri biride 30 Kasım 1925 kapatılan Tekke ve Zaviyeler kanunun, daha sonra doğuracağı sonuçlardır. Zira ilgili kanunda faaliyetleri durdurulan tarikatlar ve tekkeler, faaliyetlerini gayri resmi olarak sürdürülmeye başlamıştır. Bu da birtakım sorunlara ve suistimallere yol açmıştır. Bu suistimallerin önünü geçmek ve sorunların çözümü için DİB Dergi bağlamında önemli adımlar atmıştır. Bu adımların sonucunda Tasavvuf ilminin ne olduğu delilleriyle işlenmiş, hakiki mutasavvıfların özellikleri ise Ahmed Yesevî (ö.562/1166), Hacı Bektâş-ı Velî (ö.669/1271) Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.672/1273) Yûnus Emre (ö.720/1320) ve Hacı Bayrâm-ı Velî (ö.833/1430) vd: gibi

anadolu irfânının öncül temsilcilerinin hayatlarından örneklerle aktarılmıştır. Bu husun Kuran'ın kıssa anlatım metoduyla örtüşmesi olarak değerlendirilebiliriz.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kurum içi ve kurum dışına yönelik yayınlanan Diyanet Aylık Dergi'nin 1991-2022 yılları arasındaki sayıların Tasavvuf ilmine, tarikatlara ve mutasavvıflara bakış açısı ele alınacaktır. Tarikat faaliyetlerinin hukuken yasak olmasından ötürü DİB'in Tasavvuf ilmine karşı tutumu ortaya konulacaktır. Elde edilen bulguların halkın ihtiyaçları doğrultusunda olup olmadığı değerlendirilecektir. Ayrıca bugüne kadar DİB'in Tasavvufa dair faaliyetlerini konu edilen akademik çalışmalarının sayısal oranının az olduğu gerçeğinden¹ yola çıkarak, bu çalışmanın Başkanlığın Tasavvuf ilmine bakış açısının tespiti bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın önemi; Müslümanların İslâmi açıdan sorun teşkil eden konulara daha sistematik cevaplar verebilmek için hicri ikinci asırdan sonra İslâmi ilimlerin tasnif edildiği görülmektedir. Bu ihtisaslaşma neticesinde alan içi çalışmaların ilmi açıdan verimli olduğu ve İslâmi ilimlerin zenginliklerini gün yüzüne çıkardığı düşünülmektedir. Sınıflandırılma neticesinde önceleri akli-nakli ayrımına tabi olan ilimler, daha sonra kendi içinde de tasnife tabi olmuştur. Akli ilimler; Mantık, Fizik, Kimya, Edebiyat, Tıp iken, nakli ilimler ise; Tefsir, Kelam, Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf bağlamında tasnif edilmiştir.²

Kurumsal amacı toplumu nakli ilimler noktasında bilgilendirmek olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, ayrıca güncel meselelere cevap verecek şekilde söz konusu ilimlerin aktarımını yapması hukuki bir sorumluluğudur. Nitekim Başkanlık, bu sorumluluğu yazılı, sözlü ve görsel basın ile ifâ etmektedir. Aynı zamanda Tasavvufa ve diğer İslâmi

¹ Şule Çakır, *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Algısı* (1980-2017)(Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2019).

² İbrahim Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimlerin Sınıflandırılması* (Ankara: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 9-20.

ilimlere dair sorunlara Diyanet İlmi ve Diyanet Aylık Dergileri aracılığıyla çözüm sunmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Başkanlığın Tasavvuf ilmine ve tarikatlara karşı mesafeli durduğu algısı oluştuğu görülmektedir.³ Ancak bu algının isabetli olmadığı yapılan çalışma bağlamında görülmektedir. Bununla birlikte “Diyanet-Tasavvuf” ilişkisinin bütün yönleri ortaya koyulurken, Başkanlığın sünni Tasavvuf anlayışını savunduğu görülmüştür. Sonuç itibarıyla Başkanlık, Anayasa’nın kendisine din konusunda yüklediği sorumluluktan dolayı toplumun Tasavvuf ilmine olan ihtiyacını gidermeye çalıştığı Diyanet Aylık Dergi bağlamında tespit edilmiştir. Ayrıca bu ve benzeri çalışmaların Türk toplumundaki Tasavvuf anlayışının güncellenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada 1991-2022 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın irşâd faaliyetlerini daha verimli olması ve aktüel meseleleri dini motiflerle aktarması adına tertip ettiği Diyanet Aylık Dergi’nin Tasavvufi bağlamda değerlendirilmesi yapılmıştır. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kuruluş amacı ve görevleri, irşâd faaliyetlerinde Başkanlığın yüklendiği misyon ve Dergi’nin genel muhtevası aktarılmıştır. İkinci bölümde ise çalışmamızın ana konusu olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Tasavvufa bakış açısı ve Dergi’de Tasavvufun ele alınış şekli değerlendirilmiştir.

Çalışmaya konu olan Dergi sayılarının tamamı “Diyanet Dergi Arşivi’nden” temin edilmiştir. Bütün sayılar okunmuş ve ayıklama yöntemine gidilmiştir. Ayıklama yönteminde konular kendi içinde; dini, kültürel, spor, ekonomi, Edebiyat ve haber başlıkları altında gruplandırılmıştır. Dini ve Edebiyat başlıkları altında bulunan Tasavvuf ve Tasavvuf Edebiyatına dair, şiir, söyleşi ve makaleler tespit edilmiştir. Sonra çalışmamıza konu olan “Tasavvufa dair makaleler” başlığı altında 250 makale incelenmiştir. Bu makalelerde, “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Tasavvufa bakış açısı”

³ Çakır, *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Tasavvuf Algısı(1980-2017)*, 126.

başlığı altında, Dergi’de ele alınan tasavvufî konuların muhtevası ile Dergi’ye konu olan mutasavvıfların değerlendirmesi alt başlıklar altında incelenmiştir.

Bu alt başlıkların incelenmesinde izlenen yol şöyledir; Makale sayısının çokluğu ve çalışmanın nicel araştırma yöntemi kapsamında hazırlanması nedeniyle 3 ayrı döneme ayrılmıştır. 1.dönem 1991-2000, 2.dönem 2001-2010, 3.dönem 2011-2022 yıllarını kapsamaktadır. Dönemlerde konu olan makalelerin sayısal verileri tablo ve grafiklerle gösterilmiştir. Makaleleri incelenirken, içerik ve söylem analizi yöntemi teknikleri kullanılmıştır. Bölümlere ve yıllara göre işlenen konuların, içerik analiz yöntemi ile Tasavvufa dair hangi kavramların ne sıklıkla işlendiğini, söylem analizi yöntemiyle de bölümler ve yıllar arasında dönüşen ve değişime uğrayan bilgi yapıları ortaya konulmuştur.⁴ Son olarak elde edilen nicel araştırma verileri nitel araştırma yöntemiyle değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 94-117.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR TEŞKİLAT OLARAK DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI VE AYLIK DERGİSİ

1. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş Amacı ve Görevleri

Din, sosyal varlık olan insanın olmazsa olmazlarından biridir. Bunun sebebi olarak da dinin emir ve yasaklarına uygun yaşayanların mutlak manada mükâfata erecekleri inancıdır. Nitekim geçici dünya hayatı için birtakım görev ve sorumlulukların yerine getirilme gereği olduğu gibi, ebedi hayat için de Kur'an ve Sünnet ekseninde birtakım görevler mevcuttur. Aynı zamanda dini yaşamak ve yaşatmak, İslâm dininin öncülerinden ve mükellefiyetlerindendir. Hz. Peygamber dönemi ve sonrasında bu görev münferiden sürdürülürken, daha sonraki dönemlerde nüfus yoğunluğunun artması, şehirleşmenin çoğalması, bilgi transferinin hızlanması ve etkileşim gibi sebeplerden ötürü irşâd etme işi devlet eliyle yürütülmüştür. Bunu Osmanlı Devleti, Şeyhü'l-İslâmlık makamı ile idame ettirirken, devamında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise bu görevi ilk olarak Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ne (bakanlığına) vermiş, daha sonra ilk adı Diyanet İşleri Reisliği olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na devretmiştir.⁵

Diyanet İşleri Reisliği 2 Mayıs 1920 tarihinde görevleri “fetva verme, adli işlemleri ve eğitim faaliyetlerini yürütme olan Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin”⁶ 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılmasıyla, 429 sayılı kanunla kurulmuş ve Başvekâlete bağlanmıştır. Görev ve sorumluluk alanı ise şöyle belirtilmiştir:

“429 sayılı Kanun'da “İslâm dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek” şeklinde târif edilmiştir. Ülkedeki tüm cami ve mescitlerle bunların görevlilerinin idaresi Başkanlığa verildiği gibi tekke ve zaviyelerle bunların görevlisi olan

⁵ Çakır, *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Algısı* (1980-2017), 8.

⁶ Celal Sürgeç, *Diyanet İşleri Başkanlığı ve Eğitim Faaliyetleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 8-9.

şeyhlerin idaresi de Başkanlığa verilmiştir.1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile birlikte bunlara dair hususlar Başkanlığın görev alanından çıkarılmıştır.”⁷

Diyanet İşleri Reisliği, yeni bir kurum olması hasebiyle görev kapsamı genişlemiş, tarihi süreç içerisinde 1927 yılı bütçe kanununda merkez ve taşra teşkilatlarının idarî yapısı ilk defa belirlenmiştir. Sonra 1935 yılında ilk teşkilat kanunu, 1950 yılında “Reislikten” “Başkanlığa” geçilen kanun, 1965 yılında “İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” ibaresiyle görev ve sorumluluk alanları çizilmiştir.⁸ Son olarak Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemine geçilmesi ile birlikte Cumhurbaşkanlığı’na bağlanmıştır.⁹

Devlet kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ihdas edilmesinin amacı, 1965 yılında 633 numaralı kanunda “İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek”¹⁰ şeklinde açıkça belirtilmiştir. İlgili kanunların tedricilik esasına dayandığı ve uygulamalarla sınırlarının çizildiği görülmektedir. Bununla birlikte bakanlık seviyesinden başkanlık seviyesine çekilmesi de dinin siyasetle olan münasebetinin kesilmesi olarak değerlendirilebiliriz. Nitekim dinin ve siyasetin iç içe geçmesinin dini değerlere zararı olduğu düşüncesini Diyanet İşleri Başkanları çeşitli vesilelerle ifade etseler de, konuyla doğrudan ilgili açıklamayı 16. Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu’nun yaptığı görülmektedir:

“Milletçe dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinen Diyanet İşleri Başkanlığı her türlü siyasi görüş ve düşüncenin üstünde kalarak dinimizin birlik beraberlik, fedakârlık ve yardımlaşma gibi yüce prensiplerini halkımıza benimsetmek, insani manevî değerlere ve

⁷ Mehmet Nuri Yılmaz - İsmail İşi, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe - Teşkilat - Hizmet Ve Faaliyetler* (1924 - 1997) (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,), 21-25.

⁸ İsmail İşi, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe - Teşkilat - Hizmet Ve Faaliyetler* (1924 - 1997), 20-50.

⁹ Kanun da yer alan “Başbakanlığa” ibaresi, 2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK’nin 141’inci maddesiyle “Cumhurbaşkanlığına” şeklinde değiştirilmiştir. 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, m.1.

¹⁰ İsmail İşi, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe - Teşkilat - Hizmet Ve Faaliyetler* (1924 - 1997), 20-50.

milli ülkülere bağlılıklarını sağlamak için başarılı, etkin ve yaygın bir din hizmetini sunmaya gayret etmektedir.”¹¹

Özetle Başkanlık birleştirici eylem, bütünleştirici söylem, kucaklayıcı anlayışla her türlü ideolojinin dışında kalarak din hizmeti sunmayı kuruluş amacı olarak tarif etmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görev ve sorumlulukları ilgili kanunun maddesinde üç bölümden müstakil olduğu görülmektedir.

Birinci bölüm: DİB’in inanç noktasındaki görevi, Kur’an ve Sünnet çizgisinde; Allah, peygamber, kitap, melek, kader kaza ve ahiret gibi gaybî kavramlar ve içeriklerini anlaşılır kılmak ve toplumu İslâm dışı olan akımlara karşı bilgilendirmektir.

İbadet esasları bağlamında Başkanlığın temel görevi, bireyin ve toplumun mükellef olduğu hususları tanzim etmektir. Nitekim İslâmi ilimler içinde ibadetler, fıkıh başlığı altında değerlendirilir. Buna da toplumun veya bireyin yapacağı ameller denilir. Bunlar namaz, oruç, zekât, hac, miras, nikâh, boşanma, vasiyet, vb. gibi şerî konuların güncel sorunlarına cevaplar üretmesidir.

Ahlâk esasları bağlamında Başkanlığın temel görevi, Allah hakkı, insan hakkı, kamu hakkı ve hayvan hakkı gibi toplumsal meseleleri pratiğe dökmesidir. Örneğin, topluma faydalı bireyin yetişmesinde tasavvufî değerlerin öne çıkarılması, ikili ilişkilerde güven kavramının gündemde tutulması, yaratılanı yaratandan ötürü sev anlayışıyla merhamet kavramının sınırları çizilmesi Başkanlığın kurumsal görevlerindendir.

İkinci bölüm: “Din konusunda toplumu aydınlatmak” göreviyle yukarıda sınırları çizilen hususların, toplumun, cinsiyet, yaş, dil, mezhep, ideolojik anlayış, coğrafi bölge ayrımı yapmaksızın tüm topluma aktarımını sağlamaktır. Faaliyetlerini birleştiricilik ve bütünleştiricilik esasına uygun olarak gerçekleştirmektedir. Din bilgisini aktarırken anlaşılır dil ve kucaklayıcı üslûbu benimsemekte olup bu görevi 2800 sayılı kanun¹²

¹¹ Ali Bardakoğlu, “Diyanet 80. Yılı”, *Diyanet Aylık dergi* 159 (2004), 1-2.

¹² İsmail İşi, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe - Teşkilat - Hizmet Ve Faaliyetler* (1924 - 1997), 20-50.

doğrultusunda atadığı, müftüler, vaizler, Kur'an kursu öğreticileri, imamlar ve müezzin kayımlar vasıtasıyla yürütmektedir.

Üçüncü bölüm: “İbadet yerlerini yönetmekten” kastın, cami ve Kur'an kurslarının imar ve inşasını yerine getirmek, buralarda icra edilen faaliyetlerin bir devlet kurumu ciddiyetiyle ve hassasiyetiyle yürütülmesini sağlamaktadır.

Netice itibariyle DİB görev ve sorumlulukların ifâsında yumuşak üslup, kucaklayıcı öğreti, itidalli duruş esasları ile toplumun her kesiminin sahih dini bilgiye ulaşmasını kendine şiar edinmektedir.

2. İrşâd Faaliyetlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Misyonu

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü İrşâd faaliyetleri, Kur'an-ı Kerîm'de ortaya koyulan esas ve kaidelerin yanı sıra hadis-i şeriflerin yol gösterici rehberliği doğrultusunda sürdürülmektedir. DİB'in irşâd faaliyetlerine yönelik yaklaşımının daha net biçimde anlaşılması için irşâd faaliyetlerini yönlendiren ve biçimlendiren referans kaynaklarının üzerinde durulması ve ana çerçevenin ortaya koyulması, bu başlığın esas amacını oluşturmaktadır.

Bilginin, bilenler tarafından bilmeyenlere aktarılmasına din ıstılahında irşâd ve tebliğ denilmektedir. İrşâd, Arapça bir kelimedir. Rehberlik, mânen aydınlatma¹³, gafletten uyandırma¹⁴, doğru yolu bulma, kararlılıkla benimseme, doğru yolda gitme, doğru düşünme¹⁵, müminleri dini görevlerini yerine getirmeye çağırma¹⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlam olarak irşâd; nakil, akıl ve tesirli sözlerle insanları gafletten uyandırıp hidayet ve doğru yolu göstermektir.¹⁷ Arapça bir kelime olan tebliğ ise

¹³ Râgıb Ebû'l-Kâsım Hüseyin Muhammed, el-İsfehâni, *Mu'cemü Müfredâtı'l-Elfâzi'l-Kur'an*, Tah: Nedim Maraşlı,(Beyrut: Daru'l Fikr, 1972), 'İrşad', 201.

¹⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Ağaç Kitapevi Yayınları, 2009), 'İrşad', 136.

¹⁵ Esra Hacımüftüoğlu, *Peygamberimiz Cami ve İrşâd* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 26.

¹⁶ Mehmet Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 320.

¹⁷ Fikret Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 56/57.

ulaşmak, yetişmek, yeterli olmak, maksada kavuşmak anlamına gelmektedir.¹⁸ İstilahta ise tebliğ, peygamberlerin vahiy yoluyla Allah'tan aldığı ilâhi hükümleri gizlemeden, eksiltmeden, herhangi bir ilave yapmadan aynen insanlara ulaştırmasıdır.¹⁹ Görülmektedir ki; İrşâd kavramı daha genel ve kapsayıcı, tebliğ ise daha dar ve yerel uygulamalar için kullanılmaktadır. Nitekim irşâd kavramı, kullarını gafletten uyandırmak adına peygamberler ve kitaplar göndermesi hasebiyle Cenâb-ı Hakk'a izâfe edilirken, tebliğ kavramının peygamberlere ait bir sıfat olduğu bilinmektedir. Bir yönüyle irşâd nakli, tebliğ ise akli temsil etmektedir. Fakat pratik alanda irşâd ve tebliğ kavramları birbirinden ayrılmaz iki bütün gibi işlenilmektedir. Bunun nedeni ise sahih bilgiye ulaşmada akıl ve naklin ayrılmaz bir bütün olmasıdır.

İrşâdın tarihi serüvenine baktığımızda Hz. Âdem ve Havva'nın cennetten çıkarılması ve imtihan gereği dünyaya gönderilmeleri hâdisesinde, doğru yolu bulma adına Allah'ın onlara “*birtakım kelimeler vermesi ve bunun neticesinde tevbelerini kabul etmesi*”²⁰ tarihin seyrindeki ilk irşâd faaliyeti olarak tasavvur edilebilir. Bu hâdise irşâdın ‘*birtakım kelimeler*’ ibaresinden de anlaşılacağı üzere nakil kavramının önemine, “*tevbe edilmesi*” sonucuyla da aklın nakil ile buluşmasına işaret etmektedir. Ayrıca irşâdın sıradan bir faaliyet gibi görünmediği ancak vazifelileri tarafından icrâ edileceği anlayışı da ortaya çıkmaktadır. Nitekim eşref-i mahlûkat olan insanın ‘*doğru yolu bulması*’,²¹ dünya ve ahiret saadetini elde etmesi için “*yol gösterici olarak rehberlerin gönderilmesi*”,²² insanlık içinde irşâda ilk memur olanların peygamberler olduğu ve “*âlimler peygamberin varisleridir*”²³ hadis-i şerifiyle bu görevi peygamberlerden sonra ilim erbabının yükleneceği görülmektedir.

İrşâd, kelime olarak doğrudan Kur'an'ı Kerîm'de bulunmasa da “rüşd” kökü ve ondan türeyen kelimelerle 19 ayette geçmektedir. Söz konusu ayetlerde reşit olma, fayda

¹⁸ Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ Ve Davet*, 48.

¹⁹ Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 639.

²⁰ *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), el-Bakara 2/37.

²¹ el-En'âm, 6/126.

²² Âl-i İmrân, 3/164.

²³ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b.Şeref b.Mürî en-Nevevi, *Riyâzu's-Sâlihîn* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), c. 3/15.

verme, hayır, hidayet, doğruluk ve isabet etme vb. gibi manalarda kullanılmıştır.²⁴ İnsanlığın ikinci atası Hz. Nuh'un (a.s.) *“Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik de, dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin...”*²⁵. *“Size Rabbimin vahyettiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediğiniz şeyleri Allah tarafından gelen vahiyle biliyorum”*²⁶ ayetlerinde işaret edildiği gibi ilâhi hakikatleri eksiksiz ulaştırdığı görülmektedir. Yine *“Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin elçiliğini tebliğ ettim ve size öğüt verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz”*²⁷ diyen Salih (a.s.) ile *“Onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: Ey kavmim! Ben, size Rabbimin gönderdiği duydum ve size öğüt verdim”*²⁸ diyen Şuayp (a.s.)'ın irşâd ve tebliğ noktasında aynı yerde buluştukları görülmektedir. Nitekim geçmiş milletlere gönderilen peygamberlere verilen sorumluluk gibi şu ayette işaret edildiği üzere *“ Ey Rasül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez”*²⁹ uyarısıyla son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.s.) aynı sorumluluk yüklenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İrşâd vazifesini daha derin biçimde kavrayabilmek için İrşâd faaliyetlerine hayatiyet kazandırarak rehberlik eden hadis-i şerifler bağlamında da konunun ele alınması gerekmektedir. Hadis-i şeriflerle günümüze aktarılan ayrıntılar, Hz. Muhammed'in bütün yaşamını İrşâd kavramı doğrultusunda şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Zira peygamberliğinden evvelki süreçte toplumun ahlakından memnuniyetini ifade eden “el-emin” sıfatını kendisine verecek kadar güvenilir olması, sözlerinden ziyade eylemleriyle irşâd vazifesini yürüttüğünü göstermektedir. Nübüvvetten hemen sonra ise *“Kalk ve uyar! Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir”*³⁰ ayetiyle sözlü irşâda başlamıştır. Peygamber bu emri yerine getirirken Kur'an'ın *“kavli leyyin”*³¹ metodunu kullandığını yine şu ayetten öğrenmekteyiz. *“Sen onlara sırf Allah'ın*

²⁴ Bekir Topaloğlu, “İrşâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22/454.

²⁵ el-A'râf, 7/59.

²⁶ el-A'râf, 7/62.

²⁷ el-A'râf, 7/79.

²⁸ el-A'râf, 7/93.

²⁹ el-Mâide, 5/67.

³⁰ el-Müddessir, 74/2-3.

³¹ Allah Hz. Musa ve kardeşi Harun'u davet için Firavun'a gönderirken; *“Gidin ona yumuşak sözlerle anlatın belki düşünüp kendine gelir”*. Tâhâ,20/44.

lütfe ettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."³²

Hayberin fethinde (629) Hz Ali'ye (ö.661) "Ya Ali ağır ol! Hayber toprağına alarga (açık) bir tarafa in! Sonra onları İslâm'a davet et. Ve üzerlerine vâcib olan İslâm umdelerini bildir! Ya Ali senin bu irşâdınla tek bir kişinin Müslüman olması en değerli ganimet olan kızıl develerin bahşedilmesinden daha hayırlıdır"³³ hadis-i şerifin de Peygamber (s.a.s) irşâd metodunun nitelik ve nicelik bakımından uygulanabilir vasfını ortaya koymaktadır. Fakat yumuşak sözle irşâd et emrinin tatbikine karşı, Yahudilerin sulh olmak istememelerine rağmen³⁴ Peygamber'in barış yolunda ısrarcı olması bir yönüyle de irşâdın kazanımda ısrar metodunu göstermektedir. Yine bir başka hadis-i şerifte ise " Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder ve kötülükten sakınırsınız yahut Allah Teâlâ size azap gönderir, sonra Allah'a yalvarsanız da Allah duânızı kabul etmez"³⁵ uyarısıyla irşâd için her Müslümanın mükellef olduğunu hadis bağlamında görmekteyiz. Bu hadis-i şerifi destekler mahiyette bir başka hadis-i şerifte ise "Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşıp ihlâl edenler, bir gemiye binmek üzere kur'a çeken topluluğa benzerler. Onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşmişlerdir. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt katta oturanlar: Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz, dediler. Şayet üstte oturanlar, bu isteklerin yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa, hepsi birlikte batar helâk olurlar. Eğer bunu önlerlerse, hem kendileri kurtulur, hem de onları kurtarmış olurlar"³⁶ meseleyi daha anlaşılır kılmak adına somutlaştıran Peygamber (s.a.s) irşâdın dini yaşantıda kaçınılmaz yanlarını ortaya koyarken, mürşidsiz bir toplumun helakının kaçınılmaz bir hakikat olduğu vurgusunu yapmaktadır. Nitekim irşâd kavramı Tasavvuf ilminde İslâmi ilimler içinde Hadis, Fıkıh, Kelam gibi diğer ilimlere nazaran

³² Âl-i İmrân, 3/159.

³³ Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed n. Abdi'l- Lâtîfî'z- Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 10/280.

³⁴ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 230-231.

³⁵ Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, 216.

³⁶ Nevevî, *Riyâzu's-Sâlihîn*, 213.

daha fazla işlendiği görülmektedir. Zira Tasavvuf ıstılahında mürşidin temel görevinin haliyle irşâd olması bu düşüncemizi destekler mahiyette olduğu görülmektedir.

İrşâd kavramının Tasavvufî boyutuna bakıldığında en dikkat çeken hususun “irşâd-ı enfûs” (içe dönük), “irşâd-ı âfâki” (dışa dönük) olmak üzere iki yönüyle ele alınmasıdır.³⁷ Burada “enfûs” ve “âfâk” kavramlarından anlaşılması gerekenin dolmadan taşılamayacağı, bilmeden bildirilemeyeceği düşünülmektedir. Zira İslâm dininin ilk mürşidi Hz. Muhammed (s.a.s)’in hayatına baktığımızda, dünyaya gelmeden önce babasının vefat etmesi, küçük yaşta annesiz kalması, risalete kadarki süreçte çektiği her türlü sıkıntılarla ilahi kudretle irşâda hazırlandığı görülmektedir. Bu da Tasavvufî açıdan irşâdın enfûsî boyutu göstermektedir.

Bir başka açıdan irfânî anlayışta “irşâd-ı enfûsî” nefis terbiyesi ve kalp tasfiyesi olarak da değerlendirilir ki bunun birtakım şartları olduğu bilinmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Ehil bir mürşide intisap etmek, “ehil mürşid ifadesiyle Nebevî vasıflara sahip olan kimse kastedilmiştir”.³⁸ Zira irşâdın en somut ve uygulanabilirlik boyutunun Peygamber’in hayatında var olduğu bilinen bir hakikattir.
- İbadet hayatında farz, vacip ve sünnetlerde ihmalkâr olmamak,
- Nefse ağır gelen şeyleri yapmak, nefsin hoşlandığı şeylerden uzaklaşmak,
- Her zaman ve her yerde “halvet halini” yani çoklukta ve yalnızlıkta daima Allah ile beraber olma³⁹ halini yaşamak şeklinde ifade edilebilir.

İrşâd-ı enfûsî için bu dört madde irfânî açıdan irşâdın temelini oluşturduğu bilinmekle beraber; mürîdin, mürşidin verdiği görevleri yerine getirmeye gayret etmesi,⁴⁰

³⁷ Hasan Kamil Yılmaz, “Altınoluk Dergisi” 210 (2003), 7.

³⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufta İrşâd İrfânî Tebliğ ve Davet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 108.

³⁹ Yılmaz, “Altınoluk Dergisi”, s.7.

⁴⁰ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 213.

nefsini mürşidinin emrine râm (itaat) ettirmesi,⁴¹ verilene rıza göstermesi, dünya ve içindekilerle arasına mesafe koyması,⁴² sohbet-halvet⁴³ ve zahmetten geri durmaması, ehli olmayanın yanında sırta sahip çıkması⁴⁴ şeklindeki tâlî uygulamaları da sıralayabiliriz. Bunları harfiyen yerine getiren mürîdin nefsindeki her türlü fenalıklardan arınıp kalbini masivadan temizleyerek “irşâd-ı âfâkî” makamına yani mürşidliğe yükselmesi beklenir, Nitekim İrşâd-ı âfâkî, mürşidlik makamı olarak vurgulanır. Ayrıca bu makama ulaşan mürşidden insanların gönlüne hitap etmesi beklenir. Enfüsî eğitimi geçmiş insan, iç ve dış dengeyi sağlamış, diğergâmlık ve fedakârlık erdemlerine ulaşmış, yüzü nûrani sözü rabbâni kimseler olarak tasavvur edilmektedir.⁴⁵ “*Kulları içinden ancak bilenler, Allah’dan korkarlar*”⁴⁶ ayetinin hakikatine mazhar olacakları düşünülmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı kuruluşundan itibaren irşâd faaliyetlerinin ana kaynağını Kur’an ve Sünnet olarak belirlemiştir.⁴⁷ Başkanlık irşâd faaliyetlerini cami içi ve cami dışı olarak iki kategoride yürütmektedir. Cami içi irşâd faaliyetleri hutbe, vaaz, takrir dersleri, yaz Kur’an kursları, olarak sürdürürken; cami dışı irşâd faaliyetlerini ise, cezaevleri, hastaneler, çocuk evleri, kadın evleri, KYK’lar ve STK’lar gibi toplumsal alanlarda, konferans, panel seminer, ve sempozyum gibi ilmi toplantılarla yürütmektedir. Aynı zamanda dini içerikli TV programı, sosyal medya paylaşımı gibi görsel yayınlarla gazete, Dergi, takvîm ve broşürlerle zamanın imkânlarından yararlanarak sürdürmektedir. Ayrıca DİB, bu faaliyetlerin kapsamının genişlemesini ve denetlenebilirliğini sağlamak için, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde, 3046 sayılı bakanlar kurulu kanunuyla İrşad Hizmetleri Şube Müdürlüğü’nü ardından, 6002 numaralı kanunda yapılan değişiklikle İrşâd Hizmetleri Dairesi Başkanlığını kurmuştur.⁴⁸

⁴¹ Ebû Şihâbeddin Sühreverdî, *Avârifü’l-Mearif* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 120.

⁴² Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, er-Risâletü’l Kuşeyrî, thk. Ma’rûf Zêrik - Ali Baltacı Abdülhalim (Beyrut: Dâru’l-cîl, 1990), 89-124.

⁴³ Yılmaz, *Tasavvufî İrşad İrfânî Tebliğ ve Davet*, 140.

⁴⁴ *Keşfu’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, çev. Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 18-20.

⁴⁵ Yılmaz, “Altınoluk Dergisi”, s.7.

⁴⁶ Fâtır, 35/28.

⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tanıtımı ” (3 Ekim 2023).

⁴⁸ DİB, “Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tanıtımı”.

3. Aylık Derginin Genel Muhtevası

Toplumu din konusunda aydınlatmak, milli birlik ve beraberliğin tesisine katkı sağlamakla sorumlu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, imkân ve kabiliyetlerinden biri de dini yayın hizmetleridir. Yürüttüğü yayın hizmetinde DİB insanları din, dil, ırk, mezhep, ekonomik, siyasal ve ideolojik statü ayrımı gözetmeksizin sadece ahlaki değerleri öncülleyerek görev ve sorumluluklarını Dergi bağlamında ifâ etmektedir. Ayrıca yaradılanı sev, yaratandan ötürü anlayışını benimseyerek, İslâm dininin temel ilke ve kaidelerini, birleştirici ve kuşatıcı yönleriyle seçilen konuları işlemektedir. Zira Dergi'nin muhtevası ve yayın çizgisi, DİB'in bu bağlamdaki faaliyetlerini somutlaştırması bakımından nitelikli bir örnek teşkil etmektedir.

1991 yılı Ocak ayındaki ilk sayısı ile yayın hayatına başlayan Dergi'nin içeriği ve yayın politikası, değişen ve gelişen toplumsal algıyı çok yönlü biçimde yansıtan adeta bir izdüşümü niteliğindedir. Öyle ki zaman kavramının yansıması olarak görülen teknolojinin gelişim yönünün, din hizmetleri noktasında yeniliklere öncüllük ettiği de görülmektedir. Dergi kavramı toplumda benimsenene kadar, alanda bilgiye ulaşmada gazete kavramının daha aktüel olduğu görülmektedir. Nitekim 22 Kasım 1968 yılında yayın hayatına başlayan Diyanet Gazetesinin evrilmesi neticesiyle çalışmamızın esas konusunu teşkil eden Aylık Dergi ortaya çıkmıştır. 1980 yılına kadar ayda iki sayı, 1980'den 1991 yılına kadar ayda bir sayı olarak yayınlanan Diyanet Gazetesi, Diyanet Dergi Arşivinde eksik sayıları olmakla birlikte çevrimiçi erişime açıktır.⁴⁹

Aralık 2022 tarihi itibarıyla 384 sayıya ulaşan Derginin önemi, ilk sayısında 14. Diyanet İşleri Başkanı M. Said Yazıcıoğlu tarafından şöyle aktarılmaktadır:

“Elinizde bulunan Dergi, süreli yayınlarımız içerisinde yeni bir denemedir. 22 yıldan bu yana yayınlanmakta olan “Diyanet Gazetesi” ebat ve muhteva bakımından artık bekleneni verememektedir. Bilinen ebatta ve aylık bir “Gazete” günümüzdeki yayın anlayışının çok gerisinde kalmıştır. Artık yeni bir ebat ve yeni bir muhtevanın zamanı gelmiştir. 1991 yılı ile beraber okuyucularımızın karşısına bu yeni şekli ile çıkmak bir zaruretin sonucu olmuştur”.⁵⁰

⁴⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Dergi Arşivi, <https://dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

⁵⁰ M.Said Yazıcıoğlu, *Başyazı, “Diyanet Aylık Dergi” 1* (Ocak 1991), Başyazı.

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı M. Said Yazıcıoğlu'nun yukarıda alıntılanan ifadeleri, DİB'in irşâd, tebliğ ve kamusal faaliyetlerinin mahiyet ve kapsam bakımından genişlediğini, bunun paralelinde yayıncılık faaliyetlerinin zamanın ruhuna uygun biçimde ortaya çıkan taleplere cevap verebilecek kapasiteye ulaştırılması için Aylık Dergi'nin çıkarılmaya başlandığını ortaya koyması bakımından dikkate değer niteliktedir.

Dergi'nin genel muhtevasına ve hacmine baktığımızda sürekli bir yenilenme ve güncellenme görülmektedir. Dergi'nin içeriği köşelerden ve köşelerin içerisindeki makale ve söyleşilerden oluşmaktadır. Bu köşeler genel itibarıyla şu başlıklardan oluşmaktadır;

- Başyazı, Başmakale, başlığı Diyanet İşleri Başkanı'nın gündeme dair düşüncelerini kapsamaktadır.

- Kapak Gündem- Gündem –Aydın Konusu – Aydın İçinden; Derginin o ayki konularını yüzeysel olarak ele almakta ve konuyla alakalı genel bilgiler aktarmaktadır. Gündemin ana alt başlıkları da genel olarak şu köşelerde ele alınmaktadır; İslâm ve Hayat, Din ve İnsan, İnanç ve İslâm, Din ve Dil, Din ve Aile, Din ve Sağlık, Din ve Toplum, Din ve Ahlak, Din Düşünce ve Yorum, Üç Aylar, Oruç, Hac, Din Tarih, Tarih ve İbret, Yakın Tarih, Kadın ve Aile, Hayatın İçinden, Bir Başka Açıdan, Gençlik ve Eğitim, Röportaj, Söyleşi, Bunu Konuşalım. Ana alt başlık olarak bu köşelerde gündeme dair konular geniş bir biçimde ele alınmaktadır. Dergi'nin ana omurgasının bu köşelerde işlendiği görülmektedir. Konuyla ilgili uzmanların makaleleri ve söyleşileri bu bölümlerde mevcuttur. Bu bölümde dikkat çeken önemli başlıklar “Din Devlet, Başörtü, Alevîlik ve Tefrika” gibi başlıklardır. Bunun sebebi de Dergi'nin toplumsal sorunlara her yönü kuşatan çok geniş bir perspektiften yaklaşması ve aksaklıkların çözümünde sorumluluk almasıdır. Dergi'de ortaya koyulan esasların hayatiyet kazanması için siyasilerle temas halinde bulunulması zarurî olduğundan, sorunların giderilmesine yönelik reçetenin hazırlanması için bilirkişiler olarak siyasiler ve bürokratlarla röportajlar yapılmıştır.

Dergi'nin son bölümünde ise aktüel meseleler şu köşelerde işlenmiştir; Kültür Sanat, Şiir, Ekonomi, Büyüteç, Sizden Gelenler, Âdâb-ı Muaşşeret, Din Görevlisinin Hatıra Defterinden, Ayine, En Güzel İsimler, Lisan-ı Kalp, Allahın Elçileri, Yeryüzü Mescidleri, Düşünce ve Yorum, Aile, Hukuk Köşesi, Sözün Özü, Gezi Notları, Hadem-i Hayrat, Camilerimiz, Ahval-i Dünya, Vaaz Köşesi, Bir Ayet Bir Yorum, Bir Hadis Bir Yorum, Vahyin Aydınlığı, Hadislerin Işığında, Diyanet Arşivi, Deneme, Dünya Müslümanları, Haberler, Ülke, Sempozyum, Seminer, Basın Toplantısı, Basın Açıklaması, Geçmiş Zamanın İzinde, İz Bırakanlar, Potre, Adanmış Ömürler, Öncü Şahsiyetler, Kafama Takılanlar, Anı, Kitap Tanıtım, Nakış Nakış Kâinat, Şehir, Bulmaca.

1991-2000 yılları arasında Dergi'nin muhtevasına bakıldığında sonraki yıllara nazaran daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Örneğin; dünyadaki insani çöküşün nedenleri ve sonuçlarını ele alırken çöküşten kurtuluşun İslâm'la ve İslâm dünyasının birlik ve beraberliği ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Türk toplumlarının birleşmesini, Balkanlarda gerçekleşen soykırımın son bulmasını ve buradaki Müslümanların inanç alanındaki aksaklıkların giderilmesini ve sorunların çözümünü ana gündeme sıklıkla taşınmıştır. Dergi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden terör faaliyetlerini, içki, kumar ve uyuşturucu gibi maddelerin Türk gençliği üzerindeki etkisini, ırk, mezhep ve ideolojik kavganın toplumsal sonuçlarını dini açıdan ele alarak çözümlemeye ve aktarmaya çalışmıştır. Ayrıca Başkanlığın yurt içinde ve yurt dışındaki faaliyetlerini, toplumsal ahlakın ve erdemlerin kalkınması için yürüttüğü vazifeleri, dini ve milli günlerin toplum için önemini, din ve devlet ilişkisinin çizgilerini, dinin hak ve batıla karşı bakış açısını geniş bir biçimde işlenmiştir. Bunları yaparken de makalelerin, dil ve üslûbunun gayet açık ve toplumun her kesimi tarafından rahatça anlaşılabilir olduğu görülmektedir.

Dergi'nin 2001-2010 yıllarında köşe başlıklarına ve muhtevasına bakıldığında ise kapsamının daraldığı görülmektedir. Bu yıllar arasında daha önce gündemi meşgul eden yoğun tartışmaların çözüme kavuşmuş olmasından ötürü gündem konularının yoğunlukla toplumu ayakta tutan dini ve ahlaki değerler bağlamında işlendiği görülmüştür. Önceki yıllara nazaran köşe başlıklarının değişkenliğinin daha az olduğu tespit edilmiştir.

Din Düşünce ve Yorum, Din ve Sosyal Hayat, Söyleşi ve Röportaj köşeleri Dergi'nin ağırlık verildiği kısımlar olarak görülmektedir. Bu köşelerde İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'an ve Sünnet çerçevesinde gündem başlıkları oluşturulmuş ve geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Aile köşesinde toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin yapısının İslâm dinine göre nasıl kurulmasının ve korunmasının gerektiği işlenmektedir. Bununla birlikte çocuk eğitiminin ve gençlerin değerler eğitimi açısından yetiştirilme aşamaları aktarılmaktadır.

Kültür Sanat, Edebiyat, Sözün Özü, Berceste Beyitler, köşelerinde ise, makaleler Türk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Tasavvuf Edebiyatı ve Arap, İran Edebiyatlarından beyitlerde işlenmiştir. Bu köşedeki makalelerin dil ve üslubü genel olarak edebî'dir.

Bir Ayet Bir Yorum, Bir Hadis Bir Yorum köşelerinde; Gündeme dair ayet ve hadislerin, yine gündeme dair yorumları yapılmıştır, sorunlara ayet ve hadisler ışığından çareler üretilmiştir.

Kapsam olarak daha dar olan; "Portre" köşesinde, İslâm dininin önderlerinin, bilim sanat ve kültür hazinemizin önde gelen şahsiyetlerinin çalışmaları ve hayatları ele alınmıştır. "Camiler" köşesinde ülkemizde tarihi ve estetik silüete sahip camilerimizin tanıtımı yapılmıştır. "Tarih" köşesinde milli bayramlarımız ve milli kahramanlarımız gündeme alınırken; "Ülke" köşesinde ise İslâm ülkeleri coğrafı, dini, ekonomik ve demografik yapısıyla tanıtılmıştır. "Kitap Tanıtım Köşesiyle" Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı Yayınlarının gündeme dair eserlerinin tanıtımı yapılmıştır.⁵¹

2011-2022 yıllarında Dergi'nin genel muhtevasının diğer dönemlere göre önemi, konuların şeklinden ziyade özüne inilmeye çalışılmış olmasıdır. İşlenen gündem konularının ağırlıklı olarak ahlak ve İslâm ahlakı olduğu görülmektedir. Peygamber mefhumuyla birlikte bireysel ve toplumsal ahlakın çizgileri çizilirken İslâmi değerler

⁵¹ Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığının incelediği ve tasarladığı, Kur'an'ı Kerim Meâli, Kütüb-i Sitte 'deki hadis kitapları, İlmî açıdan; fıkıh, tefsir, kelam, gibi temel islami eserler, Dinimi Öğreniyorum başlığındaki küçük hacimli eserler ve çocuklara dair birçok dini içerik ve tarihi, sosyal-kültürel hayata dair eser yayınlanmıştır.

eğitimi geniş şekliyle işlenmiştir. İnsanın madde yönüyle ilgilendiği gibi mana yönüne ağırlık verilmesi gerektiği anlayışıyla, toplumda çıkan rûhî hastalıklara çareler üretmek için mana yönünün önde tutulduğu görülmektedir. Bundan dolayı tasavvufî kavram ve içerikler bu dönemde ağırlıklı olarak işlenmektedir. Ayrıca farklılaşan dünya tasavvurunda ortaya çıkan, “İslâmofobi”⁵², “Deizm, Ateizm, Nihizm vb.”⁵³ gibi saplantılı inanç problemlerine cevaplar verilmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve toplumsal daralmaya sebebiyet vermesi nedeniyle, stres ve depresyon gibi rûhî hastalıklara reçeteler hazırlandığı görülmekte ve içtimai hayatta, İslâm medeniyet tasavvurunun milli ve manevi kavramlarla harmanlayarak sunulduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; Dergi’nin bağlamında yayın politikasını sürekli yenileyen, toplumun din ve türevleriyle ilgi problemlerine çareler üretmeye çalışan, milli birlik ve beraberliği öncülleyen, anayasanın kendisine vermiş olduğu yetkileri aşmayan, özelde kurum personeli yönelik olan lakin toplumun tamamına hitap edebilen, yayın anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Dergi’nin içeriğine verilen önem kadar; kâğıt, tasarım, grafik, renk, resimleme, yazı fontu ve iç dizayn gibi teknik boyutunun da dikkate alındığı ve güncelliğini koruduğu görülmektedir. Dergi’nin ilk sayısından itibaren personel dışında kimseler tarafından istenildiği takdirde abone olmasına imkân tanınmaktadır.⁵⁴ Bu durum, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Dergi’yi kurum personeli ve halk olmak üzere tüm paydaşlara hitap edebilecek mahiyette yayınladığını ve hedef kitleye uygun içerikler üretmeye yönelik yayın politikasını izlediğini ortaya koymaktadır.

⁵² Ömer Faruk Nurçan, *İslam İşbirliği Teşkilatı İslama Fobi Gözlemevi ve 2017 Yılın Raporuna Dair Bir Analiz*, (Adalet Bakanlığı, 2017), 1-3,

⁵³ Mustafa, Ünverdi. “*Din Karşıtı Yayınlar Ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri*”. İlahiyat Akademisi 12 (Aralık 2020), 145-182.

⁵⁴ Hasan Polat, *Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değişen Din Anlayışının Sosyolojik Analizi* (Yök Tez: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 2018), 9. (İlgili tezin ilgili sayfasında, “*Diyanet dergilerinin sadece kurum personeline dönük yayımlanması ve halka açık olmaması bir eksiklik olarak görülmektedir*” verilen bilginin eksik aktarıldığı tespit edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI AYLIK DERGİNİN TASAVVUFİ BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Tasavvuf İlminin Tarihi Serüveni ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf Anlayışı

İslâmi ilimlerin ana kaynağı Kur'an ve Sünnettir. Hz. Peygamber'in vefatını takip eden süreçte İslâm'a yeni giren ve Arap diline vukufiyeti bulunmayan toplumların, Kur'an ve Sünnet çerçevesinde ortaya koyulan esasları tam anlamıyla kavramadıkları veya ihtilafa düştükleri görülmüştür. Bu uzlaşmazlıklara ve problem alanlarına yönelik çözüm arayışları, Tasavvuf tarihinin gelişimini çok yönlü olarak etkilemiş ve günümüzde de farklı nitelikte özgün yaklaşımların geliştirilmesine zemin oluşturduğu görülmüştür. Bu başlık altında, Tasavvuf kavramının tarihi seyri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf konusundaki yaklaşımı, tarihsel bütünlük çerçevesinde ele alınacaktır.

İslâmiyet'in süratli biçimde, geniş coğrafyalara yayılmasının sonucu olarak Hicri 2. asırdan itibaren İslâmi ilimler, aklî ve naklî ilimler olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Aklî ilimlerin çerçevesi Cebir, Matematik, Tarih, Coğrafya, Mantık gibi sosyal ve siyasal bilimler olarak çizilirken, nakli ilimler ise, Kur'an ve Sünnet bağlamında Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf başlıkları altında sistematik biçimde ortaya koyulmuştur.⁵⁵

⁵⁵ Ömer Türker, "İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi", *İstanbul Sosyoloji Dergisi*, 3/22 (2011), 536.

İlimlerin tasnif sürecindeki etkileşiminin, dil ve düşünce yapısından oluştuğu gibi, ayet ve hadislerin sebep-i nüzulünün, sebep-i vürudunun oluşumu ve yorumlanmasının da ilimlerin tasnif sürecinde etkin rol oynadığı görülmektedir. Bununla birlikte Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm ilimlerinin naklin yanında disiplinize edilmiş aklın da yetileriden istifade edilerek sistematik biçimde inşa edildiği bilinilmektedir. Bununla beraber Tasavvuf ilminin akıl-nakil ikilemine amel safhasının da eklendiği düşünülmektedir. Zira sûfî anlayışta, Kur'an ve Sünnet'in anlaşılmasının ancak tatbikle mümkün olacağı tezi savunulmaktadır.⁵⁶

Tasavvuf ilmi, İslâmi ilimler içerisinde sistematik yapıya sahip müstakil bir ilimdir.⁵⁷ Mutasavvıflar tarafından, İslâm dinin; özü⁵⁸, kalbi-ruhu⁵⁹ ahlak sisteminin önemli bir boyutu⁶⁰ ve Hakk'ın rızasını kazanarak ebedi saadete erme yolu⁶¹ olarak târif edilmektedir. Epistemolojik açıdan ise, insanın kendini merkeze alarak inşa ettiği varlık anlayışından⁶² yola çıkarak dünyevi bilginin ötesinde, mutlak ve gerçek bilgiye ulaşmada⁶³ ve manevi dürtülerle yaşanan tecrübeyle⁶⁴ karanlıktan aydınlığa çıkaran⁶⁵ bir vasıta olarak görülmektedir.

Tasavvuf kelimesi, sarf kaideleri noktasında safâ (saflık), el-saffu'l-evvel (ilk saf), suffice (ashab-ı suffice), sûf (yün) veyahut Yunanca 'daki sophos (hikmet) ya da sophia (bilgi) gibi kelimelerle ilişki kurulduğu görülmektedir. Fakat Sûfîlerin çoğunluğunun görüşü kelimenin sûf kökünden türediğidir.⁶⁶ Konuyu farklı bir veçhesiyle değerlendiren müellif sûfî Kuşeyrî (ö.465/1072) “Sûfîler taifesini, mahiyetlerini tayin edebilecek bir lafız kıyasına ve iştikâkı hak etmeye ihtiyaç hissetmeyecek kadar meşhurdur”⁶⁷ görüşünü sunarak, kelimenin kökenin büyük zenginliğe sahip olduğunu ve yeni kelimeler türeterek

⁵⁶ Türker, *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, 534-539.

⁵⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma İslâm Tasavvufu* (Ankara: Altınoluk Yayınları, 1996), 9.

⁵⁸ Mehmet Demirci, *Soru ve Cevaplarla Tasavvufi Hayat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 11.

⁵⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 32.

⁶⁰ *Tasavvuf ve Tenkit*, 13.

⁶¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 55.

⁶² Ekrem Demirli, *Şair Sûfîler* (İstanbul: Sufi Kitap, 2018), 8.

⁶³ Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş* (İstanbul: Dem Yayıncılık, 2015), 42.

⁶⁴ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *İslam Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 159.

⁶⁵ Sühreverdi, *Avârifü'l-Mearif*, 2.

⁶⁶ Küçük, *Tasavvufa Giriş*, 19.

⁶⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 311-315.

bir daraltmaya gidilmesinin gerek olmadığını ifade etmektedir. Nihai tahlilde Tasavvuf tabirine ilişkin veriler, kelimenin kökeninin maddi yönlerini bir yana bırakıp manevi açıdan daha derinlikli inceleme yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Tasavvuf tabirini daha yakından inceleyebilmek ve bütünlüklü bir yaklaşım ortaya koyabilmek için optiğimizi tarihi gelişim seyri üzerine odaklamak, daha isabetli bir yöntem olacaktır. Tarihi açıdan Tasavvuf ilmini ele aldığımızda; Zühd dönemi, Tasavvuf dönemi ve Tarikatlar dönemi olarak üç ana evrede incelendiği görülmektedir.⁶⁸ Zühd döneminin asr-ı saadetle başladığı, Hicri 2. asrı da içine alacak biçimde Tasavvuf kavramlarının şekillendiği dönem olarak belirtilmektedir.⁶⁹ Tasavvuf dönemi ise Hicri 2. asırla İslâmi ilimlerin tasnifiyle birlikte, Tasavvuf ilminin omurgası mesabesinde olan Makam, Hâl, Vâkit ve Usûl-i Hamse gibi Tasavvufi kavramların tasnif edildiği ve şekillendiği dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde, Tasavvuf iliminin olgunlaştığı, önemli mutasavvıfların yetiştiği ve Tasavvuf felsefesinin temellerinin atıldığı da görülmektedir. Üçüncü dönem olan Tarikatlar döneminin başlangıcı olarak Gazzâlî'nin (ö.505/1111) ihya hareketiyle sistematize ettiği ehl-i sünnet anlayışının kurumsal bir yapıya bürünmesiyle gerçekleştiği görülmüştür.⁷⁰ Bu dönemin Tasavvufi açıdan önemi tekke ve zaviye faaliyetlerinin yaygınlaşması, şeyh-mürîd ilişkisinin yeni bir boyut kazanması ve kurumsal yapıya bürünen Tasavvuf faaliyetlerinin sosyal ve siyasal alanda etkin olması olarak sıralayabiliriz.

Yukarıdaki kronolojik sınıflandırmaya bakıldığında, İslâmi ilimlerin geçirdiği evrelerin sonucunda, sınırların belirlendiği ve bunun neticesinde alanla ilgili ihtisaslaşmanın olduğu bilinmektedir. Bu durumun avantajlı yönleri olduğu gibi dezavantajlı yönlerinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim ilimlerin manevi ve ruhani yönünü temsil eden Tasavvuf ilminin de bu durumdan nasibini aldığı düşünülmektedir. Tasavvuf ilminin, evrilme sürecinde sosyal, kültürel, siyasi ve politik akımlardan ve diğer ilimlerin fikri yapısından etkilendiği görülmektedir. Bunun

⁶⁸ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 95-142.

⁶⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 58-62.

⁷⁰ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 144.

neticesinde Tasavvuf ilmi kendi bünyesinde yeni bir tasnife tabi tutulmuştur. Bu tasnif ise Selefi, Sünni ve Felsefi Tasavvuf anlayışı başlıkları altında değerlendirilmiştir;⁷¹

- Sünni Tasavvuf anlayışı; Kur'an ve Sünnet kaynaklı, zühd ve ibadet hayatını esas alan, zamanın şartlarına göre kendini güncelleyen, felsefi düşünce yapısıyla ifrat ve tefritten kaçınan, daima itidalî tavsiye eden, Tasavvuf ilmini "hâl ilmi" olarak gören bir anlayışı⁷² benimsemektedir.

- Selefi Tasavvuf anlayışı; Sünni Tasavvuf anlayışındaki Vahdet-i Vücûd⁷³ düşüncesi gibi felsefi anlayışları küfür ve ateizm olarak görmesiyle ayrılan, düşünce sistemine ve akla mesafeli yaklaşan, zamanın şartlarına göre merkezde kalarak güncellenmeyi red eden anlayış biçimi olarak görülmektedir.

- Felsefi Tasavvuf anlayışında ise, varlık meselesini, Allah'ı bilme, evren ve eşyanın niteliği gibi gaybî meselelerin bilme ve bildirilmesinde aklın ve naklin ışığında yeni yorumlar getirildiği bilinmektedir.⁷⁴

Netice itibarıyla bu düşünce akımlarını ortaya çıkaran temel dinamiklerin asıl olarak dış kaynaklı olduğu ve içerde ise eskiye özlem ve yenilik arayışı kargaşasından meydana geldiği düşünülmektedir. Zira Kuşeyrî'nin *er-Risale'sinde*, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfu'l-Mahcûb'un* da eskiye dair özelemlerin sıklıkla tekrar edildiği tespit edilmiştir. Buna mukabil İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsu'l-Hikem'i*, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye'sinde* ve Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* ele alındığında Kur'an ve Sünnet ekseninden çıkmayarak yeni şeyler söylendiğinin ve söylenilmesi gerektiğinin ihtiyaç boyutunda değerlendirildiği görülmektedir.

⁷¹ Küçük, *Tasavvufa Giriş*, 21-22.

⁷² Mehmet Demirci, "Hal", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/216

⁷³ "Varlığın birlenmesi, bütün varolanların ebedi ve ezeli var edicinin vücuduna nispetle yok olduğu ve sonradan varolanların varlığın gölgesi mesabesinde olduğu görüşüne denilmektedir". Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/431-435.

⁷⁴ Ali Tenik / Vahit Göktaş, "Tasavvuf Bilgisi: Allah'ı Allah'la Bilmek İlmine Giriş" *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 177-202.

Nitekim bu sürecin yüz yıllardır bu şekilde devam etmiş olmasının Tasavvuf ilminin gelişim sürecini desteklediği düşünülmektedir.

Bir başka yüzüyle Tasavvuf ilminin, tarihi açıdan devletlerin kurulmasında ve yönetiminde zaman zaman söz sahibi olduğu bilinmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kurulmasında, genişlemesinde, siyasi ve politik faaliyetlerinin icrasında tarikatların etkin rol oynadığı bilinen bir gerçektir.⁷⁵ Tarihi süreç içinde Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Cumhuriyet rejimine geçilmesiyle resmi olarak bu faaliyetlerin durdurulduğu bilinmektedir. Yeni rejimin ise yüzyıllardır teselsül ile tevarüs eden Tasavvuf anlayışının lağv edilmesini şu gerekçelere bağladığı düşünülmektedir.

- Değişen dünya konjonktüründe dini, siyasi ve iktisadi yenilenmenin toplumsal bir gereklilik olduğu anlayışı,
- Çağın gerekliliklerine ayak uydurma, yönetimin merkezileşme politikası ve toplumun ilerlemesinin önündeki geleneksel din anlayışını devlet eliyle güncelleme gereksimini,
- Toplumun din konusunda ihtiyacının karşılanması için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması başlıca sebepler olarak görülmektedir.⁷⁶

Sonuç itibariyle varlığını bir şekilde devam ettiren tarikatlar denetlenemez, sorgulanamaz ve hesap veremez bir duruma geldiği ve tekkesiz tarikatlar döneminin başladığı kaçınılmaz bir gerçektir. Bu durumun bir takım sorunlara kapı araladığı görülürken DİB, oluşabilecek din istismarına karşın, Tasavvuf ilmini Diyanet Dergisi bağlamında zaman zaman gündemine almıştır. Konuyu Diyanet İşleri Başkanları düzeyinde değerlendirmek gerekirse, Tasavvuf ilminin ve mutasavvıfların önemine binâen 15. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, “Türk dünyasının ve Anadolu’nun İslâm’la tanışmasında büyük bir öneme haiz olduğunu vurgulamaktadır”.⁷⁷

⁷⁵ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007), 39-46.

⁷⁶ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiyeğinde Bir Mesele Olarak İslam* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 237-250.

⁷⁷ Mehmet Nuri Yılmaz, “Ahmed Yesevî”, *Diyanet Aylık Dergi* 33 (Eylül 1993), Başyazı.

16. Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu Tasavvuf ilmini, “Allah’a ve Peygambere aşk derecesinde bağlanmak, yüksek insani ahlaki değerlere sahip olmak, birey ve toplumların duygu dünyalarını irfâni bilgi ile imar etme olarak târif etmektedir”.⁷⁸ Yine Başkanlığın Tasavvuf anlayışını açıklaması adına 17. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’in Tasavvuf ilmine yaklaşımını; “her geçen gün maddenin kutsallaştığı mananın yozlaştığı yüzyılımızda ilim ve bilginin irfanla yakınlaşması gerektiği, ibadi ve içtimai hayatımızın zahiri şekli, şer-i hükümlerle tanzimi söz konusu ise kalbi boyutunun da irfâni bilgi ve geleneğimizle mümkün olacağını ve şeriatsız bir tarikatın olmayacağı”⁷⁹ şeklinde ifade etmiştir. 18. Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş ise: “İslâm medeniyeti bilgi, hikmet sanatla yoğrulmuş söz medeniyetidir. Bu medeniyeti irfân mektebine çeviren, Mevlânâ, Hacı Bektaş, Ahi Evran, Pir Sultan, Hacı Bayram ve Yûnus Emre gibi mümtaz şahsiyetlerin ilim, hikmet ve ahlak değerlerini nesilden nesile aktarma ve kalıcı kılma hususunda önemli görevler icra etmişlerdir. Bu itibarla, bireysel ve toplumsal bunalımların çepeçevre kuşattığı günümüz insanını, bu durumdan kurtarmak ve kaybettiği güven ve değerleri kazanmak için irfân mektebinin umut aşılayan sesine ve sözüne kulak verilmesi gerekmektedir. İşte o zaman insanın daha huzurlu ve dünya daha yaşanabilir yer olacağı”⁸⁰ vurgusuyla Tasavvufa dair görüşlerini aktarmıştır.

Buradaki beyanatlarıyla Diyanet İşleri Başkanları’nın Sünni Tasavvuf anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurumsal yapısı ve Tasavvuf ilmine bakış açısı, Dergi bağlamında Diyanet İşleri Başkanları’nın ifadeleriyle iz düşümü mesabesinde. Açıklamalardaki genel kabulün, faaliyetleri itibariyle tarikat kurumları kapatılmışsa da, Tasavvuf ilminin, tarihi süreçteki birey, toplum ve medeniyet tasavvuru üzerindeki etkilerini ele alarak güncel problemlere çareler aranması olduğu görülmektedir. Bununla birlikte toplumsal ilerleyişin bir boyutunun da madde ve mana birlikteliği ile mümkün olacağı gerçeği yansıtılırken, mesele tarihi şahsiyetlerin Tasavvuf anlayışı ile betimlenmektedir.

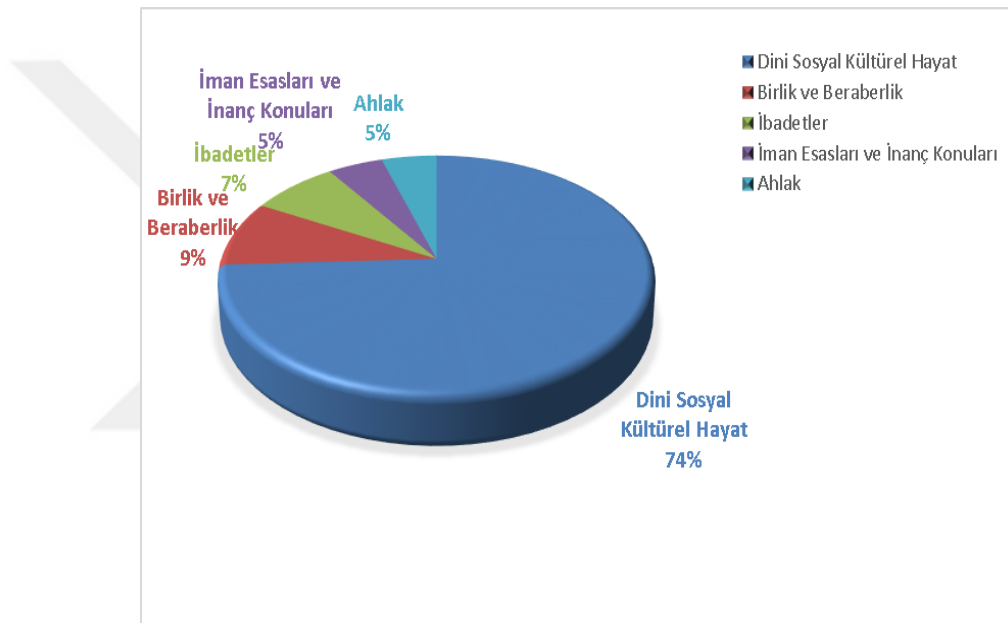
⁷⁸ Ali Bardakoğlu, “Gönüllere Yol Bulmak”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 3.

⁷⁹ Mehmet Görmez, “İrfan Geleneğimiz”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 1-2.

⁸⁰ Ali Erbaş, “Yunus Emre”, *Diyanet Aylık Dergi* 362 (Şubat 2021), 4-5.

2. Aylık Dergide Ele Alınan Tasavvufî Konular ve Muhtevası

Çalışmamıza konu olan Diyanet Aylık Dergisi'nin 1991 Ocak ve 2022 Kasım yılları arasında neşredilen 384 sayısının genel muhtevası yukarıda aktarılmıştır. İçerik analizine imkân tanıyan bu veriler, doğrudan ve dolaylı olarak dini sosyal ve kültürel hayata dair 285, birlik ve beraberlik vurgusuna dair 34, ibadet konularına dair 29, iman esasları ve inanç konularına dair 18, ahlak konularına dair ise 18 sayının gündeme alınarak neşredildiğini göstermektedir.

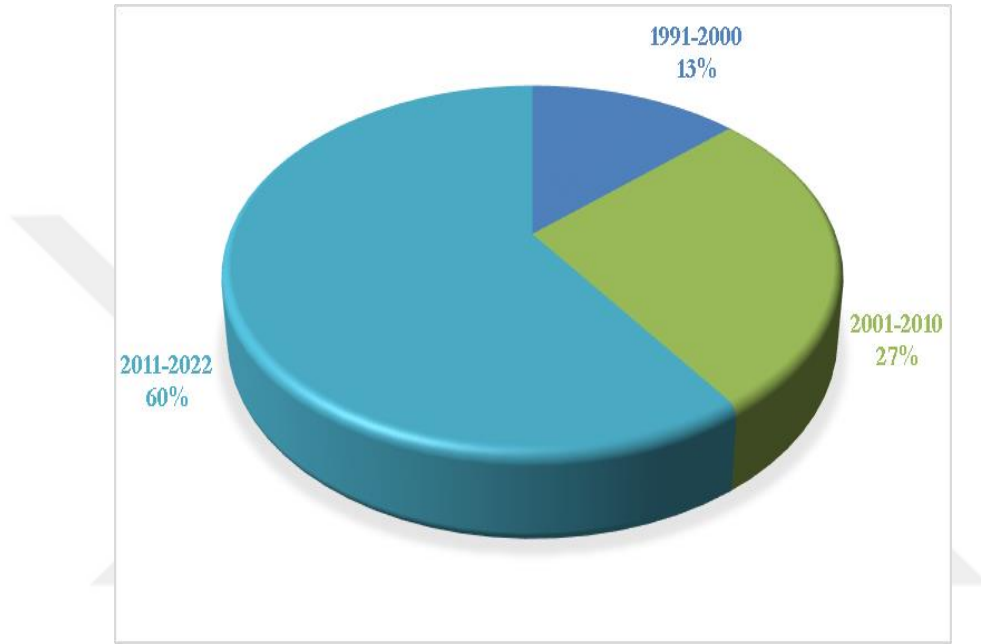

Grafik 1. Dergi makalelerinin konularına göre dağılım grafiği

Yukarıdaki verilerden yola çıkıldığında, Dergi'nin sosyal hayata dair konulara ağırlık vermesini; dinin sosyal hayata dönük yönlerinin öne çıkarılması, din-toplum ilişkisini imar etme olarak yorumlayabiliriz. Bu aynı zamanda İslâm dininin, usûl ve kaideleriyle toplumsal ve evrensel bir yapıya bürünmüş olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte toplumun dine bakış açısı, din-devlet ilişkisi ve din hizmeti yürüten kurumların yapı ve hizmet anlayışlarının bütün dünyada siyasi, fikri ve fiili durumları etkilemesiyle ilişkili olarak şekil aldığı görülmektedir.⁸¹ Nitekim ülkemizde de din olgusunun toplumların düşünce ve eylemlerinde baskın role sahip

⁸¹ Cenksu Üçer, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi - Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örneğinde", *İlahiyat Akademi* 14 (2021), 23-104.

olduğu hakikatinden yola çıkarak, din hizmetlerinin anayasal çizgiler bütünlüğünde devlet eliyle yürütülmesinin bir yansımasını, Dergi'deki gündem konuları açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tasavvufî faaliyetlerin anayasal çerçevede serbest olamayışının yankısı, diğer İslâmi ilimlere göre Tasavvuf ilmine dair ayrılan köşelerin nisbeten kısıtlı olmasında görülmektedir.

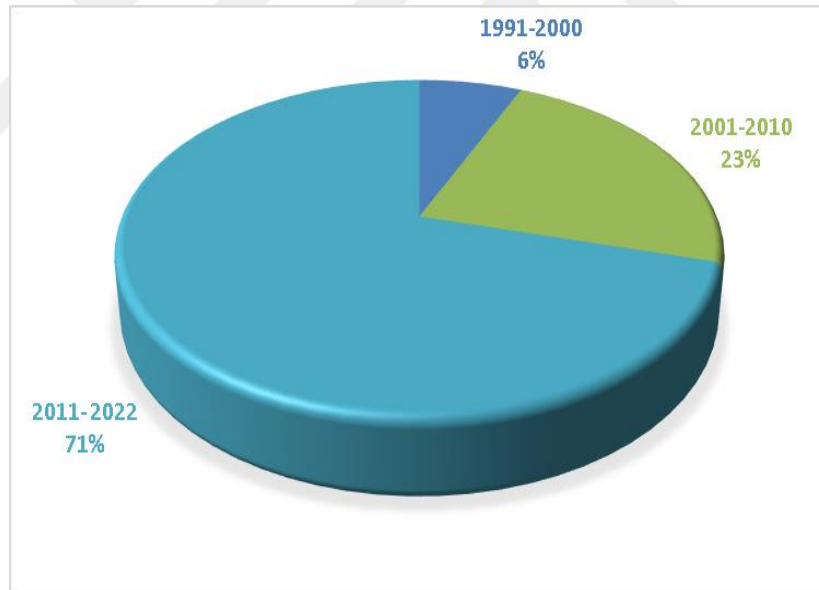
Grafik 2. Genel Tasavvuf konulu makalelerin yıllara göre dağılım grafiği

Grafik 2’de görüldüğü üzere Tasavvuf konulu 250 adet makalenin 33’nün (%13) 1991-2000 yılları arasındaki birinci döneme, 68 makalenin (%27) 2001-2010 yılları arasındaki ikinci döneme, 149 makalenin (%60) ise 2011-2022 yılları arasındaki üçüncü döneme ait olduğu tespit edilmiştir. Son 12 yılda önceki 20 yıllık periyottan daha fazla makale neşredildiği görülmektedir. Dergi’nin yayın politikasındaki bu büyük değişikliği, Diyanet İşleri Başkanları’nın Tasavvufa yönelik tutumunun farklılaşması ve siyasal etkilerin azalması olarak düşünebilir. Ayrıca 1991 yılında lisansüstü düzeyde uzmanlık alanı haline getirilen⁸² “Tasavvuf Anabilim Dalı” mezunlarının, akademik kariyerlerini tamamlayıp, Başkanlığın yayın politikalarında etkinlik kazanabilecek potansiyele

⁸² “17.10.1991 tarihli Yüksek Öğretim Kurumu kararnameğine binaen, Temel İslam Bilimleri başlığı altında Tasavvuf Anabilim Dalı olarak müstakil bir bölüme dönüşmüştür.” Ahmet Murat Özel, “Tasavvuf Alanında Yapılan Tezler: Tadat, Tasnif, Tahlil”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi* 15/30 (217M.S.), 389-432.

ulaşmasının da yayın politikasındaki değişime etki ettiği söylenebilir. Dolayısıyla 2011-2022 yılları arasında Dergi'deki Tasavvuf içeriklerinde artış, Tasavvuf alanında nitelikli bilgi birikiminin artmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yani Tasavvuf'a yer verilmeyen önceki dönemde lisans ve lisansüstü düzeyde nitelikli personel sayısının az olduğu, su götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iç siyasetinde demokratik hak ve özgürlük alanlarını genişletecek kapsamlı reformların yapılmasının, Tasavvufa daha geniş bir alan açtığı da ifade edilebilir.

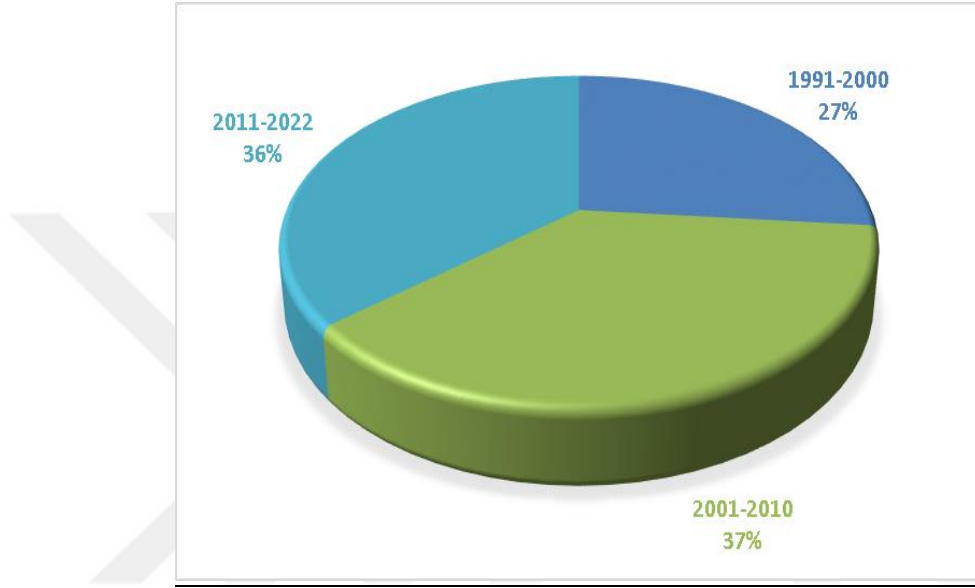
Çalışmamızın bir diğer içerik boyutu ise Tasavvuf bağlamında konular ele alınırken iki başlık altında toplanmasıdır. Birinci başlık; Tasavvufî kavramlar ve konulara dair iken, ikinci başlığımız ise mutasavvıfların hayatları ve öne çıkan Tasavvuf anlayışıdır. Bu nedenle 'Grafik 3'te Tasavvuf içerikli yayınların yıllara göre dağılımı görülmektedir.

Grafik 3. Tasavvuf kavramlarını ele alan makalelerin yıllara göre dağılım grafiği

Yukarıdaki sayısal verilerde görüldüğü üzere toplamda tespit edilen 250 adet makaleden, sadece Tasavvuf konu ve kavramlarını kapsayan makalelerin, 11'inin birinci döneme, 38'inin ikinci döneme, 118'inin ise üçüncü döneme ait olduğu tespit edilmiştir. Tasavvuf konu ve kavramlar başlığında 167 makale neşredildiği tespit edilmiş olup,

dönemlere ait istatistiklerde, son dönemdeki Tasavvufa dair makalelerin sayısının, ilk 2 dönemin toplamının 3 katına yakın olduğu verisini ortaya çıkarmaktadır. Bu sayısal veriler yukarıda ortaya koyduğumuz; akademik alanda yetişmiş personel, siyasal reform ve Diyanet işleri Başkanları'nın Tasavvufa dair tutumlarıyla ilişkili olduğu çıkarımımızı doğrular niteliktedir.

Grafik 4. Mutasavvıfların hayatları ve Tasavvuf anlayışı konulu makalelerin yıllara göre dağılım grafiği

250 makalenin 167'sinin Tasavvuf içerikli makaleden müteşekkil olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Geriye kalan 83 makale ise mutasavvıfların hayatları ve öne çıkan tasavvufî anlayışlarını kapsamaktadır. Bu başlığın, birinci döneminde 22 makale, ikinci döneminde 31 makale, üçüncü döneminde ise 30 makale ile ele alındığı tespit edilmiştir. Buradaki sayısal veriler doğrultusunda mutasavvıf konulu makalelerin, dönemler arasındaki sayısal farklılığın az olduğu ortaya çıkmaktadır. Genel Tasavvuf konulu makalelerde son dönemin açık ara önde olduğu görülürken, mutasavvıf konulu makalelerde bunun aksi görülmektedir. Bunun nedeni ise son dönemde ağırlıklı olarak Tasavvuf ilminin kavramları üzerinde durulmasıdır. Zira okuyucu kitlesinin değişen dünya konjonktüründe menkıbe içerikli makaleler yerine ilmî makaleleri tercih ettiği düşünülmektedir.

Sonuç itibariyle genel Tasavvuf içerikli makalelerin muhtevalarının yıllara göre konu, üslup ve sayısal veriler bağlamında değişkenlik arz ettiği görülmektedir. Bunda eğitim ve öğretimin, siyasal ve toplumsal meselelerin belirleyici unsur olduğu görülmektedir. Dergi'nin yekûnunda tespit edilen makaleleri kendi içinde yaptığımız iki başlık atındaki ayrışmada, tasavvufî kavram ve konular başlığının ağırlıklı olarak işlendiği görülürken, mutasavvıfların hayatları ve öne çıkan Tasavvuf anlayışlarının, ilk iki dönemde sayısal verilerinin pozitif oranda seyrettiği görülmüş, son dönemde ise negatif oranda seyretilmektedir. Ülkemizde okuma-yazma oranının son 10 yılda yükselmesinin⁸³, okunan içeriklerin bilimsel karşılığının sunulmasının, eğitici ve öğretici muhtevaya sahip olmasının mutasavvıf konulu içeriklerin negatif seyrinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Dergi'nin yayın politikasının ilk döneminde, Tasavvuf literatürünün oluşması ve sağlıklı bir zemine oturtulmasını sağlamak için, Tasavvuf kültürünün kurucuları olan mutasavvıfların hayat hikâyelerine tecrübelerine ve tasavvufî anlayışın gelişip kök salış sürecindeki katkılarına yer verilerek mutasavvıf konulu makalelerin baskın olarak ele alındığı söylenebilir. Bunun planlı ve aynı zamanda isabetli bir yaklaşım olduğu düşünülebiliriz.

Dergi'nin ikinci dönemi ise, birinci döneminin devamı niteliğindedir. Makalelerin konulara göre tasnifi yapıldığında, bu dönemde Derginin zaman zaman Tasavvuf Edebiyatına ve kavramlarına dönük konuları işlemeye başlamasıyla içerik zenginliğinin ortaya çıktığı görülmektedir. Konu yelpazesinin genişlemesinin, yukarıda da temas edildiği üzere 1991 yılından itibaren Tasavvuf ilminin akademik alanda da bir yetkinlik sahası olarak belirlenmesi ve uzmanların yetişmeye başlamasıyla doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Yayıncılık serüveninin günümüze uzanan son bölümünde ise tasavvufî konuların işlenişinde üslûbun mahiyet ve kapsamının değiştiği, Tasavvuf konularının işlenişinde özgün ilmi metot ve tekniklerin geliştiği bir düzlemde “Hikmet Penceresi”, “Lisan-ı Kalp” ve “Âyine” şeklinde üç ayrı tasnife tabi tutulan köşeler oluşturulmuştur. Araştırmamızın esas konusunu teşkil eden Diyanet Dergi'sinin Tasavvufî konulara yaklaşım tarzının akademik niteliği yüksek olan bilgi birikimine paralel olarak daha geniş

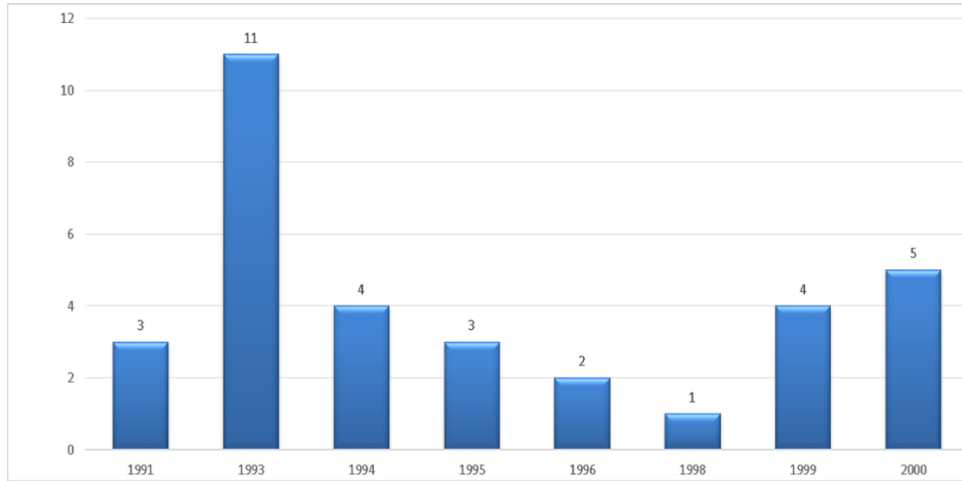
⁸³ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Ulusal Eğitim İstatistikleri* (Ekim 2023).

kapsamlı bir perspektif kazandığını söyleyebilmek mümkündür. Netice itibariyle bu yönelimin sebebini, toplumsal ve siyasi yönelimlerden ziyade Tasavvuf alanındaki akademisyenlerin artışına bağlanmasının isabetli olacağı görülmüştür.

2.1.Birinci Dönemin Tasavvufî Açıdan Değerlendirmesi (1991-2000)

Yukarıda farklı kaynaklardan yararlanarak Tasavvuf ilminin genel çerçevesi çizilmiş ve tarihi gelişimi aktarılmıştır. İrşad faaliyetlerindeki etkinlik ve yetkinlik çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın genel durum değerlendirilmesi yapılmakla birlikte, Aylık Dergi bağlamında Tasavvufa bakış açısı istatistik veriler ışığında ortaya koyulmuştur. Ortaya çıkan veriler, sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilirken, Tasavvufa dair konuların daha genel sentezlemesi ve isabetli sonuçlara ulaşması için, mevcut makaleler zaman ölçeğine göre taksim edilerek üç ayrı dönemle makalelerin sınırı çizilecektir.

İlk dönem makalelerin tasavvufî konu ve kavram bakımından grafiksel ayrımı yıllara göre şu şekildedir.

Grafik 5. 1991-2000 yılları arasında Tasavvuf içerikli makalelerin dağılımı

İlk dönem tasavvufî konuların dağılışı Grafik 5'te gösterilmiş olup 1993 ve 1998 yılları arasındaki istatistikler genel bağlamda gözle görülür bir farklılığı barındırmaktadır. 1992 ve 1997 yıllarında Tasavvufa dair içerik üretilmemiştir. Makalelerin yıllara göre

değişkenlik arz etmesinin aşağıda verilecek olan bilgilerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

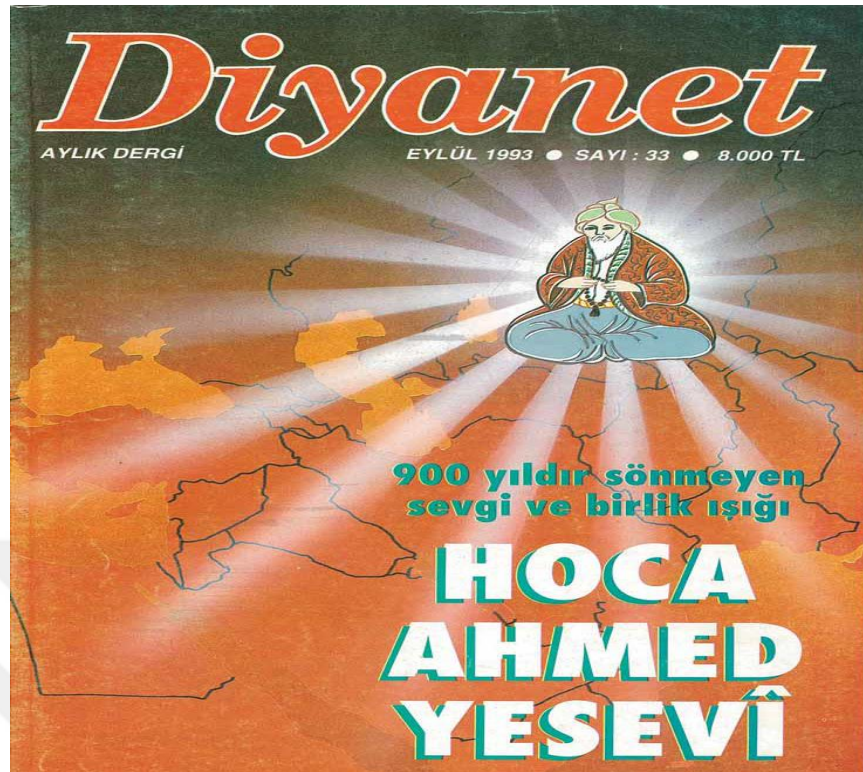
Dergi'nin yayın hayatına başladığı 1991 yılının Kültür Bakanlığı tarafından “Yûnus Emre Sevgi Yılı”⁸⁴ olarak ilan edilmiş olması, Dergi'nin bu konuyu iki adet makale ile ele almasına vesile olmuştur. Kültürel değerlerimizden olan Yûnus Emre'nin öne çıkan Tasavvuf anlayışı ve şiirlerindeki tasavvufî mana geniş bir boyutla işlenmiştir. Bir diğer makalede Anadolu'nun mana fethine katkı sağlayan Mevlânâ'nın Rum diyarını İslâmlaştırma faaliyetleri⁸⁵ etkin biçimde ele alınırken Mevlevîliğin temel ilkelerinin yansıması olan ihtida⁸⁶ hareketlerinin menâkıb boyutu işlenmiştir.

Bu dönemde sayısal veri bağlamında 1993 yılının açık ara önde olmasının sebebi, o yılın Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “Hoca Ahmed Yesevi Yılı” olarak ilan edilmiş olmasıdır. Bu vesile ile Dergi'nin 33. sayısı özel sayı olarak kabul edilmiştir. Bu sayıda üç röportaj ve dokuz makale ile genel hatlarıyla Ahmed Yesevî işlenmektedir. Makalelerin ve röportajların genel çevresine bakıldığında, Ahmed Yesevî'nin yürütmüş olduğu irşâd ve tebliğ faaliyetlerinin yansımasının ve metodunun Anadolu ve Türk dünyası açısından ne tür değerlere haiz olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bununla birlikte dini ve sosyal hayata dair sorunlar Yesevî'nin düşünce sistemi içinde yorumlanmıştır.

⁸⁴ H.Rıdvan Çongur, *Sevgi Yılı*, “Diyanet Aylık Dergisi” 2 (1991), 40.

⁸⁵ Casim Avcı, “Rum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/222.

⁸⁶ “Din değiştirme, Hidayete erme, İslama girme anlamlarına gelmektedir” Ali Köse, “İhtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/554.

Dergi Kapağı Dizini 1. 1993 yılı Eylül ayı 33. sayısının dış ön kapağı

1994 yılı genel anlamıyla Türkiye'deki toplumsal ve ekonomik sosyal sorunların derinleşerek krize dönüştüğü yıldır. Yaşanan sosyal olayların başında Alevîlik-Sünnilik çatışması ve terör gelmektedir. Yayın politikası gereği gündemle içi içe olan Dergi'nin o yılki sayılarında bu başlıklar derinlemesine işlenmiştir. Gündem sorunlarına çare üretmek adına Ağustos ayındaki 44. sayısında Hacı Bektâş-ı Veli ve Alevîlik teması tasavvufî açıdan işlenmiştir. Alevîliğin bir din gibi gösterilme eğiliminin ve Maraş-Sivas olaylarının Alevî-Sünni çatışmasını körüklemesinin toplumsal algıda oluşturduğu derin tahribatı giderme adına birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapılmıştır. Dergi'nin bu sayısında görülmektedir ki DİB, toplumun din temelli sorunlarıyla yetinmemiş, toplumu ayırıştırıcı siyasal ve ideolojik sorunların çözümüne birlik ve beraberlik vurgusuyla itidalli cevaplar üretmiştir.

1995 yılı bir önceki yılın devamı niteliğindedir. Ele alınan tasavvufî makalelerde toplumsal ve ideolojik kaygılar sunulurken, gündemi meşgul eden Alevîlik kavramının izahı açısından, mezhep ve tarikat kavramlarının İslâm dini içindeki yer, konum ve gerekliliğine dair açıklamalara yer verilmiştir.

1996 ve 1998 yıllarındaki makalelerde önceki yılların konu bütünlüğü devamı etsede konulara yüzeysel bir yaklaşım vardır. Buna sebep olan ana unsurun siyasi istikrarsızlık olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu durum tarihi süreç içinde “28 Şubat Süreci” ve “İrtica” faaliyetleri başlıkları altında dönemin sivil hükümetine askeri müdahalenin yansımaları olarak görülmektedir.⁸⁷ Bunula birlikte Devlet Kurumu olması münasebetiyle Diyanet İşleri Başkanlığının siyasi ve ideolojik meselelerde doğrudan veya dolaylı bir şekilde etki altına girdiği görülmektedir. Bu durumun Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 4. Maddesine aykırı cereyan ettiği de açıkça görülmektedir.⁸⁸

1999 ve 2000 yıllarında Dergi'nin yapısal değişikliğinin ve içerik zenginliğinin yanı sıra tasavvufî bağlamda yeniden pozitif seyri söz konusudur. Dergi'nin önceki yıllarda makalelerde mutasavvıf merkezli Tasavvuf anlayışı mevcutken, bu iki yılda tasavvufî hareketler ve tasavvufî kavramlar düzleminde konulara ağırlıklı olarak yer verilmiştir. İşlenen konu başlıklarının, tarihi akışı içinde Tasavvuf ilminin doğuşu, gelişmesi, kurumsallaşma ve kavramsallaşma evrelerinin detaylı biçimde ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte tarikat faaliyetlerinin yönelimleri ve faaliyetlerin tahlilleri İslâmî açıdan ele alınmıştır. Sosyal hayatta tarikatların genel çerçevesi çizilerek toplumdaki Tasavvuf algısıyla, ilmi Tasavvuf algısının karşılaştırıldığı tespit edilmiştir.

Buradan hareketle tarikat kurumun istismara çok açık bir yapıya sahip olduğu gerçeği belirtilirken, “sahte şeyh-hakiki şeyh” ayrımını somutlaştırmak adına, önde gelen Türk mutasavvıfların Tasavvuf anlayışları ve örnek teşkil eden hayatları betimlenmiştir. Ayrıca bu iki yılı diğer yıllardan ayıran bir diğer husus ise Anadolu İslâm toplumunun ticari hayatının tasavvufî öğretilerle yani “Ahilik teşkilatının”⁸⁹ kaidelerini ifade eden fütüvvet⁹⁰ anlayışı ile değerlendirilmesidir. Netice itibarıyla dönemin ekonomik krizinin

⁸⁷ Nazım Maviş, “Necmettin Erbakan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), Ek.1/ 411-413.

⁸⁸ Talip Küçükcan, “Laiklik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/62-65.

⁸⁹ Mustafa Bektaşoğlu, “Ahilik ve Tasavvuf”, *Diyanet Aylık Dergisi* 115 (Ekim 2000), 52.

⁹⁰ Gençlik, erlik, yiğitlik anlamında Arapça bir kelimedir. İlk defa Nasır Lidinillah (ö.566/575) tarafından kurulmuş, bir fedakârlık, mertlik, yiğitlik örgütü. Horasanîler, yani Melâmetîler, esnaf ve zanaat erbabını teşkilatlandırarak, loncalar oluşturmuşlardır. Bu organizasyon 3 kıtaya yayılarak, sosyo-ekonomik hayatın temel direği olma fonksiyonunu icra etmişlerdir. Horasan'daki fütüvvet teşkilatlanmasının Anadolu'ya yansımaları, Ahilik adıyla olmuştur. Osmanlı Devleti'nde bu teşkilat, 1908 yılına kadar varlığını sürdürmüştür”. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 87. Fütüvvet kavramının tarihsel

birey odaklı sorununa Tasavvuf ve iktisat ilişkisini gündeme alarak cevap verildiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak birinci dönemde 33 makalenin 11’inde genel Tasavvuf konuları ele alınmıştır. Tasavvuf ilminin ışığında tarikatların şekilcilikten öze dönmesinin gerekliliği, ülkemizde faaliyet gösteren tarikatların tarihi seyri, Türk dünyasındaki sûfî kültürünün İslâm toplumuna etkileri ve gündeme dair sorunlar harmanlanarak değerlendirilmiştir. Bununla beraber kültürel anlamda Tasavvuf Edebiyatı ve Tasavvuf şiirinin incelikleri, söz söylemenin medeniyet olduğu gerçeği hatırlatılmıştır. Örfî din anlayışının dışa vurumu olan “Ahilik” teşkilatının Tasavvufî değerlendirilmesi yapılırken, Tasavvuf ilminin ve tarikatların Hristiyanlık teolojisindeki ruhbanlıktan⁹¹ öte, İslâm Tasavvuf tasavvurundaki “Halvet der Ercümen”⁹² anlayışının savunulduğu tespit edilmiştir.

serüveni hakkında genel bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/62-65.

⁹¹ Salime Leyla Gürkan , “Ruhbanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/204.

⁹² Süleyman Uludağ, *Temel Tasavvufi Kavramlar* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 185-194.

Tablo1. 1991-2000 yılları Dergilerdeki Tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili makalelerin konu başlıkları

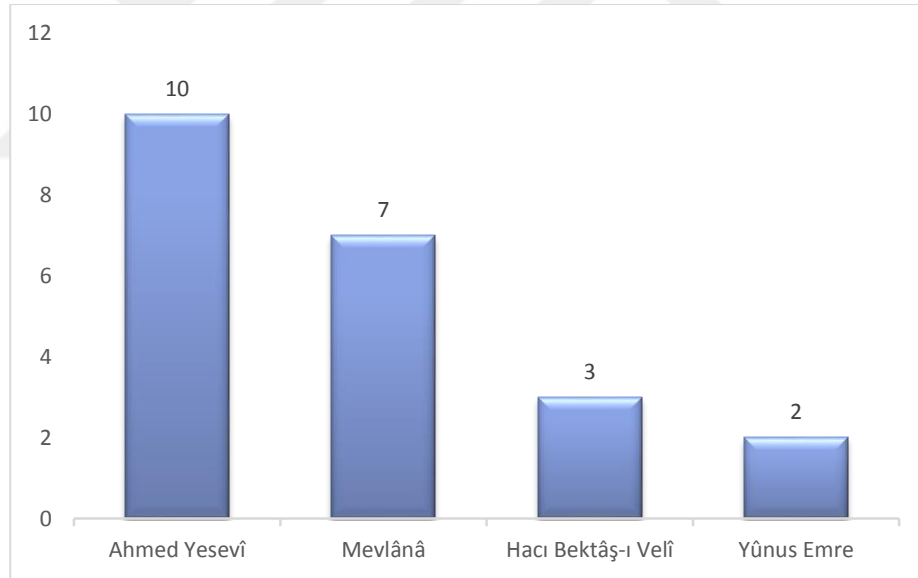
Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale
1991	Şubat	40	Sevgi Yılı	Sevginin Sesi (H.Rıdvan ÇONGUR)
1991	Ağustos	34	Din ve Toplum	Şekilcilikten Öze Dönüş (Mehmet DEMİRCİ)
1991	Aralık	42	Din ve Toplum	Mevlâna'nın İslâmlaştırma Faaliyetleri (Seyfettin ERŞAHİN)
1993	Ocak	44	Edebiyatımızın Dini Boyutu	Tasavvuf Edebiyatı (Murat ADALI)
1993	Şubat	44	Edebiyatımızın Dini Boyutu	Tasavvuf Şiiri (Murat ADALI)
1993	Eylül	Yok	Başyazı	Ahmed Yesevî (Mehmet Nuri YILMAZ)
1993	Eylül	16	Gündem	Türk Dünyasında Sufî Kültürünün Yeniden Güncellenmesi (Ahmet Yaşar OCAK)
1993	Eylül	19	Gündem	Ahmed Yesevî ve Derviş Tipi (Rasih ERKUL)
1993	Eylül	22	Gündem	Dünden Bugüne Ahmed Yesevî Etkisi (Şükrü ÖZBUĞDAY)
1993	Eylül	25	Gündem	İlahî Aşk ve Ahmed Yesevî (Hayrani ALTINTAŞ)
1993	Eylül	29	Gündem	Yesevî'den Yunus'a... (Mehmet DEMİRCİ)
1993	Eylül	35	Gündem	Bir Kültür Hazinesi Ahmed Yesevî Hazretleri (Gülseren ÇELİK)
1993	Eylül	42	Gündem	Dîvân-ı Hikmet (Ali YILMAZ)
1993	Eylül	45	Ekonomi	Ahmed Yesevî Döneminde İslâm Dünyasının Ekonomik Durumu (İbrahim URAL)
1994	Ocak	40	Hayat ve İnsan	Mevlâna ve İnsan (Muammer YILMAZ)
1994	Ağustos	6	Gündem	Hacı Bektaşî velî Ve Bektaşîlik (Abdullah CEYLAN)
1994	Ağustos	11	Gündem	Hacı Bektaş Velî (Fahri KAYADİBİ)

1994	Ağustos	13	Gündem	Hacı Bektaş-ı Veli Düşüncesinin Felsefî ve Tasavvufî Boyutları (Hayrani ALTINTAŞ)
1995	Şubat	40	Geçmişten Günümüze	Hoşgörü İnsan Sevgisi Ve Mevlâna (Murat TURAN)
1995	Ekim	1	Başyazı	Mezhepler ve Tarikatlar (Mehmet Nuri YILMAZ)
1995	Ekim	26	Gündem	İlk Türk Tarikat Şeyhi Ahmet Yesevî (Fikret KARAMAN)
1996	Nisan	48	Makale	Yunus Emre'nin Hayatı ve Türk-İslam Dünyasına Tesiri (Şerafettin ÖZDEMİR)
1996	Aralık	49	Makale	Ölümünün 723.Yıldönümünde Mevlânâ Etkisi (Şükrü ÖZBUĞDAY)
1998	Aralık	44	Anma	Mevlânâ ve İnsan (Muammer YILMAZ)
1999	Şubat	7	Kapak Gündem	Osmanlı'nın Kuruş Yıllarında Anadolu'nun Tasavvufî Durumu (Reşat ÖNGÖREN)
1999	Ağustos	29	Gündem	İslâm'da Tasavvuf ve Tarikatlar (Alaattin Koçak- Hasan Yıldırım)
1999	Ağustos	45	Gündem	Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Vahdi BOYDAŞ (Yazarı Yok)
1999	Aralık	41	Ayın İçinden	Hiz. Mevlâna ve İnsan Sevgisi (Şükrü ÖZBUĞDAY)
2000	Temmuz	52	Araştırma	Türk İslam Edebiyatında Davranış Âdabı (Seyfullah KORKMAZ)
2000	Ekim	52	Kültür ve Toplum	Ahilik ve Tasavvuf (Mustafa BEKTAŞOĞLU)
2000	Ekim	60	Kültür ve Toplum	Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatının Tasavvufî İlişkisi Mustafa Kara (Yazarı Yok)
2000	Aralık	43	Din ve Ahlak	Mevlânâ'ya göre Nefse Uyuma (İbrahim EMİROĞLU)
2000	Aralık	48	Din ve Ahlak	Türk İslam Edebiyatında Davranış Âdabı (Seyfullah KORKMAZ)

2.2. Birinci Dönem Mutasavvıfları Açısından Değerlendirmesi (1991-2000)

Tasavvuf ilminin usûl, adab ve erkân kaidelerini içselleştirmiş ve teselsül ile bugünlere ulaşmasına katkı sağlayan kimselere mutasavvıf denir. Mutasavvıf kelime anlamı olarak; tasavvufî hayat tarzını benimseyen ve bu yolla Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kişi olarak da târif edilmektedir.⁹³ Terim anlamı olarak ise; “ehl-i Tasavvuf mezhebi”⁹⁴(Tasavvuf yolunu tutanlar), “Hakk'ın dostluğundan kemâl mertebesine ulaşmaya çalışan kişi”⁹⁵ olarak târif edilmektedir.

Diyanet Aylık Dergi'si bağlamında mutasavvıf kavramının, İslâm'ın güzel ahlakıyla bezenen, sevgi ve hoşgörü kavramlarını işleyerek toplumun birlik ve beraberliğini tesis eden, ilâhî aşk kavramıyla kulu ile Allah arasındaki yakınlaşmada vasıta görevini üstlenen kimse olarak târif edildiği görülmektedir.

Grafik 6. 1991-2000 yılları arasında mutasavvıf içerikli makale dağılımı

⁹³ Süleyman Uludağ, “Mutasavvıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/379.

⁹⁴ Muhammed b. İbrahim Kelâbâzi, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Mektebetü Külliyyati'l-Ezheriyye, Kahire 1980, s. 20-55.

⁹⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. Osman Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Dâru't-Turasi'l-Arabi, Kahire 1974, s.351, 352.

Birinci dönemde ele alınan mutasavvıfları Türk Edebiyat tarihimizin ilk mutasavvıfları olarak bilinen⁹⁶ ve Anadolu topraklarını İslâmlaştırma faaliyetlerinde öncül konumda olan kimseler olarak görmekteyiz. Bu bölümde; mutasavvıfların hayat hikâyeleri, ahlaki normların toplumsal önemi, Tasavvuf öğretileri ve Tasavvuf Edebiyatına dair yaklaşımları ele alınmıştır. Dönemin şartları gözelttilerek konuyla ilintili 22 makale değerlendirilmiş, makalelerde tasavvufî öğretilerin toplumsal birlikteliğe temas eden yanlarının öne çıkarıldığı görülmüştür.

Ahmed Yesevî: Türkistan'ın Sayram Şehrinde dünya gelmiştir. Manevi terbiyeyi ve Tasavvuf ilmini sahabeden olduğu belirtilen Şeyh Aslan Baba'dan aldığı bilinmektedir. Sonra Buhara'nın önde gelen Şeyhlerinden Yusuf Hemedâni'ye (ö. 535/1140) intisap etmiş ve onun ölümüne müteakiben doğduğu topraklara geri dönmüştür. Burada yürüttüğü irşâd faaliyetlerinin neticesinde Anadolu topraklarının İslâm'la tanışması onun müridleri vasıtasıyla olmuştur.⁹⁷

Bu bölümde, neşredilen makalelerde ağırlıklı olarak Ahmed Yesevî'nin Tasavvuf öğretisi başlığı altında⁹⁸ Türk dünyasında sûfî kültürünün yeniden güncellenmesindeki etkisi,⁹⁹ tarikatların alt yapısının oluşumundaki liderliği¹⁰⁰ ve Türkler arasında yaygın olan şiir ve şöylesi sanatı formatıyla kaleme aldığı “*Divân-ı Hikmet*” isimli eseri, yüzeysel biçimde işlenmiştir.¹⁰¹ Makalelerin içeriğine inildiğinde “İlahî Aşk ve Ahmed Yesevî” başlığı altında vahdet, hulûl, varlık meselesi ve riyâzet gibi tasavvufî kavramların izahları verilip sınırları çizilmiştir.¹⁰² “Yesevî’den Yûnus’a” başlığı altında ise Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet*’inde yer alan esrarlı ifadelerin, kendisinden sonraki dönemlere ve mutasavvıflara etkisine dikkat çekilmiş ve Yesevî söz kültürünün son ve etkileyici temsilcisi olarak da Yûnus Emre görülmüştür.¹⁰³

⁹⁶ Fuad Köprülü Orhan F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993).

⁹⁷ Orhan F.Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 27-86.

⁹⁸ Rasih Erkul, “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Eylül 1993), 19.

⁹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Eylül 1993), 16.

¹⁰⁰ Fikret Kahraman, “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 58 (Ekim 1995), 26.

¹⁰¹ Ali Yılmaz, “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Eylül 1993), 42.

¹⁰² Hayrani Altıntaş, “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Ağustos 1994), 13.

¹⁰³ Mehmet Demirci, “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi*, 34 (Eylül 1993), 29.

Mevlânâ: Bugünkü sınırları Afganista'nın kuzeyinde bulunan, Özbekistan'ın sınır bölgesinde olan Belh Şehrinde dünyaya gelmiştir. Soyu itibariyle itibarlı bir aileden gelen Mevlânâ'nın babasının âlim ve ârif bir şahsiyet olduğu bilinmektedir. Bunun neticesi olarak da ilmî alanındaki ihtisasının ekseriyetini babasından tahsil ettiği etmiştir. Tarihin akışı içinde mücbir sebeplerden¹⁰⁴ ötürü yolu Konya'ya düşen Mevlânâ, Anadolu'nun İslâm yurdu olması noktasında azımsanamayacak role sahip olduğu bilinmektedir.¹⁰⁵

Makalelerde Mevlânâ'nın ele alınış biçimine baktığımızda; Anadolu'yu İslâmlaştırma faaliyetlerindeki metodunu,¹⁰⁶ faaliyetlerinin ana merkezinde “aslolan insan” anlayışını¹⁰⁷ ve toplumsal ilişkilerde İslâm'ın temel anlayışı olan “sevgi ve hoşgörü” gibi meziyetlerin öne çıktığı¹⁰⁸ görmektedir. Bununla birlikte Tasavvuf ilminin temel konusu olan “Nefs” kavramı, *Mesnevî-i Şerîf* bağlamında kapsamlı şekilde ele alınmıştır. Mevlânâ'nın nefse bakış açısı, nefsi bir düşman gibi gördüğü ve ıslah edilmesinin elzem olduğu aksi takdirde nefse esir olunacağı¹⁰⁹ gibi tasavvufî hakikatler işlenmiştir. Ayrıca Dergi'nin kimi sayılarının son sayfalarında küçük pasajlarla “*Mesnevî*'den” başlığı altında gündeme dair dönemin sorunlarına mesaj niteliği taşıyan hikâyelere yer verilmiştir.

Hacı Bektâş-ı Velî: Horasan'ın Nişabur kentinde dünyaya geldiği bilinen Hacı Bektâş-ı Velî'nin doğum tarihi hakkında günümüze ulaşan bilgiler ihtilaflıdır. Bektâşîlik tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Hacı Bektaş, Hz. Ali'nin soyundan geldiği ve Ahmed Yesevî'nin Tasavvuf anlayışını savunduğu kaynaklarımızca belirtilmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁴ “Mücbir sebeplerin başında Belh şehrindeki siyasi istikrasızlık gelmektedir. Ayrıca Mevlânâ'nın Babası Bahâeddin Veledin fikirlerinin siyasi yönetim tarafın kabul görmemesinde sebepler silsilesinde gösterebiliriz.” Ahmed Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn (Ariflerin Menkıbeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 8-41. Adnan Karaismailoğlu, *Mesnevi Mevlânâ* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), Balkan Ciltevi/21-23.

¹⁰⁵ Karaismailoğlu, *Mesnevi Mevlânâ*, Balkan Ciltevi/21/31.

¹⁰⁶ Seyfettin Erşahin, “Din ve Toplum”, *Diyanet Aylık Dergi* 12 (Aralık 1991), 42.

¹⁰⁷ Muammer Yılmaz, “Din ve Toplum”, *Diyanet Aylık Dergi* 37 (Ocak 1994), 40.

¹⁰⁸ Murat Turan, “Geçmişten Günümüze”, *Diyanet Aylık Dergi* 58 (Şubat 1995), 40.

¹⁰⁹ İbrahim Emiroğlu, “Din ve Ahlak”, *Diyanet Aylık Dergi* 120 (2000), 43.

¹¹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 260-278. Hüseyin Bal, *Aleviliğin Tasavvufî Boyutu* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014), 148-179.

Dönemin Alevî-Sünni çekişmelerinden dolayı Hacı Bektâş-ı Velî'nin dini, kültürel ve Tasavvufî yaklaşımı Dergi'nin 44. Sayısında, gündeme özel mahiyette hazırlanmıştır. 1994 yılında Türkiye'de çıkarılmak istenen din temelli kargaşa planının odak noktasında "Sağcılık" kavramıyla Sünni İslâm anlayışı "Solculuk" kavramıyla Alevî İslâm anlayışının olduğu bilinmektedir. Bu anlayışın sosyal vakıa boyutu olan Sivas ve Kahramanmaraş olaylarını, İslâm dini açısından değerlendiren Diyanet İşleri Başkanlığı, birlik ve beraberlik vurgusu yaparken, Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşünce felsefesi ve Tasavvuf anlayışını gündeme alarak toplumsal meselelerin çözümüne katkı sağladığı görülmektedir.

Dergi Kapağı Dizini 2. 1994 yılı Ağustos ayı 44. sayısının dış ön kapağı

Yûnus Emre: Tarihî kişiliği menkıbelerle iç içe giren Yûnus Emre'nin, hayatına dair ilk ve en geniş malumat Uzun Firdevsî'nin (ö. 918/1512) yazdığı tahmin edilen *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*'de yer almaktadır.¹¹¹ Doğum tarihi konusunda kesin

¹¹¹ Mustafa Tatcı, "Yunus Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/600-605.

bilgi olmamakla birlikte Eskişehir'in Sarıköy ilçesinde doğduğu, sıradan bir çiftçi iken mevhibe-i ilâhiye (ilmi ledünne)¹¹² mazhar olduğu bilinmektedir.¹¹³

Ahmed Yesevî ve Hacı Bektâş'ın Tasavvuf çizgisinde yürüdüğü görülen Yûnus Emre'nin Türk-İslâm âleminin ve Tasavvuf Edebiyatının seçkin şairi, aşk ve gönül eri olarak kabul edilmektedir. Türk toplumundaki şiir ve söyleşi sanatını, dini motiflerle süsleyerek Tasavvuf Edebiyatına kazandırdığı düşünülen Yûnus Emre'nin "İnsan'a" "birlik ve beraberliğe" ve ilâhi aşka dair 2'lik ve 4'lüklerine Dergi'de sık sık yer verilmektedir. Dergi'nin muhtevasında sıklıkla kullanılan 4'lükler şunlardır:

"Gelin tanış olalım,
İşi kolay kılalım,
Sevelim sevilelim,
Dünya kimseye kalmaz".¹¹⁴
"İlim ilim bilmektir,
İlim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmezsin,
Ya nice okumaktır".¹¹⁵

"Rûm'dan çıktım yürüdüm,
Mum olup sızdım eridim,
Şükür Hakk'a yürüdüm,
Ne güzel Kâbe yolları,
Beri gel barışalım,
Yâd isen bilişelim,
Atımız eyerlendi,
Eştik Elhamdülillah".¹¹⁶

¹¹² Süleyman Uludağ, "Bâtın ilmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/188-189.

¹¹³ Köprülü, *Türk Edebîyatında İlk Mutasavvıflar*, 257-285.

¹¹⁴ *Yunus Emre Divanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 138.

¹¹⁵ *Yunus Emre Divanı*, 129.

¹¹⁶ *Yunus Emre Divanı*, 310.

2.3.İkinci Dönemin Tasavvufî Açidan Değerlendirmesi (2001-2010)

Dünya tarihi açısından 20. yüzyılda, imparatorlukların yıkıldığı, dünya devletlerinin sınırlarının yeniden çizildiği, dünya toplulukları arasında sosyal iletişim ve etkileşimin zaman ve mesafe kavramları çerçevesinde kısıldığı, ileri teknolojinin temellerinin atıldığı ve insan hayatını kolay kılma adına birçok gelişmeye yer verildiği görülmektedir. Buna rağmen dünya toplumunda doyumsuzluk, mutsuzluk ve tatmin olmazlık gibi kötü hasletlerin baş gösterdiği, yaşanan olaylar bağlamında görülmektedir. Nitekim bu olumsuzlukların pençesinde kıvranan insanlık, 21. yüzyılı bu badirelerden kurtulma yüzyılı olarak benimsemiştir. Zira insanlığın mutluluğu ve huzuru maddede araması, ruhunda derin tahribata yol açmasına neden olmuştur. Nitekim konunun uzmanları, 21. yüzyılda ruhun derinliklerin de meydana gelen tahribatlara merhem olarak “Din” (Religion) kavramını gündeme aldıkları görülmektedir. Bu hususun yansıması olarak ve insanın mutluluk kaynağının ancak “Din” ile olacağı ön görüşünü dönemin Dini Yayınlar Dairesi Başkanı Harun Özdemirci şöyle aktarmaktadır;

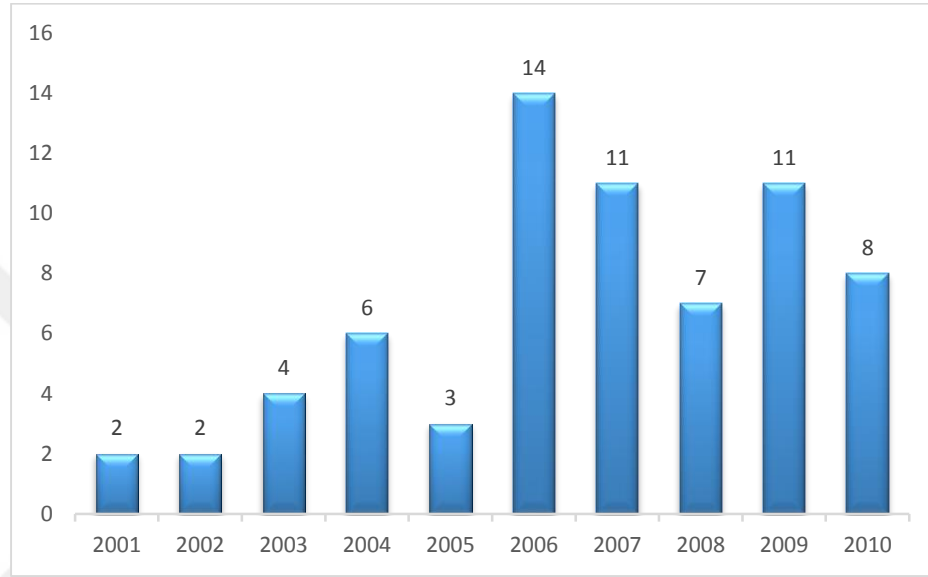
“Bugün bütün sosyologlar ve toplum bilimeileri yirmi birinci yüzyılın ‘inanç asrı’ olacağından bahsediyorsa hiç şüphesiz ki yirminci yüz yılın son on beş senesindeki gelişmelerin buna katkısı büyüktür. Doğrudur, insanlık geçen yüzyılda birçok mesafe kat etmiştir. İnsanlık, sanayide, teknolojiye ve iletişim araçlarında baş döndürücü hızla gelişmiş bir boyuta ulamış, dünyamızı saran atmosferin ötesine geçerek uzaya bile çıkmıştır. Eksik olan bir şey vardır. İşte o eksik olan insanı ruh huzuruna ulaştıracak inanca yönelme ameliyesidir. İnsanoğlundaki bu fitri ihtiyaç her zaman onu yeni arayışlara sevk etmiştir.”¹¹⁷

Yukarıdaki tespit ve ön görülerin Diyanet İşleri Başkanlığının 21. yüzyılda yapacağı faaliyetlerin sunumu mesabesinde olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple Başkanlık, irşâd faaliyetlerinde “insan ruhunu huzura ulaştıracak inanca yöneltme” anlayışı içerisinde yol izlediği görülmektedir. Zira bu bölümde Dergi’nin genel muhtevasının bu doğrultuda oluşturulduğu tespit edilmiştir. Bu faaliyetlerin icrâsında izlenen metotta ruhu terbiye etme ilmi olarak yorumlanan Tasavvuf ilminden de faydalandığı görülmüştür. Ayrıca bu dönemdeki Tasavvufî makale sayısını bir önceki

¹¹⁷ Harun Özdemirci, “Merhaba”, *Diyanet Aylık Dergi* 109 (Ocak 2000), 4.

dönemde neşredilen Tasavvuf içerikli makale sayısıyla mukayeseye ettiğimizde %100 artışın ortaya çıkması, yukarıda ileri sürdüğümüz düşünceyi destekler niteliktedir.

Bu dönemde Tasavvuf konulu 68 makale neşredilmiştir. Makalelerin Tasavvufî konu ve kavram bakımından grafiksel ayrımı yıllara göre şu şekildedir.

Grafik 7. 2001-2010 yılları arasında Tasavvuf içerikli makalelerin dağılımı

İkinci dönem Tasavvufî konuların yıllara göre dağılışı Grafik 7’de görüldüğü üzere 2006-2010 yılları arasında gözle görülür bir farklılığı barındırmaktadır. 2001-2002 yıllarındaki makale sayısındaki negatif seyrin sebebini, genel anlamda diğer dönemdeki siyasi istikrarsızlığın yansıması olarak görebiliriz. Zira yukarıda da temas ettiğimiz üzere Diyanet İşleri Başkanlığı’nın devlet kurumu olması ve Diyanet İşleri Başkanları’nın siyasi irade tarafından atanmasının konunun genel bağlamında etkileyici bir faktör olduğu düşünülmektedir. Ayrıca burada yıllara göre değişkenlik arz eden makalelerin etkileşim sebeplerinin, aşağıda verilecek olan bilgilerden kaynaklandığı da düşünülmektedir.

İnanç asrı olarak vurgulanan 2000’li yıllar, yaşayan dünya dinleri açısından büyük bir öneme haizdir. Zira hak olarak vurguladıkları dinlerini en ücra köşedeki insanlara ulaştırma adına yürüttükleri tebliğ, davet ve misyonerlik faaliyetlerini, gelişen

teknolojinin katkısıyla geniş kitlelere ulaştırdıkları görülmektedir.¹¹⁸ Bu hususta İslâm dininin kurumsal savunucusu olması sıfatıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, yurt içinde ve yurt dışında yürüttüğü faaliyetlerinin kapsamını genişlettiği ve bunu îfa ederken de güncel materyallerden ziyadesiyle istifade ettiği de bilinmektedir. Diyanet Aylık Dergisi'nin 2001 ve 2002 yıllarındaki sayıların genel muhtevasına baktığımızda “İslâm'ın evrenselliği ve milenyum çağıda İslâm” doktrinin ön planda tutulmasını bu duruma örnek olarak verebiliriz. Ayrıca bu durumun İslâm dininin inanç ve ibadet öğretilerinin ön planda tutulmasına katkı sağladığı görülürken, İslâm ahlakının usul ve kaidelerine ilişkin konulara daha az yer verilmesine neden olmuştur. Bundan dolayı mevcut iki yılda Tasavvufa dair bir, mutasavvıfların hayatlarına dair üç makale yazılmıştır. Ayrıca önceki dönemde de üzerinde durduğumuz “irtica” söylemleri doğrultusunda gündem olan tarikatların ötekileştirme sorunsalı ve siyasi istikrarsızlığın devam etmesinin Tasavvuf muhtevasına sahip makale sayısındaki negatif seyre etki ettiği düşünülmektedir.

2003 ile 2005 yılları arasında kaleme alınan makalelerde ağırlıklı olarak işlenen başlıkların ilâhi aşk ve sevgi temalı olduğu görülmüştür. Aşk ve sevginin tanımlanması ve ayrıştırılması yapılırken, Aşk, sevginin doruk noktası olarak târif edilmiştir. Bununla birlikte “Aşk” kavramı, beşeri ve ilâhi olmak üzere iki ayrı boyutuyla değerlendirilmiştir. Birinci yönüyle Aşk'ın târifi edebî ürünlerdeki teşbih ve mecazlarla “memleket, iklim, mekân, kutsal şehir, çocuk ve kadın” kavramlarıyla özdeşleştirilmiştir. İkinci yönüyle ise ideal aşk kavramının en Kâmil ifadesinin, ilâhi aşkta mevcut olduğu savunulmaktadır. İlahi aşkın, varlığın yegâne gayesi, varlıkta yokluk, hiçlik gibi Tasavvuf terminolojine has kavramlarla, vahdet-i vücûd anlayışı çatısı altında dolaylı olarak değerlendirildiği düşünülmektedir. Ayrıca “Aşk” kavramı sosyolojik ve psikolojik açıdan ele alınmış, geleneksel ve modernitenin öngördüğü “Aşk” algısıyla mukayese edilerek, bağdaştırılmıştır. Öyle ki modernitenin ruhbilimsel ve ruhçözümsele kavramlarıyla Aşk, bir ilişki arayışı olarak târif ederken, geleneksel bağlamda yoklukta varlığı bulmak olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda eski-yeni birleşiminin ortaya çıkmasıyla modernitenin getirdiği yenilik anlayışının, gelenekselliğe derç edildiği de görülmektedir. Bununla

¹¹⁸ Hasan Yel, *İnternet Ortamında Misyonerlik Faaliyetleri ve Sanal Kiliselerin Çalışma Yöntemleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 63-139.

birlikte bir başka açıdan Aşk, Aşk-İlim-Akıl üçgeninde değerlendirilmiş ve bu değerlendirme neticesinde; akılsız aşk olmayacağı gibi, aşksız da akıl olmaz. İkisinin temelinde ise ilim olduğu anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir.¹¹⁹

Tasavvuf içerikli makalelerin en fazla üretildiği yıl 2006'dır. Başkanlığın Aralık 192. sayısında "Gönül" kavramı ve "Gönül İnsanı olabilmenin mezzetleri" bağlamında konulara ağırlık vermesinin bu artışı etkilediği görülmektedir. Bu yılda üretilen Tasavvufi makaleler, "Nefs", "Murakabe, Tefekkür ve Tezekkür" "Zaman", "Bilginin Tasavvufi boyutu", ve "Gönül, Gönüllülük, Gönül İnsanı olmak" kavramları çerçevesinde işlenmiştir. Neşredilen makalelerde edebî üslup, anlaşılabilir ve akıcıdır. Başlıklarla ilintili Tasavvuf terminolojisine ait kavramların doğrudan ve dolaylı anlatımı söz konusu olmuştur.

Dergi bağlamında "Nefs" kavramının târifinin; "Nefsin öyle bir yapısı vardır ki, hiçbir zaman doyuma ulaşacak son noktaya varamaz. Hep diğerlerinden bir adım önde olmak ister. Daha fazla, daha fazla... Bu dahaların sonu gelmez. Ve sonunda nefsin bu kuşatması içinde boğulur"¹²⁰ şeklinde yapıldığı görülmektedir. Bu durum tespiti güncel ifadeyle "Egoizm" olarak kavramsallaştırılan ruh hastalığının tezahürü şeklinde vurgulanmaktadır. Bu düzlemde insanı, aşkın olan yegâne güç ve kudret sahibinden kopardığı ve miskin varlığın himayesine soktuğu tezi ortaya atılmaktadır. Bununla birlikte "Nefs" kavramı bağlamında ortaya koyulan bu sorunlara çare üretmek için "Bizim yolumuzda nefsinde varlık görmemek en önemli konudur"¹²¹ anlayışının benimsendiği ve toplumun benmerkezci anlayışının önüne geçilmek istendiği görülmektedir. Ayrıca bu haslete sahip olabilme yolunun da, ilimden geçtiği hakikatine değinilmiştir. Zira ilmin, karanlık gecede, aydınlatıcı bir fener olabilmesinin, sûfi düşüncedeki murâkabe, tefekkür ve tezekkür kavramlarıyla mümkün olacağı aktarılmaktadır. Nitekim murâkabe, tefekkür ve tezekkürün bilginin hikmet boyutuna evrilmesine kaynaklık edeceği tezi savunulmuştur. Bunu daha anlaşılabilir kılması ve genel konuların bütünlüğünü kapsaması adına Tasavvuf'un metafizik boyutunun

¹¹⁹ Ekrem Keleş, "Allah Sevgisi ve Aşk", *Diyanet Aylık Dergi* 149 (Mayıs 2003), 24-27.

¹²⁰ Lamia Levent, "Hiç", *Diyanet Aylık Dergi* 181 (2006), 31.

¹²¹ Levent, "Hiç", 31.

gündemde etki oluşturması için 2006 yılı Ocak 181. Mayıs 185. sayılarının Dergi ana kapağına bilginin irfân ve hikmet boyutuna vurgu yapan başlıklar atılmıştır.

Dergi Kapağı Dizini 3. 2006 yılı Ocak ayı 181. sayısının dış ön kapağı

Teknoloji çağında bilgiye erişimin kolay olmasının negatif yansıması olarak görülen bilginin özümsememesi sorununun ancak irfân kavramıyla aşılabacağı ön görülmüştür. Bilginin, akı ve bedeni etkilediği gibi ilmin manevi boyutunun da ruhu etkileyeceği aktarılmıştır.

Ayrıca “irfân” kavramıyla benzer yönleri olan “Hikmet” kavramının bilgi çerçevesindeki değerlendirilmesi, “yaratılanların dosdoğru bir yol üzere yaratıldıkları gerçeğini özümsemeleri ve bu gözle eşyaya bakmaları” şeklinde yapılmıştır.

Dergi Kapağı Dizini 4. 2006 yılı Mayıs ayı 185. sayısının dış ön kapağı

İnsan hayatında önemli yere sahip olan zaman kavramının Tasavvufî açıdan değerlendirilmesi ise şu şekilde yapılmıştır. “Sâlik için dem bu demdir, an bu andır, geçmiş ve geleceğin gâilesini çekmesi israftır”¹²² anlayışının serdedilmesi, Sûfî için vaktin içinde bulunduğu zamana en uygun olan amelle meşgul olması gerektiği anlayışı savunulmuştur. Bu anlayış, Tasavvuf ıstılahında “ibnü’l-vakt” (vaktin oğlu) kavramı bağlamında aktarılmıştır.¹²³ Yani toplumsal gündemi meşgul eden “Tüketim” kavramına antitez olarak “ibnü’l-vakt” anlayışı öne sürülmektedir. Öyle ki tatilin tembellik, eğlencenin duyarsızlık, dinlenmenin meskenet olarak tanımlanmasına karşın, tatili tefekkür, eğlenceyi teşekkür, dinlenmeyi tezekkür olarak algılayanın ve uygulamanın gerekliliği önemle vurgulanmaktadır.¹²⁴

¹²² Kadir Özköse , “Dem Bu Demdir, Dem Bu Dem”, *Diyamet Aylık Dergi* 184 (Nisan 2006), 30-33.

¹²³ Semih Ceylan, “Vakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/491-492.

¹²⁴ Özköse, “Dem Bu Demdir, Dem Bu Dem”, 33.

Bu dönem içinde en fazla tasavvufî makale üretilen 2006 yılında, gönül, gönüllük ve gönül insanı olma kavramlarıyla yazılan makaleler olduğu vurgusunu yukarıda yapmıştık. Başkanlığın, Kasım 192. sayısında gündeme dair 17 makale neşredilmiştir. “Gündem” köşesi altındaki 4 makalenin “Gönül” kavramıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Tasavvufî içeriğe sahip toplamda 5 makale tespit edilmiştir. Tasavvuf içerikli ve “Gönül” kavramının türevleriyle neşredilen makalelerin ve görsel içeriklerin büyük bölümünün “Tasavvufî kavram ve içeriklerle” dizayn edildiği görülmektedir. Bununla birlikte içerik bakımından “gönlün ne olduğu”, bireysel yaşamdaki yansımalarının sonuçları”, “gönüllülüğün toplumsal hayattaki karşılığı ve sonuçları, dinin irşâd faaliyetleri noktasında gönül ehli olmanın kazanımı ve sonuçları çerçevesinde genel değerlendirmeler yapıldığı tespit edilmiştir. Konunun önemine binâen Derginin dış kapağındaki “büyük iç dünya küçük benlik” vurgusu ve görsel kapak temasının Tasavvufî içeriklerden beslenildiği açıkça görülmektedir.

Dergi Kapağı Dizini 5. 2006 yılı Kasım ayı 192. sayısının dış ön kapağı

Bu hususta dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu “Gönlü” ve “Gönül İnsanı”nı şu ifadelerle târif etmiştir:

“Gönül, insanın duygu ve dünyasının, irfânî bilgi, sanat, Edebiyat, estetik ve nezaket adına ortaya koyduğu bütün değerlerin oluşup geliştiği merkezdir. ‘İslâm, gönlü merkeze alan, hikmete dönüşen bilgi ve salih amelle dindarlığı besleyen; böylelikle insanlığı huzur ve barışa kavuşturmayı hedefleyen bir dindir’. ‘Tasavvuf kültürümüzde ise gönül, Yüce Allah’ın tecelli ettiği bir nazargâhı ilâhidir. Bu sebeple inancın ve güzel duyguların merkezi olan gönlün, manevî ve ahlâkî güzelliklerle bezenmesi oldukça önemlidir. Çünkü gönlü güzel insanların artması ile toplumsal huzur ve barış doğru orantılı olarak artmaktadır’. ‘Toplumsal huzur ve barış için benliği aşmış hayatı sevgi ve hoşgörü ile dolu gönülden gönüle yol bulan insanlara ihtiyacımız vardır. Anadolu’umuzda Yüce Allah’a aşk derecesinde bağlı ve kalplerini Sevgili Peygamberimize yer eyleyen, yüksek insani değerlere sahip, insanlığın ortak erdemlerine katkı sunan gönül sultanları hep bulunmuş ve insanlığa böyle bir yolun rehberliğini yapmıştır. İnsana sırf insan olduğu için değer veren, farklılıkları zenginlik kaynağı ve iyilikte yarışma sebebi olarak gören Ahmet Yesevî, Mevlânâ, Yûnus Emre, Hacı Bektâş-ı Velîlerden günümüze taşıyacağımız pek çok değer vardır”.¹²⁵

Bardakoğlu’nun bu ifadeleri aynı zamanda Dergi’nin yayın politikasını başka bir yönüyle göstermektedir. Bardakoğlu, başkalaşan dünyaların huzur ve sükûnetine ancak özümsemiş bir bilgiyle ulaşılabileceğini ve bunun nebevî bir ahlakla bütünleşmiş insan-ı Kâmiller tarafından hayata geçirileceğini ifade etmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, “Gönül Sultanları” olarak vurgulanan isimler toplumun eğitilmesinde önemli bir konuma sahiptir. Nitekim Derginin çalışmamızdaki 1.ve 2. dönemini kapsayan ilk 20 yıllık yayın hayatında Tasavvufî içerikli 101 makalenin 53’ünün “Gönül Sultanları” olarak vurgulanan isimler çevresinde neşredilmiş olmasının yukarıda verilen bilgilerle örtüştüğü görülmektedir.

Bir diğer makalede “Ahsen-i takvîm ve esfel-i sâfilin”¹²⁶ kavramlarının muhatabı olan insanın, “ahsen-i takvîm” sırrına ermesiyle Kur’ân-ı kerimde işaret edilen insan olacağı hakikatine değinilmektedir. Ahsen-i takvîm ’den kastın insanın kıvam bulması, “en güzel biçim”i alabilmesi ve potansiyel alanda “işlenip” devreye sokulması,¹²⁷ olduğu tezi ortaya koyulmaktadır. Bu “potansiyel alandan” kastın Tasavvuf ilmi, “işlenmekten” kastın ise ehil bir mürşide intisap edilmesi olduğu düşünülmektedir. Zira gönül insanı olabilmenin, üstün bir ahlaka, büyük bir iç âleme, küçük bir benliğe sahip

¹²⁵ Ali Bardakoğlu , “Gönüllere Yol Bulmak”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 3.

¹²⁶ “...biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik” et-Tîn, 95/4-5.

¹²⁷ Halil Altuntaş , “Gönül İnsanı Bilmek”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 5.

olmaktan geçtiği vurgulanmaktadır. İnsanın, ancak bu merhaleler neticesinde bir üst mertebeye yani “insân-ı Kâmil” makamına ermesi beklenmektedir. Sonuç olarak insân-ı Kâmilin târifi; “gönlü arş gibi olan, arzın varoluşundaki sütun direği mesabesinde bulunan”¹²⁸ şeklinde betimlenerek, insân-ı Kâmilin toplumun ortak değeri olduğuna vurgu yapılmıştır.

Bu sayısının son makalesin ise “Tasavvuf şiirinde sevgi temaları” başlığıyla¹²⁹ sevginin Tasavvuf ıstılahındaki yeri ve epistemolojik açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Öyle ki sevginin toplumsal hayatın merkezine konumlanması için varlık, bilgi ve ahlak problemleriyle sevginin ilişkisi irdelenmiştir. Tasavvufî açıdan sevgi anlayışı, “evrenin varoluşunun özü” olarak açıklanırken varlığın tezahürünün ancak sevgiyle kâim olacağı görüşü sunulmuştur. Nitekim bu sevginin rahmânî boyutunun yansıması olarak Hz. Muhammed’e (s.a.s) duyulan ilâhî sevgi “Levlake levlak lema halaktül eflak”¹³⁰ hadis-i şerifi bağlamında aktarılmıştır. Bununla birlikte Tasavvuf şiir geleneğinde Allah’ı bilerek sevmenin, O’na hitap edilen; “dost”, “canlara can”, “nigâr” ve “şirin” kavramlarla aktarıldığı görülmektedir. Bu makalede dikkat çeken bir başka husus ise kullanılan dilinin edebî üslûp açısından ağır olmasıdır. Zira bu makaleye kadar, Dergi’nin edebî üslûbunun toplumun genel anlayışına göre şekillendiği görülürken, bu makaleyle bu üslûbun dışına çıkıldığı tespit edilmiştir.

2007 yılında neşredilen Tasavvufî içerikli makale sayısı 11’dir. Bu yılda en dikkat çeken husus Dergi’nin Mayıs 197. sayısında genel Tasavvuf içerikli 10 makalenin neşredilmiş olmasıdır. Bu sayısal artışın sebebi Mevlânâ’nın 800’üncü doğum yılı olması münasebetiyle UNESCO’nun bu yılı “Uluslararası Mevlânâ Yılı” olarak ilan etmiş olmasıdır.¹³¹ Bu vesileyle ilgili sayıda Mevlânâ portesi çerçevesinde “Başyazı”, “Mevlânâ’nın Tebliğ, İrşad ve İletişim Dili”, “Din Hizmetlerinde Mevlânâ Yaklaşımı ve Gönül Dili”, “Mevlânâ’yı Tanımlamak”, “Mevlânâ’nın Bakış Açısıyla Hayat ve İnsan”, “Mevlânâ’ya Göre Hayatın Anlamı”, “Mevlânâ ve Magazinleştirilmesi Sorunu”,

¹²⁸ Sadık Yalsızuçanlar, “Gönül İkliminde”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 7.

¹²⁹ Bilal Kemikli, “Tasavvuf şiirinde sevgi temaları”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 50-53.

¹³⁰ “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım” Mehmet Demirci, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/179-180.

¹³¹ Türkiye ve Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA), “Hz. Mevlânâ Vuslatının 748’inci Yıl Dönümünde Anıldı” (Erişim 6 Kasım 2023).

“Eva’dan Havva’ya” başlıkları altında 8 adet makale neşredilmiştir. Kaleme alınan bu makalelerin içerik ve söylem analizi bu bölümün “mutasavvıflar” başlığı altında işlenecektir.

Dergi Kapağı Dizini 6. 2007 yılı Mayıs ayı 197. sayısının dış ön kapağı

Bir diğer makalede “Gönül” ve “Medeniyet” kavramlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu kavramların daha önceki sayılarda yapılan tanımlamalara ek olarak bu makalede “dil, din, cinsiyet, ırk ve coğrafya ayrımının”¹³² toplumsal algıdan çıkarılması durumunda İslâm’ın kabul ettiği “Gönül” ve “Medeniyet” tasavvurunun oluşacağı vurgulanmıştır. Ayrıca bu durumu somutlaştırmak için Anadolu İslâm medeniyetinin kurucularından kabul edilen Ahmed Yesevî ve onun medeniyet tasavvurundan örnekler verilmiştir.

Bu sayısının son makalesinde “Eyüp’te Bir Kalenderhane” başlığı altında Tasavvuf ilminin kurumsal yapısını teşkil eden “Tekke” müessesinin “Özbekler Tekkesi” bağlamında tanıtımı yapılmış ve faaliyetleri şu şekil aktarılmıştır;

¹³² Mustafa Özçelik, “Gönül Medeniyeti”, *Diyânet Aylık Dergi* 195 (Mart 2007), 37-38.

“Özbek Tekkeleri, Orta Asya’daki Türk diyarından İstanbul’a göçmen olarak gelen, daha çok Özbek asıllı ve Buharalı vatandaşların barındığı bir mekândı. Buralarda kalan dervişler gündüzleri çarşıda pazarda bileycilik, lehimcilik, porselen yapıştırma, tütün ağızlığı satma gibi işlerle meşgul olarak geçimlerini temin ederlerdi. Akşamları da bir araya gelerek konuşurlar, sevgi ve dostluk içinde Ahmed Yesevî, Şirazlı Hafız ve Mevlânâ’nın divanlarını okurlar, Nakşi usulüne uygun hafî zikir meclisleri tertip ederlerdi. Bu tekkeler âdeta birer sosyal yardım, birer toplantı yeri, hatta birer kulüp niteliği taşımaktaydı. Aynı zamanda din, kültür ve sanat anlayışına sahip bu tekke ‘ebru sanatının ülkemize gelmesinde öncül konumu olmakla birlikte’ ‘millî mücadele tarihinde Özbekler Tekkesinin yadsınamaz önemi vardır. Nitekim işgalci kuvvetlere karşı Anadolu’daki ilk direnişi başlatan İstanbul’dan Anadolu’ya geçen bazı isimlerin’ Özbekler Tekkesi’nden yola çıktığı bilinmektedir”.¹³³

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak Tekkelerin toplumu birleştirici fonksiyonunun yanısıra, kültür-sanat, ekonomi gibi sosyal konularda eğitmesi ve teknolojik buluşlara önem vermesi¹³⁴ ve Osmanlı devlet yönetiminin tekke faaliyetlerine olumlu baktığı makale bağlamında vurgulanmaktadır.

2008 yılında neşredilen makale sayısı 7’dir. Neşredilen makalelerde Ahmed Yesevî ve “mutasavvıf- meşrepli”¹³⁵ şair Fuzûlî’nin (ö. 963/1556) beyitlerine yer verilerek “Tasavvuf şiiri, Tasavvuf mûsikisi ve Tasavvuf Edebiyatına dair konular işlenmiştir. Divan Edebiyatı şairlerinden Fuzûlî’nin doğum yeri ve zamanına ilişkin bilgilerin birbiriyle çekilişkili olduğu bilinmektedir.¹³⁶ Fuzûlî’yi bu kadar meşhur eden ve Tasavvuf şiiriyle özleştiren durumun “Su kasidesi” başlığı altında yazdığı naatı olduğu görülmektedir. Dergi’nin Nisan 208. sayısında 2, Eylül 213. sayısında 1 makaleyle Fuzûlî temalı konular işlenmiştir. İlk makale de Hz. Peygamber ve torunu Hz. Hüseyin’e ve “Anâsır-ı Erbaa’dan”¹³⁷ olan suya ithafen yazıldığı bilinen, Türk Tasavvuf kültürü açısından öneme haiz “Su Kasidesi ’nin” şu beyti ele alınmaktadır.

¹³³ İsa Gürler, “Eyüp'te Bir Kalenderhane”, *Diyanet Aylık Dergi* 197 (Mayıs 2007), 56-57.

¹³⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri* (İstanbul: Hamle Yayınları, ts.), 12-46.

¹³⁵ Abdulkadir Karahan, “Fuzûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/240-246.

¹³⁶ Karahan, “Fuzûlî”.

¹³⁷ “Varlık âleminin teşkil eden dört unsur; bunlar hava, su, ateş ve topraktır”. H.Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 3/149-151.

“Şaçma Ey Göz Eşkden Gönlümdeki Odlare / Su Kim Bu Denlü Dutuşan Odlare Kılmaz Çâre Su.”¹³⁸ “Ey göz, gönlümdeki ateşlere gözyaşından su saçma /Artık böylesine tutuşan ateşlere su fayda etmez.” Fuzûlî’nin bu terennümü hasret ve vuslat yangınıyla yanması ve onun feryadı olarak yorumlanmıştır.

Bir diğer makalede ise Tasavvuf mûsiki enstüramanı olan “Ney”in Mevlânâ ve Fuzûlî bakış açısıyla mukayesesi yapılmıştır. Fuzûlî’nin “Ney” betimlemesindeki; “Ney-i bezm-i gamem ey âh ne bulsan yele ver / Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayrı”¹³⁹ “Ey ah! Hüzün meclisinin ney’iyim; ateşe yanmış kuru vücudumda havadan başka ne bulursan yele ver” vurgusuyla, Mevlânâ’nın “Ney” metaforundaki; “âlem-i ervâh’tan ¹⁴⁰ kopan ve gurbet ele düşerek türlü badirelerle yoğrulan insan betimlemesindeki anlam birliği vurgulanmaktadır.¹⁴¹

Fuzûlî ile alakalı son makalede; “Eylesen tûtiye ta’lîm-i eda-yı kelimât / Nutku insan olur amma özü insan olmaz,”¹⁴² “Papağana konuşma öğretsen sözü, görünüşte insan sözüdür; ama kendisi insan olmaz” ifadelerine yer verilerek yaşadığımız çağda teknolojinin gelişmesi neticesinde birçok cihazın “akıllı ve otonom” olmasının nefse azgınlık vermesinden dem vurulmuştur. Ayrıca teknolojik gelişme hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın, insanın ürettiğinin, Allah’ın yarattığına eşdeğer olamayacağı hakikatine değinilmiştir. Bununla birlikte insanın, Allah’ın yeryüzündeki halifesi, eşref-i mahlûkat ve zübde-i âlem olması düşünceleri şiirsel biçimde işlenmiştir. Sonuç olarak Allah’ın kendi güzelliğini sevdirmek ve kendinden başka herşeyi unutturmak için insanı kendi sıfatlarından bir kısmıyla donattığı vurgusu yapılmıştır. Bu vurgunun Tasavvuf terminolojisindeki “Vahdet-i Şühûd”¹⁴³ anlayışıyla örtüştüğü görülmektedir.

Bu yılın son makalesinde Ahmed Yesevî’nin “*Divân-ı Hikmet*” isimli eserindeki şu dörtlüklerle kırık kalplere ve mahzun gönüllere seslenilmiştir:

¹³⁸ Fuzûlî, *Dîvân* (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 207.

¹³⁹ Fuzûlî, *Dîvân*, 638.

¹⁴⁰ “Ben sizin rabbiniz değil miyim? soruyusuna muhatap olunan âlem”. el-A‘râf, 7/172.

¹⁴¹ Muhammed Yusuf Akbak, *Mevlânâ Celâleddîn-î Rûmî’nin Düşüncesinde Mûsikinin Yansımaları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 98-110.

¹⁴² Fuzûlî, *Dîvân*, 721.

¹⁴³ Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, 42/431-435.

“Kayda körseng köngli sınık merhem bolğıl,
 Andağ mazlum yolda kalsa hemdem bolğıl,
 Ruz-ı mahşer dergahığa mahrem bolğıl,
 Mâ u menlik halayıkıdın kaçtım menâ.”¹⁴⁴

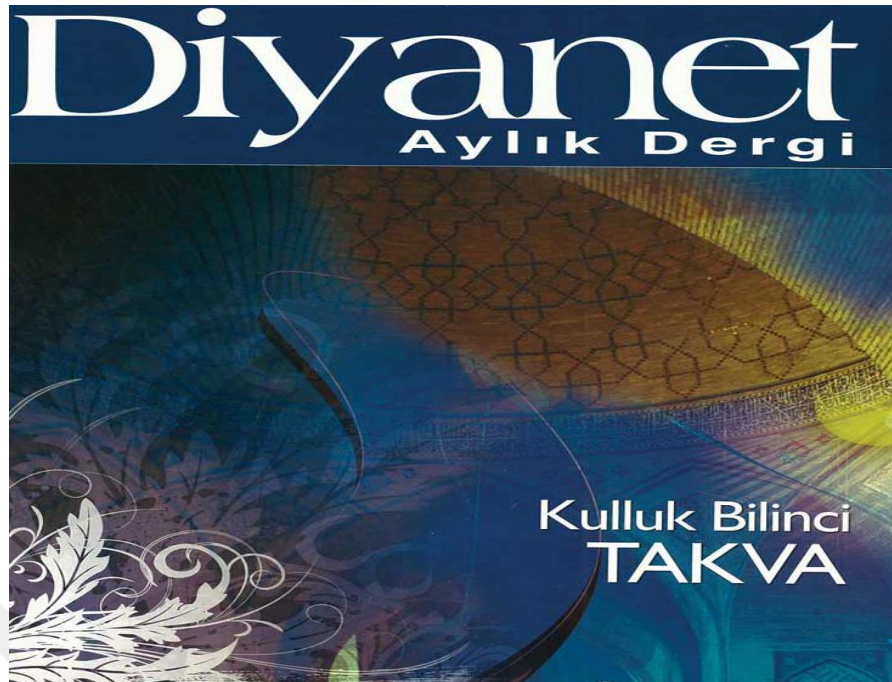
“Akil irseng gariplerni gönklün avla,
 Mustafa dik ilni kizip yetim kavla,
 Dünya-perest nâ-censlerdin boyun tavlâ,
 Boyun tavlâp deryâ bolup taştın yine.”¹⁴⁵

Bu dörtlüklerden, Sûfî şair Yesevî'nin “Gönül” kavramına Allah'ın nazargâhı olarak baktığını ve gönle tâzimin nebevî bir öğretisi olduğu vurgusunu yaptığını görmekteyiz. Bu hususların ise Türk Tasavvuf geleneği açısından büyük öneme haiz olduğu bilinmektedir. Ayrıca ilgili makalede Ahmed Yesevî'nin İslâm'ın manevi atmosferini Türk dilinin zenginlikleriyle buluşturmasıyla yeni bir şiir geleneğinin temellerinin atıldığı vurgulanmaktadır. Bu durumun Yesevî'nin Türkçe söyleyen şairler arasında “Pir” olarak vasıflandırılmasına neden olduğuna işaret edilmektedir.

Bu yılın 208. sayısındaki gündem köşesinde “Takva” kavramının tasavvufî önemi; “İslâm Medeniyeti: Takva Üzerine Kurulu Bir Uygarlık” “Bir Değer Üstünlüğü Olarak Takva” “Özgürlük Alanı ve Takva” “Bireysel Takvanın Toplumsal Boyutu” “Ahlaki Yozlaşmaya Karşı Takva” gibi başlıklar altında doğrudan veya dolaylı olarak işlenmiştir. İlgili sayıda takvanın bütün yönleri değerlendirilmiş ve sosyal hayata kattığı değer üzerinden okuyucu kitlesine anlamlı mesajlar verildiği görülmüştür. Konunun önemini vurgulamak için Dergi'nin dış ön kapağının bu minvalde düzenlendiği görülmektedir.

¹⁴⁴ “Nerede görsen gönlü kırık, merhem ol / Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaş ol / Mahşer günü dergâhına mahrem ol / Benlik eden (bencil) kişilerden kaçtım ben”. *Hoca Ahmed Yesevî Dîvan-ı Hikmet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 59.

¹⁴⁵ “Akıllı isen gariplerin gönlünü avla / Mustafa gibi ülkeyi gezip yetim ara / Dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevir / Böylece deniz olup taştım işte”. *Hoca Ahmed Yesevî Dîvan-ı Hikmet*, 60.

Dergi Kapağı Dizini 7. 2008 yılı Nisan ayı 208. sayısının dış ön kapağı

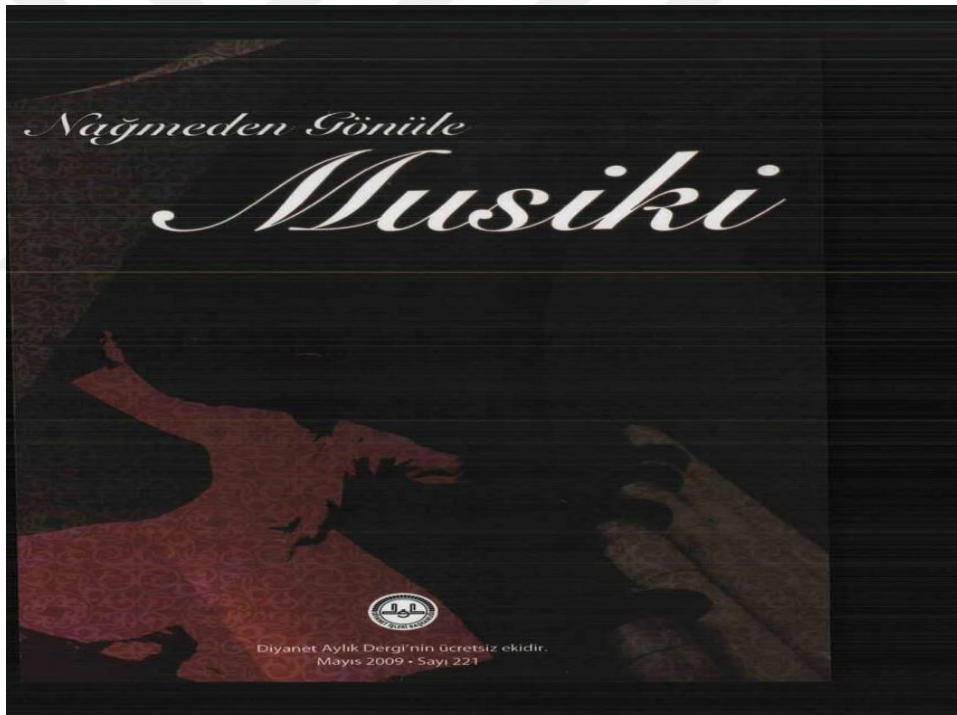
2009 yılında neşredilen makale sayısı 11’dir. Bu makalelerinin yarısına yakınında “Niyâzî-i Mısırî”, “Mevlânâ”, “Yûnus Emre”, “Hacı Bektâş-ı Velî” gibi önde gelen mutasavvıfların biyografileri ve tasavvufi görüşleri ele alınmıştır. Bu makalelerin değerlendirilmesi “mutasavvıflar” başlığı altında yapılacaktır. Bu yılda neşredilen makalelerin genel Tasavvuf konularına bakıldığında bir önceki yılda olduğu gibi makalelerin temâ ve içerik yapılarının Tasavvuf şiiri, Tasavvuf mûsikisi ve Tasavvuf Edebiyatına dair işlendiği tespit edilmiştir. Neşredilen makaleler “Tasavvuf Mûsikisi”, “Osmanlı Mûsikisinin Tasavvufi Yansımaları”, “İrfan Geleneği”, ve “Aşk” başlıkları altında işlenmiştir.

Bu yılda dikkat çeken husus ise Mayıs 221. sayıda “Nağmelerden Gönüllere” kapak başlığı ile “Dergi ek’i” çıkarılmış olmasıdır. Çıkarılan “ek” te, İslâm mûsikisinin tarihi sürecine, uğradığı yapısal değişikliklere, etkilediği ve etkilendiği akımlar gibi teknik boyutlara değinilerek Türk mûsikisi ile Tasavvuf mûsikisi arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Türk Tasavvuf mûsikisinin, Türk-İslâm medeniyetine katmış olduğu değer ele alınmıştır. Bunun yanısıra mûsikinin fihhi boyutu ele alınmış, caiz olup olmadığı tartışması yapılmıştır. Aynı zamanda Tasavvuf mûsikisinin doğuşunda ve gelişmesinde Mevlevîhâneler ve Bektâşî tekkelerin yadsınamaz bir öneme sahip

olduğu vurgusu yapılmıştır. Bununla birlikte tartışmalara konu olan mûsiki ve semâ¹⁴⁶ arasındaki farkın ne olduğu sorusuna şu şekilde cevap verilmiştir.

“Genellikle sûfler semânın ruhun gıdası olduğuna, insan ruhunun bu gıda ile beslenmesi gerektiğine; semânın insanı olgunlaştıran, erginleştiren, kötü huylardan arındıran; güzel ahlak edinmeyi, edep ve terbiyeli olmayı netice itibarıyla de yüce Allah’a yakın olmayı sağlayan bir özelliği bulunduğuna inanırlar. Sûfler semâ esnasında vecde gelir, iştiğrak hali yaşar, ilâhi tecelli ve feyizlere mazhar olurlar. Semâ, zikrullah da denilen Tasavvufi ayinlerin önemli bir parçasıdır”.¹⁴⁷

Burada aktarılan bir diğer husus ise “Semâ” ve “Semah”¹⁴⁸ in sadece bir ritüel olduğu anlayışıyla semâ ve semahın, amaç değil, sadece araç niteliği taşıdığıdır.

Dergi Kapağı Dizini 8. 2009 yılı Mayıs ayı “eki” 221. sayısının dış ön kapağı

¹⁴⁶ “Sûfinin kendisine gelen vâridi işitmesi ve işittiğini kalbe aktarması.” Semih Ceylan, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/455-457.

¹⁴⁷ Süleyman Uludağ, “Musiki, Âlemdeki Süsün Bir Parçasıdır”, *Diyanet Aylık Dergi* 221 “Eki” (Mayıs 2009), 17.

¹⁴⁸ “Bektaşîlik’te tarikat ve yol kardeşleri arasında, yola girmeyenlerin katılamayacağı cem törenlerinde yapılan tasavvufi raks.” Nuri Özcan, “Bektaşî Mûsikisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/371-372.

Bu yılda önemle üzerinde durulan bir başka konu, Aşk'ın Fuzûlî bağlamında değerlendirilmesidir. İlahi Aşk'ın tanımının “İlahi Hakikatin Işığında Aşk” başlığı altında; “Mihnet-i aşk ey dil âsândur diyü çok urma laf / Aşk bir yükdür ki ham bulmuş anun altında kaf”¹⁴⁹ “Ey gönül aşkın sıkıntısı kolaydır diye çok konuşma / Zira aşk öyle bir yüktür ki kaf, onun altında bürünüp kalmıştır” beytiyle ile yapıldığı görülmüştür. Bu beytin birçok yönüyle yorumlaması yapılmıştır. En dikkat çeken yorumlardan biri ise “Biz emaneti göklere ve dağlara arz ettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da insan onu yükledi...”¹⁵⁰ ayetinin işârî tefsirinde “emanet” kavramından kastın aşk olduğu vurgusuyla yapılmıştır.

2010 yılında 4'ü genel Tasavvuf konularında, 4'ü ise mutasavvıflar başlığı altında incelenecek olan 8 makale neşredilmiştir. Mutasavvıf konulu makalelerin “mutasavvıflar” başlığı altında değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu yılın ilk makalesinde “Şem ve Pervane” başlığı altında “Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin (ö. 645/1247) tarihi süreçteki birlikteliği aktarılmıştır. “Şem ve Pervane” karakterleriyle “İlahi Aşk” kavramının tasavvufî hatlarına vurgu yapılmıştır. Bu makalede alışla gelmiş makale yazımının dışına çıkılarak, ilahi aşkın varlığının yansması ağır bir lisanla aktarılmıştır.

Bir diğer makalede ise “Vuslat Algısı ve Hac İbadeti” başlığı altında, vuslat kavramının tasavvufî boyutu geniş biçimde işlenmiştir. Kelime anlamı olarak “ulaşmak, varmak”¹⁵¹ anlamına gelen vuslatın tasavvufî açıdan değerlendirilmesi ilgili makalede şu şekilde aktarılmıştır;

“Vuslat Tasavvuf dünyasında ayrı bir anlama sahiptir. “Mutlak Sevgili 'ye yani Allaha ulaşmaktır. Çünkü keşfeden ve bilen için sevginin kaynağı ve gerçek sevgili O'dur. Gönül erin dünyasında asıl vuslat Allah'a ulaşmakla gerçekleşir. Yeryüzü ve beşer planındaki diğer bütün vuslatlar bu noktada anlamsızlaşır. Yûnus Emre'nin 'Bana seni gerek, seni' diye ifade ettiği işte budur. Abdülkadir Geylânî'nin(ö.561/1165-66) tasavvurunda ise vuslat 'ölmeden önce kalbin Allah'a ulaşmasıdır'. Yine Tasavvufta 'seyir-i sülûk' adıyla girilen yolun

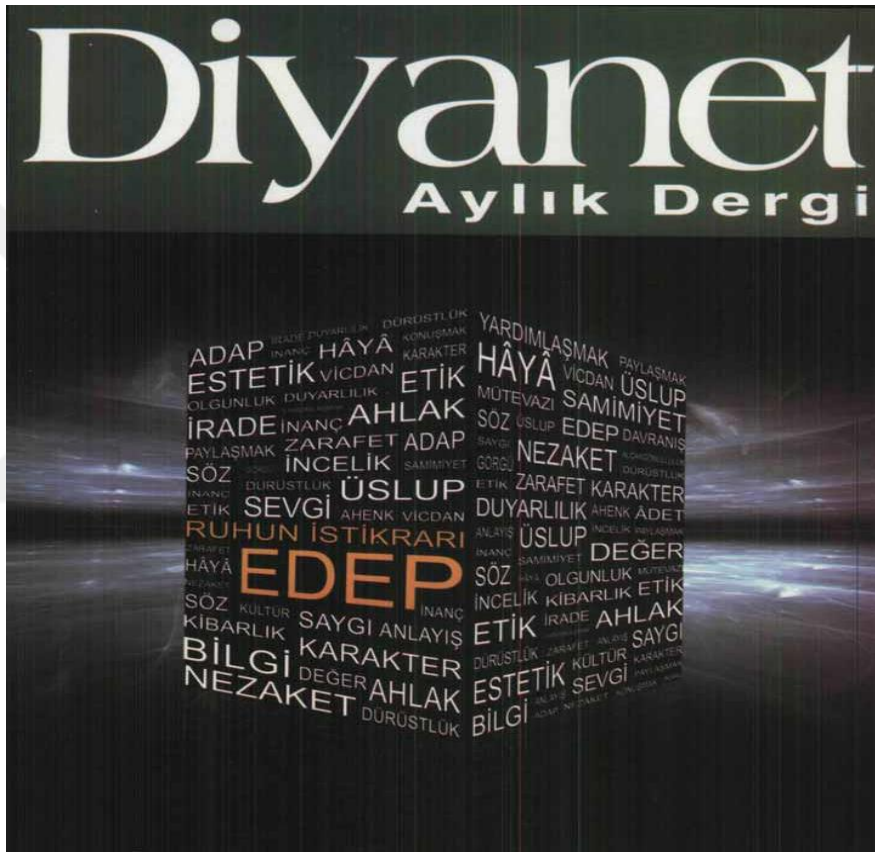
¹⁴⁹ Fuzûlî, *Dîvân*, 508.

¹⁵⁰ el-Ahzâb,33/72.

¹⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 291.

sonunda erişilmesi amaçlanan vuslat, dönüşü olmayan bir değişim göstergesidir. O sebeple ‘Hakka vasil olana bir daha firkat ve rucû/ ayrılık ve dönüş yoktur’ denilmiştir”.¹⁵²

Dergi’nin Eylül ayı 237. sayısında gündem konusu “Edep” ve türevleri bağlamında işlenmiştir. Bu sayıda “Edep” kavramının ilmi ve kültürel tanımlaması yapılmıştır. “Edep Ya Hu” başlığıyla kaleme alınan makalede ise “Edep” kavramının tasavvufî açıdan değerlendirmesi yapılmıştır.

Dergi Kapağı Dizini 9. 2010 yılı Eylül ayı 237. sayısının dış ön kapağı

Tasavvuf literatüründe “Edep Ya Hu” ifadesini, tasavvufî deyimler arasında sayabiliriz. Deyim kavramı, “az kelime ile çok mana aktarmak” anlamına gelmektedir. “Edep Ya Hu” ifadesinin iman, ilim, ikaz ve ihsan anlamlarını barındırdığı düşünülmektedir. Müellif, bu ifadenin uygulanabilirliğini ve Tasavvuf ilmi ıstılahındaki

¹⁵² Halil Altuntaş, “Vuslat Algısı ve Hac İbadeti”, *Diyanet Aylık Dergi* 239 (Kasım 2010), 8.

yerini de ifade ederek, Tasavvuf tarihinin önde gelen mutasavvıflarının edebe dair zikrettikleri şu sözlerle Edebin tanımını yapmaktadır;

“Edep, Tasavvufun esası sayılmıştır. Edebin bir zahiri olanı birde batını olanı vardır. Zahirî olanı, ameli riya ve münafıklıktan korumaktır. Batını olanı ise, kalplerdeki şevhet, itiraz ve irade zaafı gibi olumsuz şeyleri temizlemektir. Tasavvuf ricallerinin edeb târifi ise; Ebu Hafs Haddad (ö.260/874) ‘Tasavvuf edepten ibarettir’ , Hasan Basrî (ö. 110/728) ‘ edep’e dair sorulan bir soru üzerine, Edebin dinde derin anlayış, dünyaya değer vermeme ve Allah’ın kulu üzerindeki hakkını bilmesidir’ şeklinde açıklar. Yine Sehl (ö. 283/896) derki: Edep nefsi bilmek ve onun saçmalıklarından kaçınmak, Zünnûn Mısır-î (ö.245/859) ‘Mürîd edeple amel etmenin dışına çıkarsa geldiği yere geri döner’, Herevî (ö.481/1089) ‘Edep, düşmanlık ve yanlışlığın zararını bilerek taşkınlığa varmayan ve ezikliğe düşmeyen tavır içinde olmak’ , İbn Mübarek (ö. 181/797) ‘ çok ilimden ziyade çok edep gereklidir’¹⁵³.

Yukarıdaki ifadelerden açıkça anlaşıldığı üzere ilim ve takvanın sonucunun edep olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tasavvufî anlayışta Edebin târifi, “takva duygusuyla ihsan şuurun yansıması” olarak düşünülmektedir. Ayrıca irfan meclislerinde bütün ritüellerin edep fonksiyonu çerçevesinde yapılması gerektiğinin ve tekkelerin asıl hüviyetinin edep haneler olduğu vurgusu yapılmıştır. Buradan hareketle İslâm dinin özünün ahlak oluşu ve ahlak yetilerinin kazanımının ise ilimden geçtiği gerçeği üzerinde durularak konu bütünlüğü sağlanmıştır. İlim ve ahlakın buluşmasına takva, takvanın dışı yansımasına da edep denildiği görülmektedir.

Sonuç olarak ikinci dönemde kaleme alınan 68 makalenin 38’inde genel Tasavvuf konularına doğrudan, tasavvufî kavramlara ise dolaylı olarak temas edilmiştir. Ayrıca “Aşk” “Gönül”, “Bilgi”, “Hikmet” Tezekkür ve Tefekkür”, “Mûsiki”, “Edebiyat”, “Şiir”, ve Edep gibi kavramların tasavvufî yönleri ortaya koyularak genel anlamda Dergi’deki Tasavvuf anlayışının kapsamının bir önceki döneme kıyasen genişlediği görülmektedir. Ayrıca Tasavvuf ilminin kitabî, edebî, sosyal ve kültürel yönlerinin aktarılmasının Tasavvuf medeniyetinin zenginliğinin ortaya koyulması açısından değerli olduğu düşünülmektedir. Zira Tasavvuf ilminin, ruhu ıslah ettiği gerçeğinden yola çıkarak,

¹⁵³ Hasan Kamil Yılmaz, “Edep Ya Hu”, *Diyanet Aylık Dergi* 237 (Eylül 2010), 10-13.

bireysel ve sosyal hayatta ruhu terbiye olan toplumunun bedeninden ârızın sâdır olmayacağı düşünülmektedir.

Tablo 2. 2001-2010 yılları Dergilerdeki Tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili makalelerin konu başlıkları

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale
2001	Ağustos	67	Portre	Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli (Yusuf KOL)
2001	Aralık	54	Portre	İmam-ı Gazâlî (Yusuf KOL)
2002	Mayıs	65	Portre	Hacı Bayram Veli (Yusuf KOL)
2002	Aralık	31	İnsan ve Hayat	Mevlâna'nın Anadolu İnsanı İslâm'a Kazanma Metodu (Seyfettin ERŞAHİN)
2003	Mayıs	24	Din-Düşünce- Yorum	Allah Sevgisi ve Aşk (Ekrem KELEŞ)
2003	Haziran	62	Portre	Hacı Bayram Velî (Mustafa AŞKAR)
2003	Temmuz	63	Portre	İznikli Bir Sufî Eşrefoğlu Rumî (Mustafa KARA)
2003	Kasım	56	Kültür	Gönül Gözüyle Bakmak (Mehmet ERDOĞAN)
2004	Şubat	42	Aile	Aşk ve Sevgi Üzerine Kurulan Bir Dindarlık Örneği Rabia Hatun (Süleyman ULUDAĞ)
2004	Mart	58	Portre	Hoca Ahmet Yesevi (Hamdi MERT)
2004	Mayıs	Yok	Başyazı	Başlık Yok (Ali BARDAKOĞLU)
2004	Haziran	8	Gündem	Geleneksel Kültürümüzde Aşk (Zülfikar GÜNGÖR)
2004	Haziran	18	Gündem	Modern Türk Edebiyatında Aşka Dair Çeşitlemeler (Sadık YALSIZUÇANLAR)
2004	Haziran	62	Portre	Bir Gönül Kadını Samiha Ayverdi (Hafsa FIDAN)
2005	Nisan	61	Portre	Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri (Nurettin CEVİZ)
2005	Haziran	8	Gündem	Hakikatin Âşıkları (Mustafa KARA)

2005	Haziran	31	Din ve Sosyal Hayat	Aşk-ilim-Akıl (M.Halistin KUKUL)
2006	Ocak	13	Gündem	İslâmda Özgüven Eğitimi (Ramazan ALTINTAŞ)
2006	Ocak	31	Din ve Sosyal Hayat	Hiç (Lamia LEVET)
2006	Mart	60	Portre	Hüccetü'l-İslam Ebû Hâmid el-Gazzâlî (Cağfer KARADAŞ)
2006	Nisan	30	Din-Düşünce-Yorum	Dem Bu Demdir Dem Bu Dem (Kadir ÖZKÖSE)
2006	Nisan	55	Kültür-Sanat	Elif Deyip Geçme (Ahmet DURAN)
2006	Mayıs	18	Gündem	Bilgiden Hikmete... (Abdurrahman AKBAŞ)
2006	Mayıs	37	Din ve Sosyal Hayat	Tefekkür Tezekkür ve Arınma (Bayram Ali ÇETİNKAYA)
2006	Temmuz	62	Portre	Osmanlı'nın İlk Müderrisi Davûd-î Kayserî (Cağfer KARADAŞ)
2006	Eylül	33	Düşünce-Din-Yorum	Mevlânâ Celâleddin Rumî'ye Göre Ahlâki Değer Yargıları (Safî ARPAGUŞ)
2006	Aralık	Yok	Başyazı	Gönüllere Yol Bulmak (Ali BARDAKOĞLU)
2006	Aralık	5	Gündem	Gönül İnsanı Olabilmek (Halil ALTUNTAŞ)
2006	Aralık	11	Gündem	Gönül Ferahlığı ve Darlığı (Reşat ÖNGÖREN)
2006	Aralık	20	Din-Düşünce-Yorum	Mevlânâ ve Evrensel Çağrısı Gel! (Cafer Sadık YARAN)
2006	Aralık	51	Yok	Tasavvuf Şiirinde Sevgi Temaları (Bilal KEMİKLİ)
2007	Mart	37	Din ve Sosyal Hayat	Gönül Medeniyeti (Mustafa ÖZÇELİK)
2007	Mayıs	Yok	Başyazı	Başlık Yok (Ali BARDAKOĞLU)
2007	Mayıs	5	Gündem	Mevlânâ'nın Tebliğ, İrşad ve İletişim Dili (Fikret KARAMAN)

2007	Mayıs	9	Gündem	Din Hizmetlerin Mevlânâ Yaklaşımı Gönül Dili (Safî ARPAGUŞ)
2007	Mayıs	13	Gündem	Mevlânâ'yı Tanımlamak (Halil ALTUNTAŞ)
2007	Mayıs	17	Gündem	Mevlânâ'nın Bakış Açısıyla Hayat ve İnsan (İhsan KARA)
2007	Mayıs	20	Gündem	Mevlânâ'ya Göre Hayatın Anlamı (Şükrü ÖZBUĞDAY)
2007	Mayıs	23	Gündem	Mevlânâ ve Magazinleştirilmesi Sorunu (Ömer YILMAZ)
2007	Mayıs	27	Gündem	Eva'dan Havva'ya (Ramazan ALTINTAŞ)
2007	Mayıs	56	Kültür Sanat	Eyüp'te Bir Kalenderhane (İsa GÜRLER)
2007	Mayıs	62	Portre	Endülüs'ten Bir Arif Kişi Muhyiddin İbn Arabî (Cağfer KARADAŞ)
2008	Mart	50	Edebiyat	Gönül Yapmak (Mustafa ÖZÇELİK)
2008	Nisan	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Fuzûlî (Vedat Ali TOK)
2008	Mayıs	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Fuzûlî (Vedat Ali TOK)
2008	Ağustos	50	Edebiyat	“Eya Gafil Aç Gözünü” Eşrefoğlu Rumî (Mustafa ÖZÇELİK)
2008	Ağustos	52	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Şemseddin Sivasî (Vedat Ali TOK)
2008	Eylül	54	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Fuzûlî (Vedat Ali TOK)
2008	Ekim	52	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Sûfî mecaz anladığı yare mahabbetim Âlemde kimse bilmedi gitti hâkikatim Lâedrî (Vedat Ali TOK)
2009	Ocak	52	Edebiyat	“Derviş Olana Âşk Gerek” Niyazi Mısrî (Mustafa ÖZÇELİK)

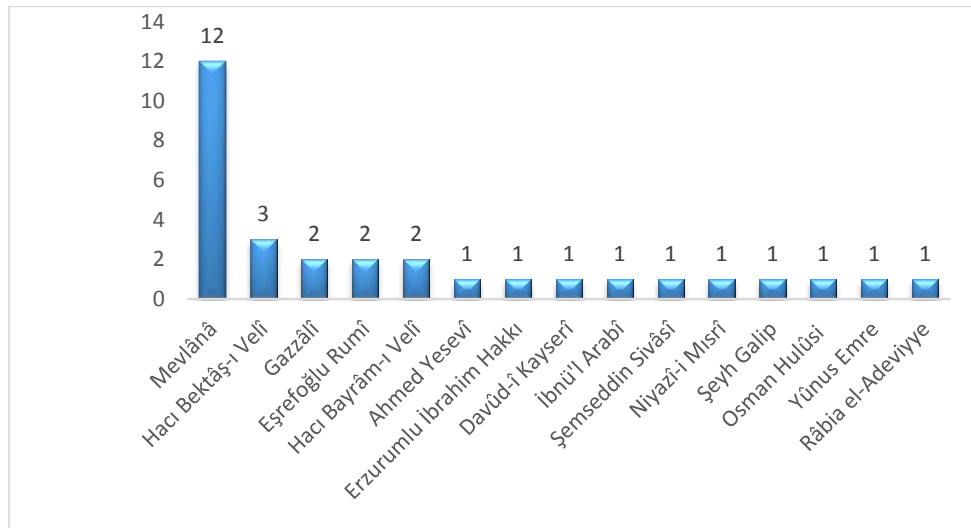
2009	Şubat	51	Kültür-Sanat	Mevlânâ'da Şiir ve Musiki (Mustafa ÖZÇELİK)
2009	Mart	54	Sözün Özü Berceste Beyitleri	İlim ilim bilmektir, İlim kendin bilmektir, Sen kendini bilmez isen bu nice okumaktır. (Vedat Ali TOK)
2009	Mayıs	62	Kitap Tanıtımı	Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât (Kıyasettin KOÇOĞLU)
2009	Mayıs	9	221. Sayısının Özel Ek'i	Osmanlı Geleneğinde Dinî Musiki Üstüne Birkaç Not (Bülent AKSOY)
2009	Mayıs	17	221. Sayısının Özel Ek'i	Musiki, Âlemdeki Süsün Bir Parçasıdır. (Süleyman ULUDAĞ)
2009	Haziran	50	Edebiyat	Her Dem Yeniden Doğarız (Mustafa ÖZÇELİK)
2009	Ağustos	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Fuzûlî (Vedat Ali TOK)
2009	Ekim	46	Din Görevlisinin Hatıra Defterinden	Kürsü ve Aşk Pazarı (Gülsüm SEZEN)
2009	Ekim	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Fuzûlî (Vedat Ali TOK)
2009	Ekim	62	Portre	Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli (İlyas ÜZÜM)
2010	Şubat	54	Edebiyat	Şem ve Pervane (Fatma Hale LİMAN)
2010	Nisan	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Fuzûlî (Vedat Ali TOK)
2010	Haziran	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Şeyh Gâlib (Vedat Ali TOK)
2010	Temmuz	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Osman Hulusi Efendi (Vedat Ali TOK)
2010	Eylül	8	Gündem	Edep Ya Hu (H.Kâmil YILMAZ)
2010	Kasım	8	Gündem	Vuslat Algısı ve Hac İbadeti (Halil ALTUNTAŞ)
2010	Aralık	50	Kültür- Sanat	Mevlâna'nın Kuşatıcılığı ve Hoşgörüsü (Tülay ÇANKAYA)
2010	Aralık	56	Sözün Özü Berceste Beyitleri	Mevlâna Celaleddin Rûmî (Vedat Ali TOK)

2.4. İkinci Dönemin Mutasavvıflar Açısından Değerlendirmesi (2001-2010)

İslâm'ın yayılmasında ve Anadolu'nun İslâmlaşmasında Mutasavvıfların büyük katkısının olduğunu vurgulamıştık. Bununla birlikte Mutasavvıfların sadece dînî faaliyetlerde değil; edebî, siyasî ve kültürel faaliyetlerde önemli bir konuma sahip oldukları düşünülmektedir. Nitekim Fuat Köprülü'nün "İlk Mutasavvıflar" eserindeki şu ifadeleri düşüncemizi destekler niteliktedir;

"İslâmiyet'ten sonraki Türk Edebiyatı'nda, millî ruhu ve milli zevki anlayabilmek için en çok tetkike lâyık bir devir, halk lisânını ve halk veznini kullanmak suretiyle geniş bir kitleye hitabetmiş ve eserleri asırlarca yaşamış büyük mutasavvıflar devridir."¹⁵⁴

Dergi'nin bu bölümündeki mutasavvıf konulu makale ve işlenen mutasavvıflar sayısının bir önceki dönemdeki sayısal verinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bir önceki dönemde Ahmet Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî, Mevlânâ ve Yûnus Emre gibi Anadolu topraklarında yaşamış mutasavvıflar konu edilirken, bu dönemde yelpazenin genişlediği görülmektedir.

Grafik 8. 2001-2010 yılları arasında mutasavvıf içerikli makalelerin dağılımı

¹⁵⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1.

Bu dönemde neşredilen mutasavvıf konulu 30 makalede 14 ayrı mutasavvıfın hayatı, eserleri, tasavvufî görüşleri ve faaliyetleri işlenmiştir. Sayısal çoğunluk sıralamasına göre, mutasavvıfların Dergi’de işleniş biçimlerinin analizleri şöyledir.

Mevlânâ: Bu bölümde ve Dergi’nin genel muhtevasında Mevlânâ’ya karşı pozitif bir ayrımcılığın söz konusu olduğu sayısal veriler doğrultusunda görülmektedir. Mevlânâ’nın Dergi bağlamında ve genel bağlamda önde olmasının; kabrinin Konya’da olması ve hala gündemde yerini koruması, Mevlevilik tarikatının faaliyetlerinin toplumun genelinde yankı oluşturmaları ve eseri *Mesnevî-i Şerîf’in* toplum tarafından geçmişten günümüze kadar yakîn bir kabule mazhar olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu bölümde Mevlânâ temalı 12 makale neşredilmiştir. Bir önceki başlık altında aktarıldığı gibi 2007 yılında Dergi’de Mevlânâ temalı 6 makalenin yazılmasını, UNESCO tarafından o yılın Mevlânâ yılı olarak tertip edilmesinin yansıması olarak görmekteyiz. Makalelerde Mevlânâ’nın biyografisi, toplumsal liderliği, onun meziyetlerinin kaynağının Kur’an ve Sünnet olması ve bunlardan aldığı “mevhibe-i ilâhiyi”(Allah’ın verdiği üstün meziyetleri) lisan-ı hâl, lisan-ı kâl ve sevgi kavramları çerçevesinde aktarması işlenmiştir.

“Ben yaşadıkça, Kur’an’ın kuluyum

Ben Hz. Muhammed’in ayağının tozuyum

Biri benden bundan başkasını naklederse

Ondan da uzağım, o sözden de”¹⁵⁵

Neşredilen makalelerde Mevlânâ’nın ilâhi aşk’a ulaşmada “önce ahlak” ilkesinin benimsenmesi ve bu ilkenin bütün insanlara ulaştırılması gerektiği öğretisi aktarılmıştır. Mevlânâ’nın “Ben bu talep ve taharri âleminde hüsn-i ahlâktan daha iyi bir ehliyet görmedim!”¹⁵⁶ sözleriyle toplumsal kargaşanın son bulmasında “ahlak” yetisinin önemini ifade ettiği görülmektedir. Mevlânâ’nın şu ifadelerinden bu öğretiyi bütün

¹⁵⁵ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Dîvân-ı Kebir: Seçmeler*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 2011), 4/192, b. 703.

¹⁵⁶ Safî Arpaguş, “Mevlânâ Celâleddin Rumî’ye Göre Ahlâkî Değer Yargıları”, *Diyanet Aylık Dergi* 189 (Eylül 2006), 33-36.

insanlara ulaştırma sorumluluğunu yüklendiğini anlamaktayız. “Girdik susanlar arasına yattık uyuduk, Çığlımız sınırları aşmıştı nasıl olsa”.¹⁵⁷ Müellifin, sonuç olarak Mevlânâ’nın ahlak öğretisini ve toplumsal birlikteliğe katkı sağlayan mesajlarını öne çıkarmasındaki maksadın, bir yönüyle ülkedeki birlikteliğin tesisine katkı sağlamak olduğu düşünülmektedir.

“Mevlânâ nasıl anlaşılmalıdır?” sorusuna cevap aranan bir diğer makalede yapılan şu tespitle:

“Mevlânâ’ya dar bir açıdan bakıp onun üzerinden, İslâm’ın artık yeniden ‘dizayn’ edilmesi gerektiği yaklaşımını sergilemek her şeyden önce Mevlânâ’yı incitir. İslâm ilk vahyedildiği dönemdeki tazeliğinin aynen korumaktadır. Mevcut aksamalar İslâm’dan değil Müslümanlardan kaynaklanmaktadır”.¹⁵⁸

Mevlânâ ekseninde bir magazinleşme oluşturup, O’nun üzerinden İslâm’a ve değerlerine yersiz yeni anlayışlar getirmenin, özden uzaklaşılmasına neden olacağı düşünülmektedir. Fakat müellifin buradaki “yersiz yeni yaklaşımlar”dan kastı Mevlânâ’nın yenilikçilik anlayışını reddettiğini göstermemektedir. Aksine Mevlânâ’nın yenilikçi anlayışını “pergel” metaforunda aktardığı gibi, bir ayağını geleneksel İslâm anlayışına, diğer ayağını ise İslâm’a ve insana katkı verecek her türlü yeniliğe açık anlayışa sabitlediği bilinmektedir. Mevlânâ ve Mevlânâ tasavvurunun merkezinden koparılmak istenmesinin, müellifin Mevlânâ’ya karşı savunmacı tavır takınması sonucunu doğurduğu görülmektedir.

Mevlânâ’ya dair neşredilen diğer makalelerde Mevlânâ açısından şiir, mûsiki ve semânın neyi ifade ettiği aktarılmıştır. Onu eserlerindeki edebî uslûbuyla iyi bir muharrir, şiirlerindeki kafiyelerle iyi bir bestekâr olarak takdim etmekle, eserlerinde ve şiirlerindeki mana yönünün önüne geçileceğinin eleştirisi yapılmaktadır. Ayrıca Mevlevilik tarikatının ritüeli olan “semâ” ayinin yüzeysel boyutuyla değerlendirilmesinin ve amacı dışındaki faaliyetlerde sergilenmesinin yanlışlığına da vurgu yapılmaktadır. Zira bilinmektedir ki;

¹⁵⁷ Çağfer Sadık Yaran, “Mevlânâ ve Evrensel Çağırısı Gel!”, *Diyanet Aylık Dergi* 189 (Eylül 2006), 19-22.

¹⁵⁸ Halil Altuntaş, “Mevlânâ’yı Tanımlamak”, *Diyanet Aylık Dergi* 197 (Mayıs 2007), 13-16.

Mevlânâ edebiyat, şiir ve mûsikiyi bir iletişim aracı olarak kullanmıştır. Bu husus müellif tarafından şöyle aktarılmaktadır.

“Bunların aslında her üçü de insanı içinden diriltmenin, şevklendirip ayağa kaldırmanın, kalbe yönelerek onun yeniden canlandırmaya başlamanın tesirli vasıtasıdır. Zira kalp dirilirse beden de zihinde dirilir. Böylece Mevlânâ, klasik irşâd metotlarından farklı olarak şiir ve mûsiki sanatını bu mücadelede bir araç olarak seçti. Çünkü içinde yaşadığı devrin şartlarının şuurundaydı. Onun ‘Biz Anadolu ülkesinin insanların hiçbir surette doğru yola meyletmediklerini ve ilâhî sırlarından mahrum kaldıklarını görünce, insanların tabiatına uygun düşen şiir ve sema yolun ile manalarını onlara lââyık gördük’ demesi bunlardandır”.¹⁵⁹

Görülmektedir ki; Mevlânâ etkileyici bir irşâd faaliyeti için bu yolu seçmiştir. Mevlânâ’nın Tasavvuf anlayışına ve irşâd faaliyetlerine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından önem verilmesinin temelinde Kur’an ve Sünnet merkezli din anlayışa sahip olması yatmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî: Birinci dönemdeki Hacı Bektâş vurgusunun dönemin sosyal ve siyasi olaylarının çözümüne ilişkin olduğunu aktarmıştık. Bu bölümde ise bir önceki bölümdeki Hacı Bektâş tasavvuruna rastlanılmamaktadır. Bu bölümde neşredilen makalelerde Hacı Bektâş’ın hayatı ve Anadolu topraklarındaki faaliyetleri ele alınmıştır. Toplumsal bir sorun olan “Alevîlik” algısının Sünni ve Alevî kesim tarafından yanlış bir algı olduğu tezi ortaya konulmaktadır. Bu yanlış algının ortaya çıkış nedenleri tartışılırken, Hacı Bektâş’ın TDV yayınları tarafından basılan “*Makâlât*” isimli eserinin tanıtımı şu ifadelerle yapılmıştır:

“Eser Tasavvufî bir içeriğe sahiptir. Dört kapı ve kırk makamı açıklamak amacıyla yazılmıştır. Dört kapıdan maksat şeriat, tarikat, mârifet hakikat kavramlarıdır. Her kapıda on makam vardır. Kırk makamı kat edip hakikatin son merhalesine ulaşmak için bu kırk makamı ve bunlardan nelerin yapılması gerektiğini tek tek belirtmiştir. *Makalat*’ta dikkat çeken bir diğer hususunda, her makamda yapılması gereken şey söylendikten sonra genellikle bunlarla ilgili ayet, hadis veya kelimâ-ı kibar kabilinden bir söz getirilmiş olmasıdır”.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Mustafa Özçelik, “Mevlânâ’da Şiir ve Musiki”, *Diyanet Aylık Dergi* 218 (Şubat 2009), 52.

¹⁶⁰ Kıyasettin Koçoğlu, “Kitap Tanıtımı”, *Diyanet Aylık Dergi* 221 (Mayıs 2009), 62-64.

Yukarıdaki bulgu ve tespitlerle, tasavvufî anlamda Bektâşîlik tarikatının sınırlarının çizildiği ve Alevîliğin toplum nezdindeki kavramsal tanımına yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Gazzâlî: Eş'ari kelâmcısı ve Şafii mezhebi fakîhi, mutasavvıf, İslâm düşünürü İmâm-ı Gazzâlî (ö.505/1111) İran'ın sınırları içinde yer alan Tûs şehrinde dünyaya gelmiştir.¹⁶¹ Hayatını ilme vakfettiği herkesçe bilinen Gazzâlî, tarihi seyir içinde siyasi otorite ile yakınlığıyla da bilinmektedir. Bu nedenle döneminde önemli ilmi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Nitekim yürüttüğü faaliyetleri aktarmak ve eserlerindeki faydalı bilgileri toplumun yararına sunmak için bu dönemde iki adet makale neşredilmiştir.

Makalelerde Gazzâlî'nin hayat hikâyesi ana hatlarıyla aktarılmıştır. İlimler içinde Mantık, Felsefe gibi fenni ilimleri İslâmî ilimlere yakınlaştırma çabası olduğu gibi, Tasavvuf ilmini de fenni ilimlere yakınlaştırma gayretinde olduğu görülmektedir. Makalelerde Gazzâlî'nin tasavvufî açıdan değerlendirilmesi şu ifadelerle yapılmıştır:

“Nizamülmülk'ün (ö.485/1092) öldürülmesinin ardından Melik Şâh'ın (1072-1092) ölmesi ve devlet içindeki entrikalar, Gazzâlî'yi devlet ve siyasetten soğutmuştur. Devlet eliyle yürütülen eğitim projesinin ruhî ve manevî tarafının eksik kalması ve halka mâl edilememesi, kendisini rahatsız etmiş, ümitsizliğe sevk etmiştir. Bu üzüntü onu yemekten içmekten alıkoymuş ve ders veremeyecek duruma gelmişti. Kurtuluş için bir arayış içirişine girmiş ve kendi ifadesiyle ‘En büyük sûfilere ulaşmak istediklerinin, öğrenme değil zevk, hal ve sıfatların değişmesi ile olduğunu’ görmüş ve Tasavvuf yoluna yönelmiştir”.¹⁶²

Burada dikkat çeken husus, Gazzâlî'nin İslâmî ve fenni ilimlerdeki yetkinliğini tamamladıktan sonra Tasavvuf ilmine dönüş yapmasına yukarıda belirtilen sosyal ve siyasal sebeplerin neden olduğudur. Zira zâhiri bilinmeyen ilmin bâtını kavranamaz gerçeğine Gazzâlî'nin ters düşmesi beklenemez. Bu kanıya Gazzâlî'nin “*el-Munkizü Mined Dalal*” ve “*İhyâ'u Ulmu'id-Din*” isimli eserlerinin incelenmesi neticesinde varılmıştır. Aynı zamanda kendi düşünce dünyasındaki evrilmelerin sürecini anlattığı görülen “*el-Münkiz mine'd-Dalâl*” adlı eserinde “dolmadan taşılmaz” anlayışını

¹⁶¹ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/489-490.

¹⁶² Çağfer Karadağ, “Hüccetü'l İslâm Ebû Hamid el-Gazzâlî”, *Diyanet Aylık Dergi* 185 (Mayıs 2006), 60-62.

benimseyen¹⁶³ Gazali'nin Tasavvuf ilmine, dolduğu ve taşmak istediği için yöneldiği düşünülmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî:(ö.874/1469-70) Kadiriyye tarikatının Eşrefiyye kolunun kurucusu, mutasavvıf ve şair, kimliği ile bilinen Rûmî'nin doğum tarihi noktasında ihtilaf vardır.¹⁶⁴ İznik'te doğduğu bilinen Rûmî, Tasavvuf terbiyesini Anadolu'nun manevi mürebbîlerinden Hacı Bayrâm-ı Velî'den almıştır. Sâir sebeplerden ötürü Suriye'nin Hama kasabasına yolculuk eden Rûmî, burada irşâd faaliyetlerini yürüten Şeyh Hüseyin el-Hamevî (ö.1106/1694) 'den aldığı Kâdiriyye tarikatı icazetiyle İznik'e geri dönerek Kâdirî tarikatının Eşrefiyye kolunu kurmuştur.¹⁶⁵

Dergi'de Rûmî, Yûnus Emre'den sonra sûfî şairlerin önderi olarak takdim edilmektedir. Nitekim ele alınan makalelerde işlenen genel konuların insan'a dair olması ve yaratıcı-kul arasındaki çizgilerin belirlenmesi değerlendirilirken, Rûmî'nin Tasavvuf ahlakını konu alan eseri “*Divan*”ından birçok ikiliğe ve dörtlüğe yer verilmiştir. Neşredilen makalelerde Rûmî'nin edebî yönüyle birlikte tasavvufî yönü de verilmiştir. Rûmî, Anadolu Tasavvuf kültüründe söz söyleme sanatının önderlerinden olan Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yûnus Emre ekollerinin devamı olarak görülmektedir. Ayrıca her bir mutasavvıf şairin amacının şiir söylemek olmadığı ve aksine şiirin irşâd için araç olduğu gerçeğinin bir kez de Rûmî tarafından dillendirildiği görülmektedir.¹⁶⁶ Makalelerde en dikkat çeken husus, Rûmî'nin “Aşk ve Akıl” kavramlarını birbirine yakınlaştırmasıdır. Ancak toplumsal literatürde “aşk sarhoşluğu getirir sarhoşluk akıli götürür” anlayışına Rûmî şu sözlerle yanıt vermektedir;

“Ârif olan baktı gördü bunun mekr ü hilelerini

Bir parmağın da banmadı bunun ağulu balına

Buna gönül verenlerin âhır mağbunluktur işi

¹⁶³ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Münkız mide'd Dalâl* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015).

¹⁶⁴ A. Necla Pekolcay, Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/480-482.

¹⁶⁵ Mustafa Kara, “Eşrefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/477-479.

¹⁶⁶ Mustafa Özçelik, “Eyâ Gafil Aç Gözünü”, *Diyanet Aylık Dergi* 212 (Ağustos 2008), 50-51.

Âkil olan aldanmadı bunun yanlış hayaline”¹⁶⁷

Bu dizelerde Tasavvuf ilminin aşk ile birlikte akla önem vermesi gerektiği görülmektedir. Zira akli olmayan kimse dînî mükellefiyet noktasında sorumluluk sahibi olmuyorken, hakikate ulaşmada aklın olmamasının gerçeği yansıtmayacağı görüşüne vurgu yapılmaktadır. Ayrıca burada bir diğer çarpıcı husus ise, birinin diğerine tercih edilmesi değil, her ikisinin de eşit mesafede değerlendirilmesi gerektiğinin savunulduğudur.

Hacı Bayrâm-ı Velî: Ankara topraklarında dünyaya gelen fakat doğumu hakkında ihtilaflı bilgilere ulaştığımız Hacı Bayrâm-ı Velî’nin asıl ismi Numan’dır. Dini ilimlerin yanı sıra müsbet ilimlerde yetkinlik sahibi olan Hacı Bayrâm-ı Velî’nin manevî tedrisatını Somuncu Baba mahlaslı Şeyh Hamîdüddin Aksarâyî (ö. 815/1412)’den aldığı bilinmektedir.¹⁶⁸

Dergi’de iki makale ile işlenen Hacı Bayrâm-ı Velî’nin biyografisinin yanı sıra kendisinin Osmanlı Devlet yönetimi ile irtibatı aktarılmıştır. Bunun yanı sıra “Günümüz BAĞ-KUR, Emekli Sandığı, Kızılay ve Çocuk esirme kurumu gibi sosyal yardımlaşma organizasyonlarını kurmuş olması”¹⁶⁹ ile topluma kattığı önemli değerler vurgulanmaktadır. Ayrıca döneminde din temelli ayaklanmalara karşı birlik ve beraberliğin tesisinde vermiş olduğu katkının önemine de işaret edilmiştir.

Ahmed Yesevî: Bir önceki dönemde hakkında çokça makale yazılan Ahmed Yesevî hakkında bu dönemde sadece bir makale yazılmıştır. Hayatı ve tedrisat süreci ele alınan bu makalede Yesevî’nin “Doğru Müslümanlığı temsil ettiği gerçeği” üzerinde durulması bu makaleyi diğerlerinden ayırmaktadır. Nitekim müellif bunu şu ifade ile aktarmaktadır; “Ahmet Yesevi, Kur’an ve Sünnet temeline dayalı, saptırılmamış arı-duru Müslümanlığın Türk kültür ve yaşayışı ile hayata uygulamış, yaşanmış yorumunun ilk temsilcisidir.”¹⁷⁰

¹⁶⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Divanı* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1970), 94.

¹⁶⁸ Yusuf Kol, “Hacı Bayram Veli”, *Diyanet Aylık Dergi* 137 (Mayıs 2002), 65-67.

¹⁶⁹ Mustafa Aşkar, “Hacı Bayram Veli”, *Diyanet Aylık Dergi* 150 (Haziran 2003), 62-63.

¹⁷⁰ Hamdi Mert, “Hoca Ahmed Yesevi”, *Diyanet Aylık Dergi* 159 (Mart 2004), 58-60.

Erzurumlu İbrahim Hakkı: (ö. 1194/1780) 1703 yılında Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğduğu bilinen İbrahim Hakkı, Tasavvuf terbiyesini 9 yaşlarında İbrahim Fakirullah'tan (ö.1147/1734) almaya başlamıştır.¹⁷¹ Dini ilimler yanında fenni ilimlerde de söz sahibi olduğu görülen İbrahim Hakkı'nın meşhur olmasına vesile olan eserin *Mârifetnâme* olduğu bilinmektedir.

Dergi'de bir makaleye ile işlenen İbrahim Hakkı'nın geniş biçimde hayatı anlatılmıştır. Makalede 18.yy Osmanlı toplumunun temel yapısını yansıtan ansiklopedik mahiyette olan eseri *Mârifetnâme* üzerinde durulmuştur. Makalenin yazarı, *Mârifetnâme*'nin temel özelliklerini aktardıktan sonra müellif ve eser hakkında şu bilgileri aktarmaktadır;

“*Mârifetnâme*'nin dönemin şartları göz önüne alındığında, ileri düzeyde yapılmış araştırmalar sonucu meydana gelmiş ansiklopedik eser olduğunu söyleyebiliriz. Bu ansiklopedik eserin iyi incelenmesiyle, İbrahim Hakkı'nın hem iyi bir eğitim aldığı hemde sonradan kendisini ve bilgilerinin sürekli disiplinli bir şekilde yenilediğini anlayabiliriz.”¹⁷²

Dâvûd-i Kayserî: (ö.751/1350) Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde yaşayan mutasavvıf ve ilk Osmanlı müderrisi olarak bilinen Dâvûd-i Kayserî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur.¹⁷³ Makalede ihtilaflı bilgiler olduğu belirtilerek, ailesi, doğumu, eğitim hayatı ve seyahatlerinden bahsedilmektedir. Fakat Tasavvuf anlayışı veya Tasavvuf ilmine dair hiçbir konuya temas edilmemiştir. Ancak kendisinin Tasavvuf çevreleri tarafından zâhirî ilimler ve Tasavvufu kendinde birleştirdiği ve İbnü'l-Fârız, (ö.632/1235) İbnü'l-Arabî ve Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö.736/1335) gibi büyük sûfilerin geliştirip sistemleştirdikleri vahdet-i vücûd nazariyesini benimsediği¹⁷⁴ ve savunduğu bilinmektedir.

İbnü'l-Arabî: Bu dönemde, 1165 tarihinde Endülüs'ün güneydoğusundaki Tüdmîr (Teodomiro) bölgesinin başşehri olan Mürsiye'de (Murcia) doğdu bilinen İbnü'l-

¹⁷¹ Mustafa Çağrıcı, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/305-311.

¹⁷² Nurettin Ceviz, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 172 (Nisan 2005), 61-63.

¹⁷³ Mehmet Bayrakdar, “Dâvûd-i Kayserî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/32-35.

¹⁷⁴ Bayrakdar, “Dâvûd-i Kayserî”, 9/32-35.

Arabî'nin hayatı hakkında geniş bilgiler verilen bir makale neşredilmiştir.¹⁷⁵ Makalede Arabî'nin hayatı, çıkmış olduğu seyahatler, görüşmüş olduğu sûfiler ve kaleme aldığı eserler hakkında dar kapsamlı bilgiler verilmiştir. Ayrıca tasavvufî açıdan etkilendiği ve etkilediği isimlere temas edilmiş ve Tasavvuf anlayışına dair bilgi verilmemiştir.

Şemseddin Sivâsî: (ö.1006/1597) “Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu, âlim ve şair olarak bilinen Sivâsî, 1520 yılında Tokat’ın Zile kazasında doğmuştur. Sivâsî, İstanbul medresesinde müderrislik yapacak derecede İlmi mertebeye yükselmiş ve yaşadığı üzücü bir hadise neticesinde müderrisliği bırakarak Tasavvufa yönelmiştir.¹⁷⁶

Makalede Sivâsî'nin “Sür çıkar ağyârı dilden ta tecelli ede Hak, Padişah girmez saraya, hâne ma'mûr”¹⁷⁷ (Gönülden Allah'tan gayrısını çıkar ki Hak tecelli etsin. Zira hane mâmur olmadan padişah saraya girmez) veciz beyti kapsamında ve “Aşk ve Muhabbetullah” kavramlarının Tasavvufî bağlamda işlendiği görülmektedir. Ayrıca Sivâsî tasavvurunda Aşk'ı değerlendiren müellif, “aşk, mekânı olan gönülde başlar ve biter” tezini ortaya koymaktadır.

Niyâzî-i Mısırî: (ö.1105/1694) Halvetiyye tarikatının Mısriyye kolunun kurucusu, mutasavvıf ve şair olarak bilinen Niyâzî-i Mısırî 1027’de Malatya’nın Aspozi kasabasında doğduğu ve asıl adının Mehmed olduğu bilinmektedir. İlim tahsili için bir süre Mısır’da kaldığından ötürü şiirlerinde, “Mısırî” mahlasını kullanmıştır.¹⁷⁸

Müellif, Mısırî'nin Anadolu İslâm Tasavvuf kültürünün önde gelen sûfî şairlerinden olduğuna ve O’nun Tasavvuf erbabını betimleyen şu sözlerinin önemine vurgu yapmaktadır: “Derviş olan âşık gerek yolunda sâdık gerek / Bağn anın yanık gerek can gözleri açık gerek.”¹⁷⁹

¹⁷⁵ Çağfer Karadaş, “Endülüs’ten Bir Arif Kişi Muhyiddin İbn Arabî ”, *Diyanet Aylık Dergi* 197 (Mayıs 2007), 62-63.

¹⁷⁶ Hasan Aksoy, “Şemseddin Sivâsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/523-526.

¹⁷⁷ Vedat Ali Tok, “Şemseddin Sivasî”, *Diyanet Aylık Dergi* 200 (Ağustos 2008), 52-53.

¹⁷⁸ Mustafa Aşkar, “Niyâzî-i Mısırî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/169.

¹⁷⁹ Niyâzî-i Mısırî, *Tam ve Tekmil Niyazı Divanı* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1967), 93.

Mısrî'nin bu beytinde ve birçok beytinde öznenin “derviş” kelimesi olduğu görülmektedir. Derviş kavramı, Tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturan kavramlardan olmakla birlikte, sûfî veya sâlik kavramlarıyla da ifade edilmektedir. Mısrî, “Derviş” kavramı üzerinde ısrarlıca durmuştur. Tasavvufu bir yol, dervişi ise bu yolun yolcusu olarak görülmekte ve bu yolculuğun selametle tamamlanması için yolcunun bir takım özelliklere haiz olması gerektiğini düşünmektedir. Makalede müellif, Mısrî'nin dervişlik anlayışını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ona göre dervişliğin ilk şartı âşık olmaktır. Bu aşk tabi ki Cenab-ı Allah’a duyulması gereken yoğun muhabbeti ifade eder. Sevgi, kendinden ibaret bir kavram değildir. Bu yüzden başka vasıflar kazanır. Mısrî’ye göre âştan sonra gelen vasıf ise sadakattir. Yani dürüst, dosdoğru olmak, istikamet üzere hareket etmektir”.¹⁸⁰

Önceki makalelerde “Aşk” kavramı ele alınırken Aşk’ın tanımı, safhaları ve vasıfları işlenmiştir. Bu makalede ise Aşk’tan sonra sadakat olgusunun Aşk’ın devamlılığı için olmazsa olmaz bir olgu olduğu vurgusu yapılmıştır.

Yûnus Emre: Anadolu’nun önde gelen sûfî şairlerinden Yûnus Emre bu dönemde bir makale ile işlenmiştir. Diğer dönemdeki makalelerde Yûnus Emre’nin hayatı, şiirlerindeki vurgu, Tasavvuf anlayışı gibi konular işlenmiştir. Bu makalede ise Yûnus Emre’nin farklı bir pencereden değerlendirildiği görülmektedir. Makalenin ana teması Yûnus Emre’yi doğru anlamaktır. Müellif, bugünün insanın her zamankinden daha fazla Yûnus Emre’nin öğretilerine ihtiyacı olduğunu vurgulamakta, onun basit sıfatlara indirilmesine şu şekilde eleştiri getirmektedir:

“Hele ki, insanın metafizikle bağının tümünden koparılmak istendiği böyle bir çağda ona ne kadar çok muhtacız. Durum böyle ama biraz önce söylediğimiz gibi Yûnus Emre’yi doğru anlamak konusundaki problemleri bir türlü aşamıyoruz. Mayıs’ta Eskişehir ve Karaman’da, müteakip aylarda Aksaray’da, Kula’da yani onu sahiplenilen şehirlerimizde Yûnus Emre’yi anma faaliyetleri tıpkı Mevlânâ konusunda olduğu gibi daha çok turizm açısından ele alınıyor. Onun düşünce dünyasına ilişkin çabalar, yeterince gösterilemiyor. Yapılan anma toplantıları, buralarda gerçekleşen konuşmalar, yayımlanan makale ve kitaplar, bize bütün bir Yûnus Emre fotoğrafı sunmaktan çok uzakta duruyor. Bu tür parçacı yaklaşımlar,

¹⁸⁰ Mustafa Özçelik, “Derviş Olana Âşık Gerek” *Diyanet Aylık Dergi* 217 (Ocak 2009), 52.

karşımıza ya şair bir Yûnus çıkarıyor ya da dilci bir Yûnus. Düşüncesine ilişkin değerlendirmelerde de aynı durum söz konusu. ‘Sevelim sevillelim’ gibi birkaç beytine takılıp kalıyoruz. Bu söz hangi bağlamda niçin söylenmiş, üzerinde durmuyoruz. Kimileri ise, onun dini ve İslâmi kimliğini tamamen yok saymanın peşinde, onu hümanizmin, panteizmin bir sözcüsü olarak gösterme gayreti içinde oluyorlar. Yine onu sadece akli ve zihni faaliyetlerinin bir sonucu olarak bir felsefe kurmuş bir Anadolu bilgisi olarak sunma gayretleri söz konusu oluyor”.¹⁸¹

Yukarıdaki alıntıda, müellif modern çağ insanının içinde bulunduğu açmazlara, Yûnus Emre öğretilerinin nitelikli çözümler getireceğini vurgulamaktadır. Ancak, Yûnus Emre’nin anlaşılması ve yorumlanması konusunda geliştirilen güncel yaklaşımların bir kısmının yetersiz olduğu düşünülmektedir. Yûnus Emre’nin doğru anlaşılmasında esas problem, farklı bakış açılarına sahip kimselerin kendi anlam ve kavram dünyalarına uygun, tek yönlü bir Yûnus Emre profili çizmesidir. Örneğin bir kesim, Yûnus Emre’nin şair vasfını, şiirlerindeki manevi derinliği ve sevgiyi ön plana çıkarmaktadır. Diğer bir kesim ise, felsefi derinliğini, hümanizm anlayışının öncüsü olduğunu ve akılcı bir yaklaşımla Anadolu bilgisi haline geldiğini vurgulamaktadır. Bazıları ise Yûnus Emre’nin Müslümanlığını yok sayma eğilimine girerek onu sadece belirli bir felsefi anlayışın öncüsü olarak sunma eğilimindedir. Oysa Yûnus Emre’nin özgün şahsiyetini ve eserlerinin içerdiği evrensel mesajları tüm yönleriyle kavrayabilmek için bütüncül yaklaşımla yapılmış çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Yûnus Emre’nin değerinin gerçek anlamda anlaşılmasının ancak bu şekilde mümkün olabileceği bizce düşünülmektedir.

Şeyh Galib: (ö.1213/1799) Klasik Türk şiirinin son dönem büyük şairlerinden olan ve Divan Edebiyatı’na farklı bir bakışı getiren Şeyh Galib, 1757 yılında, İstanbul’da Yenikapı Mevlevîhânesi yakınlarındaki bir evde dünyaya gelmiştir. Asıl ismi Mehmed Esad’dır.¹⁸² Mevlevî tarikatı geleneğine sahip bir aileden gelen Şeyh Galib’in, tarihi seyir içinde çeşitli türbelerde ve Mevlihânelerde “Şeyhlik” yaptığı bilinmektedir.

¹⁸¹ Mustafa Özçelik, “Her Dem Yeniden Doğarız”, *Diyanet Aylık Dergi* 222 (Haziran 2009), 50.

¹⁸² M. Muhsin Kalkışım, “Şeyh Galib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/54-57.

Makalede Şeyh Galib'in hayatına dair bilgilere yer verilmemiştir. Divan Edebiyatı'na kazandırdığı ve Tasavvufi açıdan önem arz eden beyitlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. En dikkat çeken husus ise “insan” kavramı üzerinde sıklıkla durulmasıdır. Ayrıca “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen / Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen (Kendine dikkatli bir bak; sen âlemin özüsün/Sen varlıkların gözbebeği olan insanınsın)”¹⁸³ sözleriyle Allah'ın zuhur ve tecellilerini görme anlamındaki Tasavvuf terimi olan “Vahdet-i Şühûd'a” atıf yapıldığı görülmektedir.

Osman Hulûsi: (ö.1990) Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye kolu şeyhi Osman Hulûsi Efendi, Malatya'nın Darende ilçesinde doğmuştur. İlk dinî bilgilerini babası Hasan Feyzi Efendi'den (ö.1945) almıştır. İlkokulu bitirdikten sonra özel hocalardan Arapça ve Farsça öğrendiği ve küçük yaşlarda Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Sivashî İhrâmîzâde İsmâil Hakkı Efendi'ye (ö.1969) intisap ettiği bilinmektedir.¹⁸⁴

Neşredilen makalede Tasavvuf kültürü ile yetişen Osman Hulûsi'nin, edebî yönüne temas edilmiştir. Edebî metinlerinde de sıklıkla ele alınan insan kavramının şu şekilde tasvir edildiği aktarılmaktadır:

“Tasavvuf felsefesinin ideal tipi Kâmil insanda kendine özgü birtakım özellikler bulunmalıdır. Başkaları tarafından kırıldığı, incitildiği, örselendiği halde karşılık vermemek, kimseye kırılmamak, incinmemek elbette sıradan insanlara ait bir davranış özelliği olmaz, fakat Tasavvuf öğretisinde nefis terbiyesi bunu gerektirmektedir”.¹⁸⁵

Hulûsi Efendi'nin hayatının yukarıdaki ifadelerle paralellik arz ettiği görülmektedir.¹⁸⁶ Kâinatın züptesi olması hasebiyle eserlerinde ve faaliyetlerinde Hulûsi Efendi'nin insanı odak noktaya koyduğu bilinmektedir.

¹⁸³ Şeyh Gâlip, *Şeyh Gâlip Dîvânı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 196.

¹⁸⁴ Dia, “Hulûsi Efendi, Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/345.

¹⁸⁵ Vedat Ali Tok, “Osman Hulusi Efendi”, *Diyanet Aylık Dergi* 235 (Temmuz 2010), 56.

¹⁸⁶ Hamit Demir, *Osman Hulûsi Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 25-61.

Râbia el-Adeviyye: (ö.185/801) Zahide kadınların serlevhası olan Adeviyye Basra’da doğmuştur. Kölelik, fakirlik ve miskinlikle dolu hayat yaşadığı bilinmektedir. Adeviyye’nin yaşadığı dönemin Tasavvuf anlayışında havf ve reca baskındır. Fakat Adeviyye’nin Basra’da yürüttüğü irşâd ve tebliğ faaliyetlerinde havf ve reca ’nın yerine sevgi ve muhabbeti esas aldığı bilinmektedir.¹⁸⁷ Makalede genel anlamda verilmek istenen mesajın Allah’ın emir ve nehiyelerine uygun hareket etmenin Allah korkusundan değil, Allah’a duyulan sevgiden kaynaklanması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Adeviyye’nin şu sözünün; “Rabbim! Yarın beni cehenneminde yakarsan feryadı basar ve derim ki; Seni seviyorum, sevilen sevenine böylemi yapar?”¹⁸⁸ konuyu genel anlamda özetlediği görülmektedir.

¹⁸⁷ Hülya Küçük, Semih Ceylan, “Râbia el-Adeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/380-382.

¹⁸⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 347-355.

2.5.Üçüncü Dönemin Tasavvufi Açıdan Değerlendirmesi (2011-2022)

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Tasavvuf ilmine bakış açısını, Diyanet Aylık Dergisi bağlamında değerlendirdiğimiz çalışmamızda, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Başkanlığın Tasavvuf ilmine tedricenlik esasına göre yaklaştığı tespiti, bu dönem için de geçerlidir. İlk iki dönemde mutasavvıfların hayatlarının ve Tasavvuf anlayışlarının çerçeveleri çizilmiş, bu dönemde ise buna daha az yer verildiği görülmüştür. Ayrıca ilk iki dönem konularında temel tasavvufi kavramlara daha az yer verilirken, bu dönem konularında tasavvufi kavramlara daha fazla yer verildiği tespit edilmiştir. Bu dönemdeki Tasavvuf içerikli makale sayısı, ilk iki dönemde neşredilen Tasavvuf içerikli makale sayısının üzerindedir. İlk dönemde 33 makale, ikinci dönemde 68 makale neşredilmişken bu dönemde 149 makale neşredilmiştir. Tasavvuf ilminin önceden olduğu gibi toplumun ahlaki eğitiminde önemli bir yere sahip olması gerektiği düşüncesinin bu sayısal verileri ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu da Tekke ve zaviyelerin kapanmasıyla Tasavvuf ilmine karşı ortaya çıkan mesafeli duruşun yumuşadığı anlayışını doğurmaktadır.

Bu dönemde diğer iki dönemin toplamından fazla makale neşredilmesinin birtakım sebepleri tespit edilmiştir. Öncelikle siyasi istikrar bunun birinci öncülüdür. Ayrıca daha önce de vurguladığımız gibi akademik donanıma sahip, Tasavvuf bilim dalı akademisyenlerinin yetişmesinin yadsınamaz katkısı vardır. Ayrıca Dergi bağlamında ülkemizde yürütülen din eğitiminin son 30 yılda olgunluk kazandığı görülmektedir. Bu süreçte iman ve ibadet eğitiminin başarılı olduğu ancak ahlaki eğitimin istenilen seviyeye ulaşmadığı görülmektedir. Bununla birlikte tarikat müesseselerinin her geçen gün vakıf ve dernek çatısı altında yeni bir kurumsallaşma sürecine evrilmesinin, bu dönemde artış gösteren Tasavvuf içerikli makale sayısı ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.

Bu dönemde daha önce Diyanet Aylık Dergi Yayın Koordinatörü ve editörlük görevlerini icra eden, Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanı Lamia Levent Abul'un "Kültür-Sanat-Edebiyat", "Ayine" ve "Lisan-ı Kalp" köşelerinde Dergi'nin Tasavvuf muhtevasının artmasına katkı sağlayan 44 makale neşrettiği tespit edilmiştir. Bu artışa katkı sağlayan bir başka isim ise Hasan Kamil Yılmaz'dır.¹⁸⁹ Yılmaz'ın

¹⁸⁹ Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 34 yıl Öğretim Üyeliği yapmıştır. Ardından 6 yıl Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevini ifa etmiştir. Daha sonra İstanbul İl

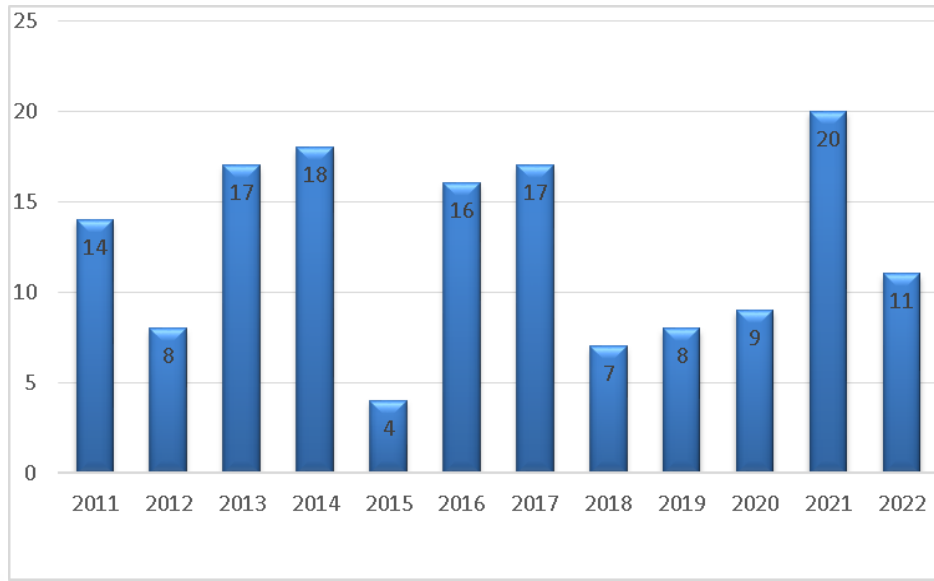
“Gündem” ve “Hikmet Penceresi” köşelerinde neşrettiği 12 makalenin bu dönemdeki sayısal artışa katkı sağladığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Tasavvuf ilmi açısından önemli eserlere imza atmış olan; Ahmet Öğke, Ülfet Görgülü, Kâmil Büyüker, Kadir Özköse, Ekrem Demirli, Semih Ceylan, Mustafa Kara, Süleyman Uludağ, Mustafa Tatçı, Dilaver Selvi, Hülya Küçük, Safi Arpaguş, Ramazan Altıntaş ve Ethem Cebecioğlu gibi toplamda 70 ayrı ismin makaleleri yayınlanmıştır. Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran bir başka özellik ise diğer iki dönemde toplamda mevcut 101 makaleyi 61 farklı yazar neşretmişken, bu dönemde 93¹⁹⁰ makalenin 68 ayrı yazar tarafından neşredilmiş olmasıdır. Buradan hareketle önceki iki döneme nazaran son dönemin zengin bir yazar kitlesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmamızda Dergi’nin 32 yıllık uzun bir süreyle çıkmış sayılarının değerlendirilmesi yapıldığından, Dergi’yi ele alırken çalışmamızın daha objektif sonuçlara ulaşması gayesiyle 10’ar yıllık periyotlara ayrılmasını uygun gördüğümüzü ifade etmiştik. Ayrıca 2000 ve 2010 yılları Derginin içerik ve teknik materyaller açısından değişime uğradığı yıllar olarak tespit edilmiştir. Kapsamı, çalışmamıza başladığımız yıl olan 2022 yılıyla son bulacak şekilde belirtmiştik. Diğer iki döneme kıyasen son dönemde gerçekleşen sayısal artış, sadece son dönemi 12 yıllık süreç olarak ele almamızdan kaynaklanmamaktadır. Çalışmamıza konu olan 1991-2010 yılları arasını kapsayan ilk iki dönemin toplamında 101 Tasavvuf içerikli makale neşredilmişken, 2011-2020 yılları arasında neşredilen makale sayısı 118’dir. Son döneme dâhil ettiğimiz 2021 ve 2022 yıllarında neşredilen makale sayısı ise 31’dir. Dolayısıyla son iki yılın istatistiğe dâhil edilmemesi halinde dahi, son dönemin ilk iki döneme olan sayısal üstünlüğü tespit edilmiştir. Neşredilen Tasavvuf içerikli makaleler sayısal olarak mukayese edildiğinde; sonuç olarak son dönemin, ilk iki döneme üstünlüğü her durumda tespit edilmiştir.

Son dönemde tespit edilen Tasavvuf içerikli makale sayısı 149’dur. Üçüncü dönem tasavvufî makalelerin sayısal bakımdan grafiksel ayrımı yıllara göre şu şekildedir.

müftülüğü görevini icra etmiş olup şuan ise Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi Dekanlığını sürdürmektedir.

¹⁹⁰ Bu sayısal veriye; Dr. Lamia LEVET Abul’un 44 adet, Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz’ın 12 adet makalesi dâhil edilmemiştir.

Grafik 9. 2011- 2022 Tasavvuf içerikli makalelerin yıllara göre dağılım

Üçüncü dönem Tasavvuf içerikli makalelerin sayısı, Grafik 9’da görüldüğü gibi 2011, 2013, 2014, 2016, 2017 ve 2021 yıllarında pozitif seyir izlemektedir. Bu dönemde Tasavvuf ilmine dair en az makale 2015 yılında neşredilmiştir. Ayrıca önceki dönemlerde hiç makale neşredilmeyen yıllar mevcut olmasına karşın bu dönemde bütün yıllarda Tasavvuf ilmine dair makale neşredilmiştir.

2011 yılında neşredilen makale sayısı 14’tür. Bu makaleler “Tefekkür”, “Gönül Dili”, “Aşk” ve “Türk Din Mûsikîsinin Tasavvuf Vurgusu” başlıkları altında tasavvufî kavramlara yer verilmiştir. Bu yılın Ocak 241. sayısında tefekkürün bütün yönleri değerlendirilmiş ve tasavvufî açıdan tefekkürün “aklın ibadeti” olarak nitelemesi yapılmıştır.

Dergi Kapağı Dizini 10. 2011 yılı Ocak ayı 241. sayısının dış ön kapağı

2011 yılının ilk sayısında “tefekkür” kavramı üzerinde durulmasının önemini dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, şu ifadelerle vurgulamaktadır:

“İnsan, tefekkür edebilme özelliği sayesinde diğer varlıklardan ayrılır. O, diğer mahlûkat gibi varlık âleminin bir parçasıdır. Ancak parçası olduğu bu âlemi okuyabilmek ve hakikati zihniyle arayıp bulabilmek insana mahsustur. İslâm’ın kâinat tasavvuruna göre, varlık bütün tezahürleriyle ve boyutlarıyla bir tefekkür alanıdır. ‘Kur’an-ı Kerim’de tefekkürün yönelmesi gereken alan olarak ‘ayetler’den bahsedilmektedir.’ ‘Eşyanın hakikatine götüren bu ayetler hem insanın dış (âfâki) âlemin de hem de iç (enfûsî) âleminde yeterince mevcuttur’. ‘Diğer taraftan insanın hakikat perdelerini kaldırmak için kendi iç dünyasında (enfüsde) çıktığı yolculuk da ruhu olgunla olgunlaştıran derûnî bir tefekkürdür’. ‘Enfûsî âlemde gerçekleştirilen tefekkür ise, psikoloji, ahlak gibi çeşitli insani ilimler yanında gönül dünyamıza zenginlik katan bir irfân geleneğinin oluşmasına netice vermiştir. İnsan, irfâna kendisi (nefsi) üzerinde tefekkürde bulunarak ulaşır. Kendini hesaba çeken, kendini kontrol eden, kendini muhafaza eden, kendini geliştiren insan düşüncelerinde, sözlerinde ve davranışlarında kemâle erer.”¹⁹¹

¹⁹¹ Mehmet Görmez, “Başyazı”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 3.

Tasavvuf ilminin temel prensiplerin biri olan “nefsini bilen Rabbini bilir” ilkesinin tefekkür boyutunun, tefekkürle kemale ereceği anlayışını savunan Görmez, tasavvufi açıdan tefekkürün, “eşyanın hakikatine vasıl olmak” şeklinde tarif etmektedir. Böylelikle hakikatin önündeki perdelerin kalkacağını ve Kâmil manada insan olmanın temel özelliğinin, tefekkür ile olacağını vurgulamaktadır. Aynı zamanda bunun tarihi geçmişimize atfen bir irfânî geleneğin ürünü olduğu tezini de ortaya koyduğu görülmektedir.

Bir diğer makalede ise “tefekkür” kavramının, hayrın anahtarı olduğu vurgusu yapılmaktadır. “Tefekkür” kavramının sözlük ve terim anlamları her boyutu ile ele alınmıştır. Tasavvufi açıdan tefekkür, “iman ve tasdikten doğan istidlal sahiplerinin tefekkürü ve Hakk’ı Hakk vasıtasıyla gören ashab-ı şühûda mahsus olan tefekkür”¹⁹² olarak iki ayrı boyutuyla tanımlanmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki, şeriatın ön gördüğü tefekkür, Allah’ı bilme iken, hakikatin ön gördüğü tefekkür ise Allah’ı, Allah ile bilmenin sırlarına sahip olmaktır. Dolayısıyla her iki boyutuyla da Allah’ı bilmenin zatı ile değil, ulûhiyeti, kudreti ve nimetlerinin müşahadesiyle gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu açıdan müellif ise tefekkürün önemini şöyle vurgulamaktadır:

“Seyr-i sülûk ehlinin makam ve menzilleri arasında önemli bir yere sahip olan tefekkürü mutasavvıflar, kalbin amellerinden biri olarak aklın kalbe olan ilişkisi ile gözün can ile olan ilişkisi gibi olduğunu söylerler. Ebu İsmail Abdullah Muhammed Ensârî (ö.481/1089) ‘Bil ki tefekkür, istenileni idrak etmek için basirete dokunulmasıdır.’ Dolayısıyla tefekkür en değerli ibadet ve Cenab-ı Hakk’a yaklaşımcı bir vasıta olarak kabul edilmektedir”¹⁹³

Diğer taraftan “Var Oluşu Anlama Ve Anlamlandırma Zemininde Tefekkür” başlığı ile ele alınan makalede tefekkür kavramı işlenmiştir. Varlığın oluşum evresinde tefekkürün yeri şu şekilde ifade edilmektedir:

“Tefekkür, insanın ‘var oluşu’, varlığı ve evrenin gizemlerinin keşfedilebilmesi için gerekli en önemli eylemdir. Böylesi önemli bir eylem de şüphesiz belli bir ilmi birikimin yanı sıra, irfân ve hikmet arayışını da gerekli kılmaktadır.”¹⁹⁴

Yani zaruri bilginin, irfânî bilgi ile anlamlandırılmasıyla var edicinin, var edilenle arasındaki münasebetinin anlaşılabilmesi ortaya koyulmaktadır. Burada aklın ve naklin

¹⁹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 268.

¹⁹³ Ethem Cebecioğlu, “Hayrın Anahtarı Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi*, 241 (Ocak 2011), 4.

¹⁹⁴ Yaşar Yiğit, “Var Oluşu Anlama ve Anlamlandırma Zemini: Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 8.

varlığı ele alınmakta ve bunların tecessümü olarak da tefekkürün önemi belirtilmektedir. Aynı zamanda yaratılışın esrarının ham tefekkürle elde edilemeyeceği vurgusu da yapılmaktadır.

Tefekkür kavramı üzerine neşredilen son makalede ise, tefekkürün özünün ve mayasının ilim, hikmet ve irfân olduğu hakikatine temas edilmektedir. Bununla birlikte hakiki tefekkür erbabının “öncelikle kendi nefsini eğitmek amacıyla yeri geldiğinde mübah olan hazların birçoğunu terk edebilen”¹⁹⁵ kimseler olduğu gerçeği ile tefekkür bağlamında Mürşid-i Kâmillerin duruşları aktarılmaktadır.

Bu yılın son makalesinde ise “Nefs Aşkla Nasıl Terbiye Olunmalıdır?” sorusuna cevaplar aranmıştır. Aşk’ın târifi yapılırken aslında aşkın “anlatılabilen değil, anlatılamayan” olduğu ifade edilmiştir. “Aşk nedir?” sorusuna ise “Ben ol da bil” anlayışını serd eden “Mevlânâ tarafında yer almak” cevabı verilmiştir.¹⁹⁶ Ayrıca “Aşk ve Nefs” kavramlarının mülâhazasının bir diğer yansıması olarak tasavvufî kavram olan “La mevcûde illallah” (Allah’tan başka var olan yoktur) anlayışıyla Vahdet-i Vücûd nazariyesine atıf yapıldığı düşünülmektedir.

Bu yılın Şubat 242. sayısında daha önce değinilmemiş olan, “Tecdit ve Teceddüt”¹⁹⁷ kavramları İslâm’ın ve İslâmî ilimlerin sorunsal başlığı olarak işlenmiştir. Tecdidin yansıması olarak müceddid İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624) örneği tasavvufî bağlamda değerlendirilmiştir.

Bu yılın, önemle üzerinde durulan bir diğer Tasavvufî konu ise “Gönül Dili ve Ehl-i Dil” başlığıyla neşredilen makalelerdir.

¹⁹⁵ Bayram Ali Çetinkaya, “Ruhun ve Erdemin Dirilişi; Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 19.

¹⁹⁶ Ülfet Görgülü, “Aşkla Terbiye Olunmak”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 50 -51.

¹⁹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, “Tecdit mi, Teceddüt mü?” *Diyanet Aylık Dergi*, 242 (Şubat 2011), 4 -5. “Teceddüt, dinî yeniliklere uydurmaya çalışmak demektir. Tecdit, İslam’a sonradan bulaştırılmış olan unsurlardan temizlemek, onu mümkün olduğu kadar saf ve berrak hâliyle hayata geçirmektir”. Tahsin Görgün, “Tecdîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/234-239.

Dergi Kapağı Dizini 11. 2011 yılı Mart ayı 243. sayısının dış ön kapağı

Dergi'nin yayın yönetimi tefekkür sayısında olduğu gibi bu sayıda da “gönül dili” kavramını sayısının tamamındaki makalelerde işleme cihetine gitmiştir. “Gönül Gözü Gönül Dili”, “Gönül Evi Konukları”, “Ehl-i Dil Olmak”, “Gönül Dili”, “İletişimde Gönül Dili” başlıkları “Gündem” köşesinde derinlemesine işlenmiştir.

“Gönül” kavramının sözlük anlamı ve terim anlamlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Tasavvuf kitaplarında geçen “kalp” kelimesi ve Türkçe ’deki “gönül” kelimesinin çağrıştırdığı anlamlar karşılaştırılmıştır. Ayrıca tasavvufî açıdan gönül ehlinin târifi, “kalbinde toplanan manevi ilmi, fasih bir beyan ve açık bir lisanla anlatamayan kişi”¹⁹⁸ olarak yapılmıştır. Bununla birlikte Gazzâlî, Mevlânâ, Yûnus Emre, Ebû Nasr Serrâc (ö.378/988), Ebû Tâlib Mekkî, (ö.386/996) gibi önde gelen

¹⁹⁸ Hasan Kamil Yılmaz, “Gönül Gözü Gönül Dili”, *Diyanet Aylık Dergi* 243 (Mart 2011), 4 -5.

mutasavvıfların kalbe bakış açıları değerlendirilmiştir. Mevlânâ'nın bakış açısıyla "Gönül Dili ve Ehl-i Dil" kavramları şu şekilde değerlendirilmiştir:

"Aynı dili konuşanlar değil, aynı duyguları paylaşanlar anlaşabilir", "Şimdi ben sana, dilsiz-dudaksız, gönül diliyle yeniden yeniye eski sırlar söyleyeceğim, dinle!", "Gönül dilinin, biri bütün insanlara (genel), biride Allah'ın nitelikli / seçkin (özel) kullarına hitap eden iki farklı yönü vardır: En genel anlamıyla gönül dili, baş diliyle kulakların değil; kalplerle kalplerin, ruhlarla ruhların konuşup anlaşmasıdır. İnsan, rüyada nasıl dilsiz dudaksız konuşuyorsa, uyanıkken de aynı şekilde gönül diliyle konuşabilir. Gönülden sözsüz espriler duy, anlamaya bile susmayan şeyleri anla!", Sus! Çünkü sözle, sesle, harfle örülmemiş dilsiz bir sözün de var. Dille söylenen sözlerden başka cana canlar katan sözler de vardır, gönül dilsiz-dudaksız söylesin! Gönül dilinin söylediklerini duyunca, (başımdaki dilin söylediği) bu sözlerden utanıyorum ben. Sus da, harfsiz-dilsiz, o (gönül) söylesin! Zaten dil, o dilse (gönül diliyse) bu (tendeki) dillerin ne değeri kalır ki!"¹⁹⁹

Allah Teâlâ, gönül sahibi kimseleri bize; "*sözü dinleyen ve sözün en güzeline uyan kişiler*"²⁰⁰ olarak târif etmektedir. Nitekim "gönül dili" kavramı iki ayrı makalede ele alınmakta ve gönül insanı olmanın nebevî vasfı olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca gönül diline dair Mevlânâ'nın yukarıdaki sözleriyle "Gönül" kavramı ve Mevlânâ arasında sıkı bir bağ olduğu görüşü savunulmaktadır.

Bununla birlikte "dil" mefhumunun baş ve ruh dili bağlamında değerlendirilmesi de şu şekilde yapılmıştır: "Baş dili topraktan yaratılmışken, ruh dilinin feyzi Rahmandandır. Bundan ötürü baş dilinde kayma ve sapma olabilirken, ruh dili var olanın dışında bir şeyi aksettirmesi düşünülemez."²⁰¹ Buradan hareketle, Tasavvuf ilminin üzerinde durduğu "lisan-ı hâl"²⁰² kavramının önemine atıfta bulunulmuştur.

Bir diğer makalede ise komşuluğun Mevlânâ açısından önemi şu hikâye ile aktarılmıştır:

"Sarhoşun biri, hasta komşusunu ziyaret edip hal hatır soracak olmuş. Ziyaret edecek ama ona ne söyleyecek, ondan ne cevap gelecek? Kulakları duymadığı için, hasta komşusunun

¹⁹⁹ Karaismailoğlu, *Mesnevi Mevlânâ*, Balkan Ciltevi/435/439. Ahmet Ögke, "Gönül Dili" *Diyanet Aylık Dergi*, 243 (Mart 2011), 13.

²⁰⁰ ez Zümer, 18.

²⁰¹ Ögke, "Gönül Dili", 243.

²⁰² Demirci, "Hal", 15/216.

söylediklerini nasıl anlayacak? Konuşma sırasında gelebilecek muhtemel soru ve cevapları kendi zihninde tasarlamış. Şöyle düşünmüş: ‘O, dudaklarını oynattıkça ben anlamış gibi yaparak başımı sallar, uygun bir karşılık veririm’. Mesela, ben ona: ‘Nasılsın? İyi misin?’ derim, o: ‘Allah’a şükür, iyiyim’ der. Başka ne diyebilir ki! Ben de ‘Allah arttırsın!’ derim. Sonra ne yiyip-içtiğini sorarım. O, ya mercimek çorbası yediğini ya da şerbet içtiğini söyler; ben de ‘Afiyet olsun!’ derim. Sonra ona, hangi hekime muayene olduğunu sorarım; o da ‘Filanca hekime’ diye cevap verir. Ben: ‘Onun ayağı pek uğurludur; o nereye ayak basarsa orada bütün dilekler gerçekleşir, derim.’ Sağır adam, böylece bütün konuşmayı kendi zihninde kurgulayarak komşusunu ziyarete gider ve onun hâlini-hatırını sorar:

– Komşum, nasılsın, hâlin-keyfin nasıl?

– Hiç sorma komşu, ölü gibiyim.

– Oh oh, ne hoş, Allah’a çok şükür! Allah arttırsın!

Komşusundan bu cevabı alan hastanın suratı asılır. İçinden: ‘Bu nasıl teselli! Demek ki komşum benim kötülüğümü istiyormuş.’ diye düşünür. Bu kızgınlıkla: ‘Ne yiyip-içiyorsun?’ diye soran komşuya:

– Yılan zehiri! diye karşılık verir. Sağır, yine gülerek:

– Ne güzel, ne güzel! Afiyet şifa olsun, cevabını verir. Hastanın morali iyice bozulur ve hiddetlenir. Sağır adam yine:

– Tedavi için hangi hekim geliyor? diye sorunca hasta:

– Azrail geliyor! Var git işine be adam! Beni kötü kötü konuşturma! diyerek iyice kızar. Sağır yine:

– O ne iyi hekimdir, sevinse! O, işini çok iyi yapar! karşılığını verir.

Hasta komşu, içinden: ‘Meğer bu komşum benim dostum değil, düşmanımış, ölümümü istemekteymiş, gerçek yüzünü şimdi gösterdi’ diye düşünürken; sağır ise, hasta komşusunun hâlini hatırını sormanın huzuru içinde: ‘Bugün ne iyi bir iş yaptım, ne büyük sevaba girdim!’ diye sevinerek evinin yolunu tutar”.²⁰³

Mesnevî’den aktarılan bu hikâye de sosyal bir soruna temas edilmektedir. Ruhun komşuluk hususunda bedenden acizlenmesi ve ruhun Allah’ın nuruyla nurlanmak isterken bedenini onu her türlü masivaya sürüklemesiyle ortaya çıkan çatışma işâri manada vurgulanmaktadır. Bununla beraber nefsin içgüdüsel duygularını terk etmek, hakikate yüzünü çevirmek, ruhu ve gönlü komşuluk hususunda razı etmek suretiyle Kâmil bir aklın elde edileceği düşünülmektedir.

²⁰³ Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 138/139. Ahmet Ögke, “Camdan Cama değil, Kalpten kalbe komşuluk”, *Diyanet Aylık Dergi* 248 (Ağustos 2011), 12-15.

Bu yılın son makalesinde ise “Türk Din Mûsikîsi’nde Muharrem” başlığı altında Hz. Hüseyin (ö.61/680) ve Kerbela hadisesine dair, sûfî kimliği önde olan şahsiyetlerin mersiyesi değerlendirilmiştir.

“Bu manzum tür içerisinde bilinen en eski mersiye, Yazıcıoğlu Mehmed’in (ö.855/1451) “*Muhammediyye*” isimli eserinin elli dört beyitlik ‘Vefâtü’l-Hasan ve’l-Hüseyin’ başlıklı manzumudur. Ayrıca ‘Mersiye’ noktasında önde gelen sûfî meşrebli isimlerin; Bayrâmî Yazıcızade (ö.1451), Sinânî Seyyid Seyfullah (ö.1699), Gülşenî Sezâyî (ö.1738), Halvetî Zekâî (ö.1812), Nakşibendî Selâmî (ö.1813), Bedevî Kazım Paşa (ö. 1889), Kadirî Osman Şemsi Efendi (ö. 1893) olarak sıralanmıştır.”²⁰⁴

Ayrıca Bektâşî mûsikisinin yaygın türlerinden ve önemli unsurlarından biri olan “Nefes”in önemine ve çeşitlerine değinilmiştir. Bununla birlikte Tasavvuf mûsikisi bağlamında Kadirî, Nakşibendî, Gülşenî, Halvetî, Cerrâhî tarikatlarındaki ilahi seremonisine de değinilmiştir.

2012 yılında tasavvufî bağlamda neşredilen makale sayısı 8’dir. Kaleme alınan makalelerde konu içerikleri “Aşk”, “Hikmet”, “Edeb” ve “Kaat” kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. İlk makalede İlâhî Aşk’a müptela olanların seyri, sefer esnasında çektikleri sıkıntı ve acı, tattıkları sevinç ve neşe edebî bir üslupla ele alınmıştır. Diğer makalelerde Aşk’a dair birçok betimleme ve somutlama yapılırken, aşkın “vahdet-i vücud” boyutuyla değerlendirilmesinin ilk defa yapıldığı görülmektedir. Nitekim müellif Aşk’ın farklı boyutlarına dair ulaştığı çıkarımları şöyle aktarmıştır:

“Artık son merhalede âşık için artık sen ve ben ayrımı ortadan kalkar. Çünkü sen senlikten çıkmadıkça aşka varamazsın. Çünkü aşka ikilik yoktur. Sen ve ben ortadan kalkar. Baktığı her yerde gördüğü O olur. Zaten O’ndan başka hakikat yoktur âlemde. Âşık da gözünü ona dikmiştir ve gayesi O’na varmaktır. Benlik elbisesinden sıyrılınca sen ve ben ortadan kalkar ve mutlak hakikat tüm nuruyla tecelli eder.”²⁰⁵

Bir diğer makalede ise, “derûnî sezgi gücü, derin bilgi, bilgi ve akıl ile hakikate vasıl olmak”²⁰⁶ anlamlarına gelen hikmet kavramının Tasavvufî açıdan değerlendirilmesi

²⁰⁴ Ahmet Hakkı Turabi, “Türk Din Musikisi’nde Muharrem”, *Diyanet Aylık Dergi* 251 (Aralık 2011), 52-54.

²⁰⁵ Lamia Levent, “Aşk ve Yol”, *Diyanet Aylık Dergi* 253 (Ocak 2012), 57-59.

²⁰⁶ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 258.

yapılmıştır. Derûnî anlayışta hikmet, hadiselerin bâtınî tarafını keşfetmek için sebepler üzerinde tefekkür ederek olaylara gönül gözüyle bakabilmektir. Ayrıca insanın bu merhaleye ulaşması için, hikmeti araması, bulması, görmesi ve nihayetinde ulaştığı manevi lezzeti hazmederek, dışa vurması beklenir. İslâm irfân geleneğinde önemli yeri olan Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yûnus Emre ve daha nice gönül erlerinin hikmet dolu sözlerinin gerek yaşadıkları dönemde gerekse günümüzde karşılık bulmasının temel sebebi bu isimlerin sözlerini hikmet nazarıyla zikretmiş olmasıdır.²⁰⁷

Bir diğer makalede kişinin kendi nefsini temize çıkartmadaki gayretini ele alan yazar, *Mesnevî*'den şu hikâye ile konunun işârî tarafını yansıtmıştır.

“Dört Hintli bir mescide girdi ve ibadete yönelerek namaz kılmaya başladı. Her biri başka bir niyetle tekbir aldı ve namazda yoksulluk derdini (Hakk’a) arzetti. (Bu sırada) müezzin geldi. Onlardan biri ağzından bir söz kaçırıp dedi, ‘ey müezzin, ezan okudun, (namaz) vakti mi ki?’. Öteki Hintli, ona yönelerek dedi, konuştuğun için namazın bozuldu. Üçüncüsü ise ikinciye hitaben dedi, ‘bre amca ne diye kınıyorsun? Kendine baksana. Dördüncü (söze karışarak) dedi, ‘Allah’a hamdolsun, üçü gibi kuyuya düşmedi’. Böylece dördünün namazı da bozulmuş oldu. Kusurları dile getirerek yollarını daha fazla kaybettiler. Kendi kusurunu gören cana ne mutlu. Bir kusuru dile getiren, kendisi için satın almıştır o kusuru”.²⁰⁸

Hikâyede herkesin kendi nefsinin ayıbını göremeye çalışması durumunda ancak düzen ve intizamın gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Ayrıca başkalarının ayıplarını araştıranların nefsini beğenen kimseler olduğu anlayışı da ortaya çıkmaktadır.

Bir başka makalede “Edep Ya Hû” başlığı ile edebî kul üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Aynı başlıkla Dergi’nin 237. sayısında ele alınan makaleyle konu bütünlüğü aynı iken, yazım üslubu açısından bu makalenin daha edebî ve şiirsel bir üslupla yazıldığı görülmüştür.

“Ney’in Sırrı Neydi?” başlığı ile ele alınan makalede ney metaforunun Tasavvuf ilmi açısından önemine vurgu yapılmıştır. Bu makale ile Dergi’nin 207. ve 208. sayılarında işlenen “Ney” konusunda içerik birliği olduğu tespit edilmiştir. Fakat bu

²⁰⁷ Hasan Kamil Yılmaz, “Hikmetinden Sual Etmek”, *Diyanet Aylık Dergi* 253 (Ocak 2012), 62-65.

²⁰⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma’nevî* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 279.

makalede önceki makalelerin içeriklerinden farklı olarak “Mevlânâ, Eşrefoğlu Rûmî, Fuzûlî, Yûnus Emre ve Hacı Bayrâm-ı Velî’nin, “ruhun cesetle bulaşmasıyla meydana gelen ayrılığın” ızdırabına atfen zikrettikleri beyitlerin karşılaştırması yapılmıştır.²⁰⁹

Bu yılın son makalesinin konusu, üslûbu ve tartışması açısından daha önce işlenmemiş olduğu tespit edilmiştir. “Simya İlmini Ararken Kanaati Yitirmek” başlığı altında insanın kemal mertebesine erebilmesinin formülü şu şekilde verilmiştir:

“Hayatı değiştirip onu bir altına dönüştürecek olan, sihir veya simya değil, vaktin, sağlığın vs. sahip olduğumuz her şeyin kadr-i kıymetini bilmek demek olan kanaattir. Kimya ilmi değişimin ilmi olarak tanımlanır. Başka bir ifadeyle kimya ilmi, her şeyi altına çevirmek için öğrenilen ve kullanılan bir ilimdir. Daha doğrusu ahlak ilmini bir simya veya kimya olarak görüp onu saadet kimyası diye nitelemeleri günümüz bakımından da son derece önemli ve geçerli bir neticedir. Kimya ilmi, Müslüman düşünürlerin anlattığı kadarıyla, şöyle bir varlık anlayışına sahiptir: Madenler arasında en değerlisi altındır. Altın madeni kemali temsil eder ve her madenin yüzü bu kemale dönmüştür. Başka bir açıdan her cevher/aslında altındır. Fakat cisimler âleminde ortaya çıkarken karşılaştığı birtakım olumsuzluklar nedeniyle altınlık vasfını yitirmiş, mesela kurşun olmuş, mesela bakır olmuş, en iyi ihtimalle de altına en yakın olan gümüş olmuştur. Her hâlükârda altın olamamış, kemale erememiştir. Bundan daha önemlisi altın olmak isteği kendisinden gitmemiştir. Bu bağlamda özellikle sufiler, ahlaktaki her eksikliği bir madenle anlatarak eksik ahlakın kemale, yani altına dönüştürülmesinden söz etmişlerdir. Mesela cimrilik madenler arasında –söz gelimi- bir kurşundur. Onun altına dönmesi cömertliği kazanmak demektir. Bakır –söz gelimi- hırsır, kanaat ise bakırın altına dönmesidir. Korkaklık başka bir madendir, cesaret onun altına dönmesidir. İffetsizlik başka bir maden, iffet ise onun altına ve kemale dönmesidir. Bütün ahlaki vasıfları böyle ele alarak ‘değişimden’ bilhassa da değişimin kemale doğru olmasının gerekliliği vurgulanmıştır.”²¹⁰

Yukarıda verilen bilgilerin sûfilerin, “Vahdet-i Vücûd” ve “Vahdet-i Şühûd” anlayışının temelinde yatan meselenin ne olduğunu ifade ettiği düşünülmektedir. Zira “beşerin ruhu Rahman’dadır” anlayışının tezahürü olarak “altın” betimlemesi yapılırken, “altın ocağından uzaklaştığı mesafe kadar her insanın özelliğini yitireceği” anlayışı doğmaktadır. Ayrıca “altın olma özelliğini kaybedince tekrar altın olmak için ancak ocağa

²⁰⁹ Vedat Ali Tok, “Ney”in Sırrı Neydi?”, *Diyanet Aylık Dergi* 260 (Ağustos 2012), 60-62.

²¹⁰ Ekrem Demirli, “Simya İlmini Ararken Kanaati Yitirmek”, *Diyanet Aylık Dergi* 260 (Ağustos 2012), 64-65.

dönmek gerekli” vurgusuyla, insanın özüne dönmesi için bütün ilimleri içselleştirmesi ve tasavvufi terbiyeden geçmesi gerektiği anlamının ortaya çıktığı görülmektedir.

2013 yılında neşredilen Tasavvuf içerikli makale sayısı 17’dir. Bu 17 makalenin 7’si Dergi’nin Ağustos 272. sayısında “İrfan ve İrfan Geleneğine” dair neşredilmiştir. DİB’in Dergi bağlamında “İrfan ve İrfan Geleneği” kavramlarını derinlemesine işleyerek maddenin “bâtın” boyutunun önemine bir kez daha vurgu yaptığı görülmektedir. Dergi’de bu hususa bu denli vurgu yapılması, DİB’in Tasavvuf ilminin toplum açısından büyük bir öneme haiz olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

diyanet

Aylık Dergi Ağustos 2013 Sayı 272

İrfan Geleneği ve Marifet

İrfani Geleneğin Öncüleri

Maddi ve Manevi Mükemmelliğe Ulaşmada İlimin Gücü

Dergi Kapağı Dizini 12. 2013 yılı Ağustos ayı 272. sayısının dış ön kapağı

Dergi’nin Ağustos 272. sayısında yer alan Tasavvuf içerikli ilk makaleyi Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’in “İrfan ve İrfan Geleneği” konusunda neşrettiği görülmektedir. Görmez; söz konusu makalede ilim ve irfân kavramlarının çağrışımları üzerinde durmuş, ilim ve irfânın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu görüşünü

savunmuştur. Bu görüşünü Kur'an ve Sünnet bağlamında şu kavramlar üzerinden aktarmıştır:

“Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer alan ‘ihsan’, ‘bâtın’, ‘basiret’, ‘firasat’, ‘yakın’, ‘hikmet’, ‘nur’ ve daha birçok kavramı kendisine temel alan İslâm irfânı, maddeden manaya, kabuktan öze, zahirden bâtına, hükümden hikmete ulaştırmayı hedeflemektedir.”²¹¹

Görmez, ilim ve irfân kavramlarının insan üzerindeki etkisini ise şu şekilde izah etmektedir. “Bir beşer olan insanın idrak sistemi, birtakım hakikatleri zahiri duyular yoluyla, bazı hakikatleri bâtını duyular yoluyla, diğer bazı hakikatleri ise basiret kuvvetiyle kavrar.”²¹² Buradan hareketle insanın kemâlât derecesine vâsıl olabilmesi için zâhiri ve bâtinî ilimleri tahsil etmesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır.

Tasavvuf içerikli diğer makalede irfânî boyutun evreleri “İrfan Geleneği ve Mârifet” kavramları altında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede “irfan geleneğinin bir diğer adının tasavvufî hayat olduğu” tezi savunulmuştur. Müellif, bu savunmayı: “İslâm’ın bizzat kitap ve sünnette ifadesini bulan yapısı ve dinî muhtevanın ‘fetva-takva’, ‘ruhsat-azimet’ ve ‘zahir-batın’ şeklindeki tasnifi, irfân geleneği ile tasavvufî hayat ve düşüncenin doğuşunun en önemli âmilî”²¹³ şeklinde delillendirmiştir. Ayrıca müellif, ilim, irfân ve mârifet kavramlarının birleşmesiyle Mârifetullah’a erileceğine işaret etmiştir. Sonuç olarak bu makalede, Dergi bağlamında DİB’in, Tasavvuf ilmini, kavramlarını ve yaşantısını ilk kez açık şekilde delilleriyle savunduğu görülmüştür.

Diğer bir makalede Tasavvuf terimlerinden “Yakaza”²¹⁴ (uyanıklık) halinin, Tasavvuf ilmi ve sûfî anlayış açısından değerlendirilmesi şu şekilde yapılmıştır:

“Eşyanın hakikatini bilmek için elzem bir hal olduğu savunulan “Yakaza”daki uyanıklıktan kastın seyir-i sülûk boyunca gaflete düşmeden, kalbin daima Allah ile olmasını (kesrette vahdet) ve “Hakk’a ulaşmayı, O’nu bilmeyi ve idrak etmeyi tüm varlığıyla arzulayan insan,

²¹¹ Mehmet Görmez, “İrfan Geleneğimiz”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), Başyazı.

²¹² Görmez, “İrfan Geleneğimiz”, 272.

²¹³ Hasan Kamil Yılmaz, “İrfan Geleneği ve Marifet”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 7.

²¹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 293.

kalbinin Hak tarafından gelen bir uyarıcı, bir tembih, bir ısıltı ile uyanıklık hâline kavuşmasıdır.”²¹⁵

Yukarıda “Yakaza” haline dair işaret edilen hususların insan üzerindeki sonuçlarını Şehâbeddin Sühreverdi (ö.632/1234) “âzaların kötü şeylerden, fuzûlî ve mâlâyânî işlerden muhafaza edilmesi ve takvanın bâtına intikal ederek bâtının temizlenmesi”²¹⁶ şeklinde sıralamıştır. Bu mertebeye eren mürîdin tevbe ve istiğfarı masivaya düşmekten değil de Allah’dan gayrı olduğu için yapacağı vurgulanmaktadır.

Bu ayın Tasavvuf içerikli diğer makalesinde müellif “İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu” başlığı altında, hadislerin ledünnî yorumunun nasıl yapıldığını ve yapılacağını şu şekilde aktarmıştır:

“İrfan geleneğinde ‘hadis’ ve ‘sünnet’, ârifleri mârifete ulaştıran bir kaynak olarak görülmüştür. Buradan yola çıkarak hadislerin zahir anlamlarının yanı sıra bâtın manaları da vardır. İrfani hadis yorumculuğu, zahire karşılık bâtını, ibareye karşılık işaretlere ‘ibret’ ve ‘itibar’a, hükümlere karşılık hikmetlere dayanır. Her şeyden önce irfânî yorum söyleneni değil, söylenmek isteneni temel alır. Ehli irfânın, aşırı tevellere yönelip lafızlardan oldukça kopuk yorumlarda bulunma gayreti içerisinde olmadıkça ve gayretlerini hadislerdeki hikmetlere, insanın manevi yönünü doyuran, kalbine hitap eden yorumlara verdikçe hadisleri başarılı bir şekilde yorumladıklarını söyleyebiliriz.”²¹⁷

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak, hadislerin ledünnî açıdan yorumu yapılırken ele alınan hadisin ana metni ile itikad ve ibadet hadislerinden olmamasına, ulaşılan yorumun şerî ve küllî kaidelere ters düşmemesine dikkat edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tasavvuf içerikli bir diğer makalede “İrfani Geleneğin Öncüleri” başlığı altında ilmin zâhirî yönüne sahip âlimler ve hem zahiri hem bâtini yönünü yüklenmiş âriflerin çatışmasına dair menkıbeler aktarılmaktadır. Konu, Ruveym b. Ahmed’in (ö. 303/915) “Bütün insanlar, şekilcilikle meşgulken, irfân ehli hakikatlerle meşgul olurlar. Bütün halk şeriatın zahiri ile amel etmekle iktifa ederken, irfân ehli verânın hakikatini ve sıdkı

²¹⁵ Semih Ceyhan, “İrfan Yolculuğuna Niyet Etmek: Tasavvufta Yakaza Hâli”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 10-13.

²¹⁶ Sühreverdi, *Avârifü'l-Mearif*, 595-596.

²¹⁷ Ferhat Gökçe, “İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 14-16.

istemişler,”²¹⁸ şeklinde yaptığı izahat aktarılarak müellif tarafından geniş bir perspektifle işlenmiştir.

Sayının Tasavvuf içerikli bir diğer makalesinde “İrfânî Şiirin” Divan Edebiyatı açısından önemi ele alınmıştır. Divan Edebiyatı’ndaki metafizik mazmunlardan olan, “Kaf ve Anka” ya getirilen yorumlar ve işârî açıdan “beden-ruh”, “ruh-ahiret” ilişkisi işlenmiştir.²¹⁹

Sayının son makalesinde ise “Kişi Noksanını Bilmek Gibi İrfan Olmaz” başlığı altında hakiki irfân ehli, noksanlarını bilen, kusurlarını gören, başkalarının ayıplarının peşine düşmeyen kimse olarak târif edilmiştir.²²⁰

Bu yılın Ocak 265. sayısında nefsin mertebelerinden “Nefs-i Emmâre”²²¹ işlenmiştir. Neşredilen tasavvuf içerikli makalede, nefs-i emmâreye ait olan kibir, ucb, riya, gadap, haset, mal sevgisi ve makam tutkusu gibi kötü hasletlerin kelime anlamları verilerek bu kavramların insana ve topluma vereceği zararın altı çizilmiştir. Bu kötü hasletlerin bireysel ve sosyal hayattaki olumsuz yansımalarına çareler arınmış ve sonuç olarak şu varsayıma ulaşıldığı görülmüştür:

“Netice itibarıyla halisane dindarlık kolay bir iş değildir. Çünkü dindarlık, halkın nazarında ‘dindar’ görülmekten hoşlanmak, akabinde takdir ve saygı görmekten haz almaktan ibaret değildir. Aksine birtakım dünyevi arzu ve isteklerden soyutlanmak, Allah’a kulluk ile nefse gem vurabilmektir. Din de, dindarlık da sadece Allah’ındır, O’ndan gelir ve O’nun için yapılır”.²²²

Dergi’nin 266. sayısında neşredilen Tasavvuf içerikli makalelerde nefsin hastalıklarından “enaniyet ve riya” kavramları “Olmak (Ben Oldum!) Tehlikesi” ve “Riya: Manevi Hastalık” başlıkları altında işlenmiştir. Makalelerde enaniyet ve riyanın insana ve topluma verdiği zararlar tespit edilmiştir. Makalede, Yûnus Emre’nin derin

²¹⁸ Kadir Özköse, “İrfani Geleneğin Öncüleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 17-21.

²¹⁹ Hasan Aktaş, “İrfani Şiirimizde Kaf ve Anka Mazmunu”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 22-24.

²²⁰ Mustafa Kara, “Kişi Noksanını Bilmek Gibi İrfan Olmaz”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 26.

²²¹ Lezzet hissî şehveti körükleyen ve kötülüğü emreden nefis. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 200.

²²² Hasan Kamil Yılmaz, “Dindarlığa Nefsin Yedi Engeli”, *Diyanet Aylık Dergi* 265 (Ocak 2013), 32-34.

manalar ihtiva eden “İlim ilim bilmektir. İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsin. Ya nice okumaktır”²²³ beyti işlenmiş ve bu zararlara çare aranmıştır.

Buradan hareketle müellif, işârî anlamda nefsi bilmeyi ve insan-ı Kâmil olmayı ölmekle eşdeğer kılmıştır.²²⁴ Aynı zamanda “enaniyet ve riya” kavramlarının anlam bütünlüğünü aktarmak maksadıyla sûfî müellif Haris el-Muhâsibî’nin er-Ri’âye”²²⁵ adlı eserine birçok atıf yapılmıştır.²²⁶

Tasavvuf içerikli bir diğer makalede Anadolu İslâm toplumunda ticari hayatı tasavvufî öğretilerle beslemiş olan Ahilik teşkilatı ele alınmıştır. 271. Temmuz sayısında “Fütüvvetnamelerde Tasavvufî Yapıya Dair İpuçları” başlığı altında daha önce de Dergi’nin 115. Temmuz sayısında “Ahilik Teşkilatı ve Fütüvvetnameleri” başlığı altında işlenmiş olan Ahilik teşkilatı işlenmiştir. 271. sayıdaki makalede bir önceki makaleye ek olarak “Ahilik teşkilatının tarikatlardaki gibi silsileye sahip olduğu, semâ, devran gibi sûfiyane törenlere yer verdiği”²²⁷ vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Sonuç olarak ticaretin İslâmî açıdan ilkelerini gündeminde tutarak Ahilik teşkilatının müntesiplerini maddi ve manevi noktada eğittiği görülmektedir.

“İnsan” kavramını merkeze alarak neşredilen 273.sayıdaki Tasavvuf içerikli makalede “Nereden Geldik, Gidişimiz Nereye?” başlığı altında “ahsen-i takvîm ile esfel-i sâfîlîn”²²⁸ arasındaki mertebeler irdelenmiştir. “Mutasavvıflar genel manada insanı; “üç beş damla kan” ve “düşünce, eylem ve söylemlerine göre kâh hayvandan daha aşağı, kâh meleklerden bile üstün bir varlık” olarak tarif etmişlerdir.”²²⁹ Bu tariftten hareketle, Allah’ın insanı muhatap almasının ve ona hilafet²³⁰ makamı vermesinin bir amacı olduğu mutasavvıf şair Şeyh Galib’in şu mısralarıyla makalenin konusu özetlenmiştir:

“Ey dil ey dil niye bu rütbede pür gamsın sen

²²³ Yunus Emre *Divan*, 129.

²²⁴ Nihat Uzun, “Olmak (Ben Oldum!) Tehlikesi”, *Diyanet Aylık Dergi* 266 (Şubat 2013), 37-39.

²²⁵ Muhâsibî, *er-Ri’âye* (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 159-270.

²²⁶ Ramazan Muslu, “Riya: Manevi Hastalık”, *Diyanet Aylık Dergi* 276 (Eylül 2013), 7-11.

²²⁷ Yusuf Turan Günaydın, “Fütüvvetnamelerde Tasavvufî Yapıya Dair İpuçları”, *Diyanet Aylık Dergi* 271 (Temmuz 2013), 55-58.

²²⁸ et-Tîn 95/4-5.

²²⁹ Vedat Ali Tok, “Nereden Geldik, Gidişimiz Nereye?”, *Diyanet Aylık Dergi* 273 (Eylül 2013), 58.

²³⁰ el- Bakara 2/30

Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen
 Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerrermsin sen
 Bildiğin gibi değil cümleden akvamsın sen
 Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev’emsin sen
 Sırr-ı Hak’sın mesel-i Îsâ-i Meryemsin sen
 Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
 Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen”²³¹

“ Ey gönül, ey gönül, neden bu kadar gamla dolusun? Yıkıksın, kırık dökük bir haldesin hâlbuki sen tılsımlı bir hazinesin. Meleklerin secde etmeleri emredilen kadri yüceltilmiş bir varlıksın. Bildiğin gibi değil, her varlıktan daha olgun, daha ilerisin. Ruhsun Cebrail’in üfürmesiyle ikizsin. Sen Allah’ın sırrısın Meryem’in oğlu İsa gibisin. Kendine dikkatlice bir bak; sen âlemin özüsün. Sen varlıkların gözbebeği olan insansın.”²³²

Beyitlerin ana temasında insan-ı Kâmile dair söylenebilecek bütün iltifatları söyledikten sonra şairin tefekkürü öncüllediği düşünülmektedir. Şairin kim olduğu, neden yaratıldığı ve “gidişin nereye olduğu”²³³ gibi insana dair sorulara cevap verdiği görülmektedir. Ayrıca “Kendine dikkatlice bir bak; sen âlemin özüsün. Sen varlıkların gözbebeği olan insansın” yaklaşımıyla Tasavvuf ıstılahındaki “Allah-İnsan” düşünce ilişkisini yansıttığı ve Vahdet-i Şühûd anlayışına temas ettiği görülmektedir.

Bu yılın son makalesinde “Tekfir Meselesine İrfani Gelenekten Farklı Bir Bakış” başlığı altında itikadî ve fikhî mezheplerin “tekfir”²³⁴ anlayışı ile mutasavvıfların tekfir anlayışı karşılaştırılmıştır.

²³¹ Şeyh Gâlip, *Dîvân*, 195/196.

²³² Tok, “Nereden Geldik, Gidişimiz Nereye?”, 59.

²³³ et-Tekvîr, 81/26.

²³⁴ “Mümin diye bilinen bir kişi hakkında kâfir hükmü vermektir.” Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/350-356.

Makalede “Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Birisi dışında hepsi ateştedir”²³⁵ hadisine İmâm-ı Rabbânî’nin getirdiği şu işari yorum:

“Hadiste geçen ‘biri hariç hepsi ateştedir’ cümlesi, söz konusu fırkaların belli bir müddet cehennemde kalacaklarını ifade etmektedir. Çünkü cehennemde sürekli kalmak iman değil, küfrün bir özelliğidir. Dolayısıyla bu konuda söylenebilecek en son söz, bunların akidelerinin bozuk olmasından dolayı hepsinin cehenneme gidecek ve orada hataları kadar kalacak olmalarıdır. Fırka-i naciye ise; inançları azaptan kurtarmayı gerektirdiğinden onlardan günah işleyip tövbe etmeyenler günahları kadar cehennemde kalıp azap göreceklerdir. Buna göre fırka-i naciye den günah işleyenler ve diğerleri ise toplu hâlde cehenneme gidecekler ve belli bir müddet sonra da cennete gideceklerdir.”²³⁶

itikadî ve fikhî mezheplerin keskin tekfir anlayışına cevaben aktarılmıştır.

Sonuç olarak 2013 yılında neşredilen Tasavvuf içerikli makalelerde Tasavvuf ilminin inceliklerinin önceki yıllara nazaran derinlikli işlendiği görülmektedir. Bu yıl itibariyle Dergi’deki tasavvufî konuların menkıbevî ve biyografik içerikten ilmi içeriğe evrildiği sonucuna ulaşılmıştır.

2014 yılında Tasavvuf içerikli 18 makale neşredilmiştir. Kalbî ve ruhî hastalıklar, Tasavvuf ilminin insan yetiştirmedeki metodunun temel ilkeleri ve insan-ı Kâmilin özellikleri gibi temel Tasavvuf konuları bu yılda neşredilen makalelerin ana temasını teşkil etmektedir.

Bu yılın ilk makalesinde Allah’ın esmâ-i hüsnâsından “el-Hâkim”²³⁷ isminin işârî tecellileri değerlendirilmiştir. Allah’ın bu ismiyle mahlûkata nasıl tecelli ettiğine değinilmiştir. Bu husus, Rıfâiyye tarikatının kurucusu Ahmed er-Rifâî’nin (ö. 578/1182) *Hikem*’i, İbn Atâullah’ın (ö. 709/1309) *el-Hikemü’l- Atâiyyesi* ve Ahmed Yesevî’nin *Dîvân-ı Hikmet*’i bağlamında işlenmiştir.²³⁸

²³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Muhtasar Sünen-i İbn-i Mâce Tercümesi* (Konya: Kervan Yayıncılık, 2020), Fiten, 17.

²³⁶ Ahmed Fârûkî Serhendî, *Mektûbat-ı İmâm-ı Rabbânî* (İstanbul: Zafer Matbaası, 2016), 1/201-206.

²³⁷ “Hükmetmek, hâkim olmak, hikmetli olmak” Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 218.

²³⁸ Mustafa Kara, “Hikmet Parıltıları”, *Diyanet Aylık Dergi* 277 (Ocak 2014), 32-33.

Tasavvuf içerikli bir diğer makalede kalbî hastalıkların en tehlikesi olan riyanın “Karıncanın Ayak Sesinden Gizli Kalbî Maraz: Riya” başlığı altında değerlendirilmesi yapılmıştır. Riya’nın şeklini, türünü, tehlikelerini ve sonuçlarını değerlendiren müellif, riyanın tedavisinin şu irfâni metotla mümkün olacağı tezini savunmuştur:

“Riyanın tedavisi ihlasa ermeye çalışmakla olur. Çünkü ihlas, kulu riyaadan koruyan bir zırhtır. Nasıl sabırsızlığı sabırla, unutkanlığı zikirle, nankörlüğü şükürle, isyanı taatle, cimriliği cömertlikle, şüpheli yakın ile hatadaki ısrarı tövbeyle, yalanı doğrulukla, gafleti tefekkürle değiştirmek mümkünse riyaı da ihlas ile değiştirebiliriz. Ancak bu şekilde manevi hayatta mesafe almak mümkün olabilecektir. Ayrıca riyanın tedavisi, Allah’ın kalıba değil, kalbe baktığını; ahiretteki derecenin kalpteki duygulara bağlı olarak eksilip artacağını bilmek suretiyle olur”.²³⁹

Bir diğer makalede kalbî hastalıklardan “ucb “²⁴⁰ ele alınmıştır. Müellif, “şirk, kibir, haset, riya ve şehvet” gibi kalbî hastalıklarla ucb (kendini beğenme) kavramını mukayese etmiştir. Müellifin *Mesnevî*’den aktardığı şu hikâye ile konuyu somutlaştırma cihetine gittiği görülmüştür:

“Bir nahivci bir gemiye binmişti. Bu kendini beğenen, yüzünü gemiciye dönüp küçümseyici bir edayla: ‘Sen hiç nahiv okudun mu?’ diye sordu. Gemici ‘hayır’ deyince: ‘Yarı ömrün hiçe gitti.’ dedi. Gemici bu söze kızdı, gönlü kırıldı; fakat sustu, hemen cevap vermedi. Derken kopan bir fırtına gemiyi girdaba düşürdü. Gemici, o nahiv âlimine bağırdı: ‘Yüzmeyi bilir misin, söyle!’ Nahivci ‘Bilmem! Bende yüzücülük arama!’ deyince: ‘Ey nahiv âlimi, bütün ömrün hiçe gitti. Çünkü gemi birazdan bu girdapta batacak. İyi bil ki burada mahiv (Allah’ın varlığı karşısında yokluğu benimseme) bilgisi lazım, nahiv bilgisi değil.’”²⁴¹

Bir diğer makalede, sûfî müellif Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî’nin (ö. 465/1072) Tasavvuf ilminin temel konularını anlattığı *Risâle* isimli eserinde yer alan fütüvvet kavramına dair görüşleri değerlendirilmiştir. Kuşeyrî, Kur’ân ve Sünnet kapsamında Tasavvufun ilk döneminden başlayarak kendisinin yaşadığı döneme kadar fütüvvet kavramını nefsinin bilerek Rabbini bilme sanatı olarak değerlendirmiştir. Aynı

²³⁹ Hasan Kamil Yılmaz, “Karıncanın Ayak Sesinden Gizli Kalbî Maraz: Riya”, *Diyanet Aylık Dergi* 278 (Şubat 2014), 17.

²⁴⁰ “Kimsenin hak etmediği mertebeye kendini vehm etmesi”. Mustafa Çağrırcı, “Ucb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/36-37.

²⁴¹ Karaismailoğlu, *Mesnevi Mevlânâ*, Balkan Ciltevi/128.

zamanda önce can sonra canan değil, tam tersine önce canan sonra can diyen, isar ve diğerkâmlığı yüklenen, Rabbi için nefsinin hasmı olan bir genç şeklindeki fütüvvet târifiyle²⁴² Kuşeyrî'nin hakikatte bir olma ve yok olmanın formülünü çizdiği görülmektedir.²⁴³

2014 yılında 4 makale neşredilen Nisan 280. sayısında insan-ı Kâmil olma yolundaki görev ve engeller ile insan-ı Kâmil yetiştirmenin temel ilkeleri işlenmiştir. Ayrıca bu sayıda “ibadette ihlas nasıl olmalı” sorusuna cevaplar arandığı görülmüştür.

Dergi'nin 280. sayısında “Kâmil Mümin ve İnsan-ı Kâmil” başlığıyla insanın, varlık içindeki konumunun “zübde-i âlem” olduğu vurgusu yapılmıştır.”²⁴⁴ İnsan-ı Kâmil kavramının bu makalede işleniş şeklinin neşredilen önceki makalelerle içerik benzerliği olduğu görülmüştür. Lakin bu makaleyi önceki makalelerden ayıran belirgin özellik, insan-ı Kâmil olma vasfının işârî anlamdaki karşılığının ne olduğu sorusuna cevap vermesidir. Bu hususu müellif şu şekilde aktarmaktadır:

“İnsan-ı Kâmil, Hz. Muhammed (s.a.s.)’dir. Ancak onun tarihî şahsiyeti değil, henüz Âdem balçık hâlindeyken peygamber olan Muhammed(s.a.s.)’dir. Yani hakikat-i Muhammediyye’dir. İnsan-ı Kâmil, varlığın ve hilkatin gayesidir. Zira ilahî irade ancak onun vasıtasıyla tahakkuk edebilir. Eğer insan-ı Kâmil olmasa Allah bilinemezdi”.²⁴⁵

Dergi'nin 280. sayısında Tasavvuf içerikli “İslâm Medeniyetinde İnsan Yetiştirmenin Temel İlkeleri” başlığıyla Ahilik teşkilatının Türk-İslâm medeniyetine kattığı değer işlemiştir. Ahilik teşkilatı konulu bu makalenin, Dergi'nin 115. ve 271. sayılarında aynı konuda neşredilen makalelerle muhteva açısından birlik olduğu tespit edilmiştir. Ancak söz konusu makaleyi önceki makalelerden ayıran husus, “Ahilik teşkilatının bir sanat mektebi olduğu kadar, maneviyat ocağı olarak da bilinmesidir.

²⁴² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 305-311.

²⁴³ Süleyman Uludağ, “Fütüvvet: Yâr Olmak Bâr Olmamak”, *Diyanet Aylık Dergi* 278 (Şubat 2014), 32-33.

²⁴⁴ Hasan Kamil Yılmaz “Kâmil Mümin ve İnsan-ı Kâmil”, *Diyanet Aylık Dergi* 280 (Nisan 2014), 6.

²⁴⁵ Yılmaz “Kâmil Mümin ve İnsan-ı Kâmil”, 9.

Çırağı sadece sanatkâr olarak eğitmemekte, ona ahlaki bir olgunluk kazandırmayı da hedeflemektedir”²⁴⁶ anlayışının üzerinde önemle durulmasıdır.

280. sayının son makalesinde ibadetin ihlas boyutu işlenmiştir. Makalede Tasavvuf erbabının ibadetteki ihlası “ilahi ente maksudi ve rıdake matlubi” (Allah’ım, amacım sana yakın olmak, talebim de rızanı kazanmaktır) şeklindeki hüsn-i niyet ve beyânı içselleştirilerek elde ettiği vurgulanmaktadır.²⁴⁷ Ayrıca ihlasın Allah’a, O’nun emir ve yasaklarına içten bağlanmakla elde edileceği belirtilmiştir. Sonuç olarak söz konusu makalede, kulun her an Allah’ın kendisini gördüğü, bildiği ve işittiği düşüncesiyle yaşaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Dergi’nin Eylül 254. sayısındaki makalede “tasavvufî anlayışta kime Ârif denir, denilmelidir?” sorusuna cevap aranmıştır. “Ârif” kavramının etraflıca bilgisi aktararak bilginin elde edilebilmesinin yolları aranmıştır. Bilgi ve fiil birlikteliğiyle amelin ortaya çıkacağı, amellerin tekrarında melekelerin oluşacağı ve bu hususlara sahip olan kimseye de ârif denileceği ifade edilmiştir. Müellif bu meseleyi şöyle aktarmıştır:

“İnsan bilgisiyle amel yaptıkça, ameller ona sürekli bilgiler kazandıracak veya eski bilgilerini kesin bilgiye dönüştürecek, bu sayede ‘yaparak öğrenen’ insan ârif olacaktır. Allah’ı ve insanın kendisini tanımak için amel ederek veya ahlaklanarak-ki amelin zirvesi ahlaklanmaktır- öğrenme sürecine irfân ve mârifet, amelden doğan bilginin sahibine ârif diyoruz. Mârifet, Hz Peygamberin sünnetini yaşamakla kazanılmış bilgi demek iken; ârif, Hz Peygamberin’ in sünnetini takip ederek hakikate ulaşan insan demektir.”²⁴⁸

Alışlagelmiş anlayışın dışına çıkarak kendisinde irfân ve mârifet kavramlarının birleştiği kimse olarak ârif’in tanımını yapan müellif, bir başka veçhesiyle ârif’in “kendisinde ilham ve keramet sadır olan kimse” olduğunu vurgulamaktadır.

Bu sayının bir diğer makalesinde ise kulun devamlı olarak “Allah’ın kendisini gördüğü ve işittiği”²⁴⁹ şuur ve idrakine vakıf olması anlamındaki Tasavvuf terimi olan

²⁴⁶ Zafer Erginli, “İslam Medeniyeti’nde İnsan Yetiştirmenin Temel İlkeleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 280 (Nisan 2014), 17.

²⁴⁷ Mukadder Arif Yüksel, “İman ve İbadet İhlas ve Samimiyet”, *Diyanet Aylık Dergi* 280 (Nisan 2014), 48.

²⁴⁸ Ekrem Demirli, “Arif Kimdir”, *Diyanet Aylık Dergi* 285 (Eylül 2014), 10-13.

²⁴⁹ Hücvârî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 79.

murakabenin genel hatlarının çizildiği görülmektedir. Sözlük anlamı ‘korumak ve kendi iç âlemine bakmak anlamlarına gelen murakabe, Tasavvufî açıdan ise kulun, nefsinin kontrol altında bulundurulması, Allah ile olma bilincini diri tutması’,²⁵⁰ ‘Allah’tan feyiz beklemesi’,²⁵¹ ‘Allah’ı kalp ile düşünmesi ve Allah’ın, her zaman, her yerde hâzır ve nazır olduğu’²⁵² bilinciyle yaşaması şeklinde de yorumlanmıştır. Makalede müellif, Tasavvufa giren kimse önce geçmişte işlemiş olduğu fiillerinden ötürü kendini hesaba çeker, yanlışlarının farkına varır ve onları düzeltmede ısrarlı olur düşüncesiyle murakabe kavramını yorumlamıştır.²⁵³ Kalbin kötülöklere meylinin engellenmesiyle nefis zayıflar, Allah korkusu ve sevgisi nefse galebe çalar ve böylelikle murakabe safhasına geçilmiş olur. Ayrıca makalede murakabe, “gözün harama bakmaması, nefsin arzularına sed çekilmesi, zâhirin bâtına tabi olması”²⁵⁴ şeklinde târif edilmiştir. Ayrıca murakabe makamının bir denge eğitimi olduğu vurgusuyla bireysel ve toplumsal faydalarından bahsedilmiştir. Son olarak makalede murakabe kavramı avamın murakabesi ve havassın murakabesi olmak üzere iki boyutta sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.²⁵⁵

Bu yılın bir diğör sayısındaki Tasavvuf içerikli makalede ise Allah’a duyulan aşk, “Aşkın âşığı öldürmesi, ölmeden evvel ölmektir”²⁵⁶ şeklinde betimlenmektedir. Nefsinin Allah’ın emrine râm eden kimsenin Hakk’ın gözü, kulağı, dili olacağı düşüncesiyle bu kimseye Allah’tan başka bir varlıktan ve ölümden söz edilemeyeceğinin işârî yorumu yapılmaktadır. Nitekim makalede, bu safhaya vardığı düşünölen Yûnus Emre’nin beyitleri verilerek konuya derinlik katılmıştır.

“Benem ol aşk bahrîsi denizler hayran bana

Derya benim katremdir zerrelor umman bana

Kafdağı zerrem değıl ay-u güneş bana kul

Hak’tır aslım şek değıl mürşittir Kur’ân bana”²⁵⁷

²⁵⁰ Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 471.

²⁵¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 224-227.

²⁵² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, 187.

²⁵³ Kadir Özköse, “Murakabe Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi* 285 (Eylöl 2014), 38-40.

²⁵⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 124.

²⁵⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 159.

²⁵⁶ Sadık Yalsızuçanlar, “Çalabın Dünyasında Yüz Bin Türlü Sevgi Var”, *Diyanet Aylık Dergi* 286 (Ekim 2014), 40.

²⁵⁷ Yunus Emre, *Divanı*, 45.

Bu yılın son makalesinde “Akıl ve Kalb” ekseninde Allah’ı bilme ve bulma konusu işlenmiştir. İslâmi açıdan “Akıl ve Kalbin” durumu değerlendirildikten sonra tasavvufî açıdan “Aklın ve Kalbin” neyi ifade ettiği şöyle belirtilmiştir:

“İslâm irfân geleneğinde beden mülkünün padişahı ruhtur. Akıl onun veziri olup Hak ile batılı birbirinden ayırmaya yarayan bir nurdur. Genellikle akıl, ‘akl-ı meâş ve akl-ı meâd’²⁵⁸ olmak üzere ikiye ayrılır. Akl-ı meâş, madde ve duyu âlemiyle ilgili, nefsin hevasına mağlup, vehim ile fehim arasında gidip gelen akıldır. Akl-ı meâd ise madde ve duyu âlemini aşır ezelî ve ebedî yüce hakikate dair hüküm veren, ilahî hitabı anlayan ve ahireti algılayan bir melekedir.”²⁵⁹

Buradan hareketle akl-ı meâşın Allah’ı hakkı ile bilmede ve mevhibe-i ilahiyeye ermede aciz kalacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla sûfîlerin elde etmek istedikleri kazanımın akl-ı meâd olduğu, sûfîlerin madde ve duyu âleminden yükselip ezelî ve ebedî yüce hakikatlere mazhar olacağı düşünülmektedir. Bir başka boyutuyla ise akli ve kalbi devre dışı bırakarak değil, onları Kur’ân ve Sünnet’in kapsamına sokarak ilahi hakikatlere ulaşılacağı düşünülmektedir.

Bu dönemde Tasavvuf içerikli makalenin en az neşredildiği yıl, 4 makaleyle 2015 yılıdır. Tasavvuf içerikli makalelerin sayısının bu dönemde diğer yıllara kıyasen bu yıldaki negatif seyrinin aşağıda verilen hususların gündemde fazlaca yer tutmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir:

- 2010 yılında Suriye de çıkan iç savaşın Türkiye Cumhuriyeti’ne yansımaları ve mülteci sorunu,
- IŞİD (Irak Şam İslam Devleti) terör örgütün Fransa’da²⁶⁰ gerçekleştirdiği terör faaliyetleri neticesinde dünyada İslâmofobi’nin yeniden gündeme gelmesi,

²⁵⁸ “Sufiler, ileriye, ahireti düşünen akla "akl-ı meâd" sadece dünyayı düşünen akla da "akl-ı meâş" adını vermişlerdir”. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 17.

²⁵⁹ Hasan Kamil Yılmaz, “Akıl ve Kalb Ekseninde”, *Diyanet Aylık Dergi* 288 (Aralık 2014), 6.

²⁶⁰ Hürriyet, “Paris'teki terör saldırılarında en az 153 kişi öldürüldü” (13 Kasım 2015).

- Sosyal medya kullanımında İslâmi hassasiyetlerin, toplumsal ahlakın ve değerler eğitiminin yozlaşması,
- Müslümanların dini anlayışında sapmalar meydana gelmesi,
- Ümmetin Kudüs meselesi.

Neşredilen makalelerde, irfâni geleneğin sosyal hayata yansımalarının, ilim, mârifet ve hikmet kavramlarının değerlendirilmesi yapılmış ve Mevlânâ açısından insan tanımlaması ele alınmıştır.

İlk makalede irfâni geleneğin içtimai hayattaki yansımalarını aktaran müellif, irfâni geleneğin “Hristiyanlıktaki ruhbanlık²⁶¹ anlayışındaki gibi durağan, statik ve uyuşkan bir yapıya değil, toplumun tekâmülünü öngören, başkalarıyla birlikte yaşamayı, onları kabullenmeyi esas alan”²⁶² anlayışa sahip olması gerektiği tezini savunmuştur.

Bir diğer makalede ilmin mârifet ve hikmet boyutları ele alınmıştır. Bu kavramların Dergi’nin 181. 185. 252. ve 272. sayılarında “Derin Bilgiden Hikmete”, “İlim İrfân ve Hikmet”, “İrfâni Gelenekte Mârifet” gibi başlıklar altında daha önceden işlendiği ve içerik birliği olduğu tespit edilmiştir.

Bu yılın başlığına sahip son makalesinin konusun, Dergi’nin daha önceki 37. 50. ve 197. sayılarında “Hoşgörü Mevlânâ ve İnsan”, “Mevlânâ ve İnsan” ve “Mevlânâ’nın Bakış Açısıyla Hayat ve İnsan” başlıkları altında benzer muhtevada işlendiği tespit edilmiştir. Bu sayının “Mevlânâ’nın İnsana Bakışı” başlıklı makalesinde “Mevlânâ’nın insanı ulvilik ve süfliliğin, akıl ve şehvetin buluşma noktası”²⁶³ olarak görmesi anlayışına müellifin geniş açıklamalar getirmiş olması söz konusu makaleyi diğerlerinden ayrıcalıklı kılmaktadır.

²⁶¹ Gürkan, “Ruhban”, 35/204.

²⁶² Hasan Kamil Yılmaz, “Yetmiş İki Millete Bir Gözle Bakmak Anadolu’da Birlikte Yaşama Kültürü”, *Diyanet Aylık Dergi* 292 (Nisan 2015), 6-10.

²⁶³ Karaismailoğlu, *Mesnevi Mevlânâ*, Balkan Ciltevi/722-723.

2016 yılında Tasavvuf içerikli 16 makale neşredilmiştir. Neşredilen makalelerde etkin olarak tasavvufi kavramlar ve mutasavvıfların hayatları işlenmiştir.

Bu yılın “Ameline Değil Allah’a Güvenmek” başlıklı ve Tasavvuf içerikli ilk makalesinin, Dergi’nin 266. sayısında “Olmak(Ben Oldum!) Tehlikesi” başlığıyla yer alan makaleyle muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir. Bu yıldaki “Ameline Değil Allah’a Güvenmek” başlıklı makalede ucb kavramı “aklın tercihleri yerine nefsi seçmek” diye ifade edilirken “Olmak(Ben Oldum!) Tehlikesi” başlıklı makalede “kendini beğenme amellerini büyük günahlarını küçük görme” şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum makaleler arasında anlatım farklılığı olduğunu ortaya koymaktadır.

Neşredilen bir diğer makalede; irfâni yoruma göre vahdetten kesrete, kesretten vahdete dönüşün nasıl olacağı değerlendirilmiştir. Bu sebeple sıklıkla “Vahdet-i Vücûd” anlayışına atıflar yapıldığı görülmektedir.

Bir diğer makalede, tasavvufî açıdan dünyanın “Hüzün Yurdu” olduğu gerçeği Mevlânâ’nın “beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadıyla ağladım”²⁶⁴ ifadesi kullanılarak edebî üslûpla geniş bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bir diğer makalede 19. asrın yetiştirdiği mutasavvıf, mütercim, musikişinas ve bestekâr kimliği bilinen Ahmet Avni Konuk’un (ö.1938)²⁶⁵ Tasavvuf mûsiki külliyyatına kazandırdığı eserler ve *Fususü’l-Hikem* ve *Mesnevî Şerif*e yazmış olduğu şerhler değerlendirilmiştir. Ayrıca müellif, Konuk’un Tasavvuf ilmine bakışını şöyle özetlemiştir. “Ahmet Avni Bey’e göre ilm-i Tasavvuf ‘lubb-i Kur’an olup, kulub-i safiyyeye min-indillah münzeldir. Yine onun görüşünde Tasavvuf ‘kesr-i amel, kasr-ı emel’dir. Yani amelleri çoğaltmak, emeli, arzuyu ve istekleri azaltmaktır.”²⁶⁶

Bir diğer makalede yakın döneme etki eden ve İslâm dünyasında melek yüzlü batılı bilge olarak bilinen sûfî Ebûbekir Sirâceddin (ö. 2005) diğer ismiyle Martin

²⁶⁴ Karaismailoğlu, *Mesnevi Mevlânâ*, Balkan Ciltevi/39.

²⁶⁵ Reşat Öngören, “Ahmet Avni Konuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/180-182.

²⁶⁶ Kâmil Büyüker, “İki Umman’a Bende Olan Bir Deniz: Ahmet Avni Konuk”, *Diyanet Aylık Dergi* 304 (Nisan 2016), 61.

Lings'in ihtida öyküsü aktarılmaktadır. Makalede Lings'in İslâm'la tanışmasının ardından Tasavvufa ilmine yönelmesinde Kuzey Afrikalı Müslümanlar vasıtasıyla tanıştığı Şeyh Ahmet el-Alevî eş-Şazeli'nin (ö.1934) etkisi değerlendirilmiştir.²⁶⁷ Ayrıca makalede, Sirâceddin'in eserlerinde ve sohbetlerinde İslâmî ilimler içinde Tasavvuf ilminin önemine sıklıkla temas ettiği aktarılmıştır.

“Kalp ve Gönül” kavramlarına dair bu yılın Mayıs 306. sayısında yer alan “Gelin Gönüller Yapalım” ve “Bir Kez Gönül Yıktın İse” başlıklı makaleler ile Dergi'nin 192, 195, 207 ve 243. sayılarında neşredilen makalelerin muhteva birliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Diğer bir makalede “Gelin Canlar Bir Olalım!” başlığı altında “ittihâd-ı İslâm nasıl olmalıdır?” sorusuna tasavvufî açıdan cevaplar verilmiştir. İlgili makalede mutasavvıfların tarihi süreçte ittihâd-ı İslâm'a katkısı müellif tarafından şu şekilde aktarılmıştır:

“İrfan ehli çağlar boyu, insanlar arasında din, renk, ırk ve düşünce ayrımı yapmadan insan denilen varlığı layıkıyla sevmeyi, onun hakkına riayet etmeyi, hata ve kusurlarını hoş görmeyi en önemli gaye bilmişlerdir. Âlemşumul sevgi, Tasavvufî idrakin en bariz özelliğidir.”²⁶⁸

Bir diğer makalelerde ise ibadetin Allah'ın vereceği mükâfat için değil de, O'nun rızasına erebilmek için yapılacağına vurgu yapılmaktadır. Müellif, mükâfat beklemenin haddini aşmakla eşdeğer olduğu işârî yorumunu şu ayete dayandırmaktadır. “*Ey iman edenler, rükû edin, secdeye varın, Rabbinize ibadet edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.*”²⁶⁹ Bununla birlikte asıl vazifenin kulluk bilinciyle yaşanması ve Mevlânâ'nın şu tembihine kulak verilmesi gerektiği aktarılmaktadır. “Sakın! Yarın deme çünkü yarınlar geçti. Böylece ekin ekme günleri bütünüyle geçmesin.”²⁷⁰ Mevlânâ'nın bu ifadesiyle müellifin “Ey nefsim! Sen sen ol bugünün kulluk borcunu yarına bırakma, beni çeldirmek için sarf ettiğin zamanı Allah'a kulluk için sarf et.” ifadesi örtüşmektedir. Bu

²⁶⁷ Ali Köse, “Martin Lings Bir Modern Zaman Dervîşi”, *Diyanet Aylık Dergi* 305 (Mayıs 2016), 51-52.

²⁶⁸ Kadir Özköse, “Gelin Canlar Bir Olalım”, *Diyanet Aylık Dergi* 306 (Haziran 2016), 20.

²⁶⁹ el-Hac, 22/77.

²⁷⁰ Karaismailoğlu, *Mesnevi Mevlânâ*, Balkan Ciltevi/206.

ifadelerden hareketle zaman mefhumuna atıfta bulunarak, gün bugün, an bu an, vakit bu vakit anlayışını “İbnü’l-vakt” kavramıyla betimleyen tasavvufî öğretiyeye dolaylı yoldan atıfta bulunulduğu düşünülmektedir.

Bu yılın Kasım 311. sayısında Tasavvuf’un temel amaçları olan nefsin ıslahı, kişinin kendisiyle yüzleşmesi, kendini kontrol etmesi ve daima otokontrolü elden bırakmaması olarak vurgulanarak nefis muhasebesinden bahsedilmiştir. Müellif, Tasavvuf ilminin ilk kurallarından biri olan nefsi bilmeyi sâlik için Allah’ı bilmenin ilk adımı olarak belirtmiştir. Nitekim müellifin konuya genişlik katması adına şu tespitlerinin dikkate değer olduğu düşünülmektedir:

“İnsanların kendilerini muhasebe etmesi Allah’a kulluk görevini hakkıyla yerine getirebilmesi; dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşabilmesi için kaçınılmazdır. Zira insanoğlu yaratılış itibarıyla nefsin arzularına düşkün olup; nefis, insanın yaptığı kötülüklerin ilk kaynağıdır.”²⁷¹

Tefekkür kavramının ele alındığı bu yılın “Kalbin Nuru Tefekkür” başlıklı son makalesi ile Dergi’nin 185 ve 214. sayılarındaki neşredilen 4 makalenin muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir.

17 makale neşredilen 2017 yılında ele alınan makale başlıklarının, nefis ve nefsin terbiyesinin evreleri, dünya âleminin imtihan meydanı olması münasebetiyle “kader”²⁷² inancının sonucu olan “kaza”²⁷³dan sonra gelecek rahmetlerin neler olduğu değerlendirilmiştir. Kalbe gelen manevi tutukluk veya manevi rahatlamanın Tasavvuf ilmi açısından tartışması yapılmıştır.

Bu yılın ilk ayında “Kahrın da Hoş Lütfun da Hoş” başlıklı makalede “rıza” kavramı ele alınmıştır. Kuran’ı Kerim bağlamında rıza makamına eren sâlikin şu ayetlerle tasvir edildiği görülmektedir: “Allah onlardan razı, onlarda Allah’tan razı oldular”²⁷⁴,

²⁷¹ Ahmet Özvarinli, “Nefis Muhasebesi” *Diyanet Aylık Dergi* 311 (Kasım 2016), 52.

²⁷² “Allah’ın ebede kadar olacak şeyleri zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zaman olacaklarsa tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesine denir.” Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 353.

²⁷³ “Allah’ın ezeli ilmiyle takdir ettiği şeyin vakti gelince meydana gelmesi” Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 366.

²⁷⁴ el- Mâide, 5/119. el-Beyyine, 8/98.

“Allah’ın onlardan razı olması her şeyden büyüktür.”²⁷⁵ Rıza’nın Cenab-ı Hakkın katından gelen her türlü rahmet ve zillate boyun eğmek olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca rızanın irfân ehli tarafından; “belaya sabır, kazaya rıza, nimete şükür ve dua etmek”²⁷⁶ şeklinde sınıflandırıldığı bilinmektedir. Nitekim irfân ehli tarafından “Rıza makamının Allah’ın en büyük kapısı”²⁷⁷ şeklindeki yorumu, yukarıdaki ayetlerle paralellik arz ettiği görülmektedir.

Bu yıl Dergi’nin 314. sayısında neşredilen bir diğer makalesinde dünyaya gönderiliş amacının hakikati bulmak olduğu vurgulanan insanın hakikati arama yöntemleri işlenmektedir. Hakikat için sefere çıkan mürîde birtakım tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu hakikatin Mevlânâ felsefesinde “Hâm budem pohte şodem sûhtem/Hamdım, piştım, yandım”²⁷⁸ şeklindeki beyanının tedricenlik esasına dayandığı görülmektedir.²⁷⁹

Bir diğer makalede “Allah’ın rahmetini umarlar ve azabından korkarlar.”²⁸⁰ “Korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet ederler”²⁸¹ ayetlerinin işaret ettiği Tasavvuf ilminin “makâm ve hâller” başlığı altında değerlendirilen havf²⁸² ve reca²⁸³ kavramları işlenmiştir. Allah Teâlâ’nın sıfat itibariyle “câmi-el ezdâd”²⁸⁴ olması münasebetiyle “kâinattaki her şey zıddı ile kâimdir” anlayışı ortaya çıkmaktadır. Nitekim Allah’tan korkarak ve ümid ederek kulluğun yerine getirilmesi gerektiğini beyan eden sufiler, bunun formülünü de şu şekilde aktarmaktadır:

²⁷⁵ et-Tevbe, 9/72.

²⁷⁶ Serrac, *el-Lüma İslâm Tasavvufu*, 53-54.

²⁷⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 261-265.

²⁷⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mevlânâ Dîvân-ı Kebîr* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), c. 5/69.

²⁷⁹ Lamia Levent Abul, “Hakikat Yolcusu”, *Diyanet Aylık Dergi* 314 (Şubat 2017), 48-49.

²⁸⁰ el-İsra, 17/57.

²⁸¹ es-Secde, 32/16.

²⁸² “Allah’ın kahrından korkarak dinde sabit olmaktır.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 108.

²⁸³ “Kulun ilâhî rahmetin genişliğine bakması, rabbinin lütfunu kendine yakın hissetmesi, sonucun iyi olacağını düşünüp sevinmesi, celâli cemâl gözüyle görmesi.” Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 167-173.

²⁸⁴ Muharrem Çelebi, “Ezdâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/47-48.

“Nefsini hep ümitle meşgul eden tembelleşir ve amelsiz kalır. Kendini sürekli korku ile meşgul eden ümitsizliğe düşer. Bu sebeple mürîd, hem ümit hem korku ile meşgul olmalıdır. Zira bu durum Allah’ın lütfuna nail olmayı getirmektedir.”²⁸⁵

Müellif, havf ve reca kavramının müminin hakiki sıfatlarından²⁸⁶ olduğunu ve Serrac ‘ın bunları “biri olmadan diğeri de işe yaramayan kuşun kanatları”²⁸⁷ şeklindeki tasvirinin dikkate değer bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir.

Bir diğer makalenin konusu ise Şâzeliyye tarikatının önde gelen isimlerinden İbn Atâullah el-İskenderî’nin *el-Hikemü’l- Atâ’iyye* adlı eserindeki “Ancak senin kendine seçtiğini değil sana uygun olanı dilemiştir. Ve senin istediğin zamanda değil, kendi istediği zamanda sana verir”²⁸⁸ şeklindeki ifadesi aktarılarak mürîdin “tûl-i emele”²⁸⁹ nasıl bakması gerektiği değerlendirilmiştir.

Bir diğer makalede ise kazaya rıza gösterip musibetlerin arkasındaki gelecek olan rahmeti beklemek, Halvetiyye tarikatının Mısıriyye kolunun kurucusu ve mutasavvıf şair kimliği ile bilinen Niyâzî-i Mısırî’nin (ö.1105/1694) divanındaki şu beyit bağlamında “Kahrı lütfu şey-i vahid bilmeyen çeker azap/Ol azaptan kurtulup sultan olan anlar bizi”²⁹⁰ “Mihnetle Gelen Rahmet” başlığı altında değerlendirilmiştir: “Ey sâlik Rabbimizin kullarına karşı nasıl da merhametli ve şefkatli olduğunu gör de şükürünü artır. Kahrın içinde gizlenen lütuflar misali onun bizleri düçar ettiği her bela ve musibetlerde ki hikmetleri temaşa eyle.”²⁹¹ Nitekim Tasavvuf terbiyesinde çekilen birçok sıkıntının arka planında erişilecek makam ve hallerin gizlenmesinin bu bağlamda olduğu ilmi açıdan bilenen bir gerçektir.

Bir diğer makalede ise İslâm’ın beş şartından olan “namaz” ibadetinin işârî yorumu yapılmıştır. Müellif, namazı müminin miracı olarak betimlerken, namazı Allah’a olan münacatın ve O’nunla yaşanan sırrın elde edildiği makam olarak da vurgulamıştır.

²⁸⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 167-173.

²⁸⁶ Lamia Levent Abul, “Korku ve Ümit”, *Diyanet Aylık Dergi*, 315 (Mart 2017), 44.

²⁸⁷ Serrac, *el-Lüma İslâm Tasavvufu*, 58.

²⁸⁸ İbn Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü’l Atâiyye*, ts., 18.

²⁸⁹ “İnsanın hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışması.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 276.

²⁹⁰ *Tam ve Tekmil Niyazı Divanı*, 77.

²⁹¹ Lamia Levent Abul, “Mihnetle Gelen Rahmet”, *Diyanet Aylık Dergi* 317 (Mayıs 2017), 45.

İlk dönem sufilerinden Hâtîm el-Esam (ö. 237/851) böyle bir sırra nasıl erişileceğini sorulan bir soru üzerine şöyle târif etmiştir;

“Namaz vakti gelince biri zahir, öbürü bâtın olmak üzere abdestimi alırım. Zahiri, abdest su ile bâtını olan tevbe iledir. Sonra camiye girerim. Mescidi Haram’ı kendime şahit tutarım, Makam-ı İbrahim’i iki gözümün ortasına korum. Cenneti sağ yanıma, Cehennemi sol yanımda, Sırat köprüsünü ayağımın altında ve ölüm meleğimi ardımda görürüm. O vakit azimle Allahu ekber der, hürmetle ayakta durur, heybetle Kur’ân okur, tazarru ile secde eder, tevazu ile rûkûa varır; hilm ve vakarla teşehhüd için oturur, şükür ile selam veririm.”²⁹²

Bir diğer makalede ise “Kabz”²⁹³ ve “Bast”²⁹⁴ kavramlarının değerlendirmesi yapılmıştır. Sûfî terminolojisinde kabz ve bast, havf ve recâ makamlarını geçen kulun ulaştığı son makam olarak vurgulanmıştır.

Bu yılın bir diğer makalesinde müellif sûfîlerden Ebû Tâlib el-Mekkî bağlamında kula verilen rızkın Tasavvufî değerlendirmesini yapılmıştır. Sahabeden Abdullah b. Abbâs (r.a) (ö.68/687-88)’ın şu görüşleriyle rızkın kula intikali değerlendirilmiştir:

“Allahu Teâla rızıkları yarattığı zaman, bu rızıklar yeryüzünün değişik yerlerine dağıtması için rûzgârlara emir buyurdu; onlar da emri yerine getirdiler. İnsanlardan kiminin rızkı yüz bin değişik yere, kiminin rızkı on bin yere, kimininki bin yere, kimininki yüz yere, kimininki bundan daha az veya daha fazla yere dağıtılmıştır. Kiminin rızkı da evinin kapısına bırakılmıştır; girip çıktıkça onu bulur. Her kul kendisi için yazılmış olan rızkın peşinden koşar ve bu koşma kendisi için taksim edilen rızık bitinceye kadar devam eder. Rızık bitince ölüm meleği gelir ve ruhunu alır.”²⁹⁵

²⁹² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 363.

²⁹³ “Kabz; darlık, sıkıntı, ruhun üzüntülü, dertli, elemli ve endişeli olması hâli, akıl ve kalpteki verimsiz ve kısır hâl.” Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 93-94. Serrâc, *Luma*, 336. Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 433. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 142.

²⁹⁴ “Bast, neşe ve huzur hâli. Ruhun feyz, kalbin ilham alma ve cemâli tecellilere müşahade hâli.” Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 93-94. Serrâc, *Luma*, 336. Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 433. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 33.

²⁹⁵ Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârîsî Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhid*, Dâru Sâdır, I, Beyrut 2007,c. 4/232.

Ayrıca müellif, Allah'ın kulları arasında rızıkı taksim etmesine, kainatı insanın hizmetine sunmasına değinerek, kulun rızka ulaşmada gösterdiği cüz'i iradenin önemini vurgu yapmıştır.²⁹⁶

Bir diğer makalede ise “*Ey insan, Kerim olan Rabbine karşı seni aldatan nedir?*”²⁹⁷ ayet-i kerîmesinin ledünni yorumu yapılmıştır. Sonuç olarak ise öfke, gurur, kibir, kin, şımarıklık, haset, isyan, nefret, cimrilik cehalet vb. gibi gönül gözünün kararmasına sebep olan hastalıklara reçete yazılmıştır. Aldanış noktasında olan insana gurura kapılıp kendini müstağni görmemesi ve kendisine ihsan edilen nimetlerle şıarmaması²⁹⁸ tembihlerinin dikkat çekici olduğu görülmüştür.

Bu yılın en çok makale neşredilen Aralık 324. sayısında kalb hastalıklarının yuvası olan “Nefs” kavramı bütün yönleriyle ele alınmıştır. Yılın son sayısı olması münasebetiyle “Editörden” köşesinde “Nefis Terbiyesi” başlıklı dosya ile²⁹⁹ Dergi editörü Yüksel Salman, nefsin Tasavvuf ve İslâm düşünce geleneğindeki yerinin çok yönlü şekilde ele alındığını ve tartışıldığını ifade etmiştir. Bu sayıda “Nefs” kavramının derinlemesine işlendiği makale ile 265 ve 311. sayılarında neşredilen makalelerin ele alış biçimi açısından muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu sayıda nefsin, kalp, ruh ve akıl ile olan münasebetine de işârî anlamda derinlemesine değinildiği, bunların ayrılmaz bir bütün olduğu vurgusunun yapıldığı görülmüştür.

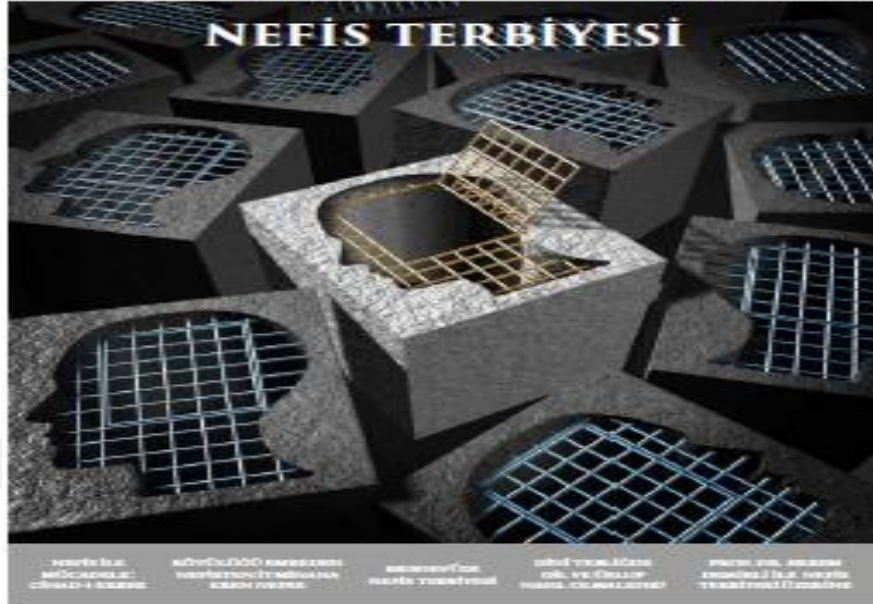
²⁹⁶ Lamia Levent Abul, “Rızıkı Veren Hüda’dır Kula Minnet Eyleme”, *Diyanet Aylık Dergi* 322 (Ekim 2017), 42-43.

²⁹⁷ el-İnfîtâr, 82/6.

²⁹⁸ Levent Abul, “Rızıkı Veren Hüda’dır Kula Minnet Eyleme”, 42.

²⁹⁹ Yüksel Salman, “Editörden” *Diyanet Aylık Dergi*, 324 (Aralık 2017).

diyanet

Dergi Kapağı Dizini 13. 2017 yılı Aralık ayı 324. sayısının dış ön kapağı

Bu sayının ilk Tasavvuf içerikli makalesinde “Kötülüğü Emreden Nefisten İtminana Eren Nefse Nefsin Mertebeleri” başlığı altında “*Siz küçük cihaddan hayırlı bir gelişle büyük cihada döndünüz ki, bu, kulun nefs-i hevası ile mücadelesidir*”³⁰⁰ hadis-i şerifi bağlamında, “hevâ-yı nefis ile nasıl cihad edilmelidir?” sorusuna yanıtlar verilmiştir. Konunun genişlik kazanması için Tasavvufî açıdan nefsin tanımı; “nefis; külli bir hakikat olan ruhun mertebe mertebe ilahî âleminden şehadet âlemine inmesini, bedeni-zulmani ve maddi engellerle engellenmesi”³⁰¹ şeklinde yapılmıştır. Daha sonra mûrid’in seyir-i sülûk esnasında “kendinden kendine, kendi iyi ve kötü yönleriyle karşılaşarak birer birer tüm niteliklerini tanıyıp onların gerekleri nelerle doğru ve yerinde tavırlar³⁰² sergileyerek kemâle ermesinin³⁰³ mümkün olacağı vurgusu yapılmıştır.

³⁰⁰ Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî, *Râmûzu'l- Ehâdis* (İstanbul: Serhat Kitabevi, 2014), 334.

³⁰¹ İmamı Gazali, *İhyâ-u Ulûm'id-din* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.), 3/9-39.

³⁰² Safi Arpaguş, “Kötülüğü Emreden Nefisten İtminana Eren Nefse Nefsin Mertebeleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 12.

³⁰³ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 17-23.

Nefse dair bir diğer makalede hadis olup olmadığı muhaddislerce tartışılan ve sufiler tarafından manen hadis-i şerif olduğu belirtilen “*Nefsini bilen Rabbini bilir*”³⁰⁴ hakikatinin “Nefsini Bilen Rabbini Bildi” başlığı altında değerlendirilmesi yapılmıştır. Makalede “Nefsini bilen rabbini bilir” ibaresinin hadis mi kelam-ı kibar mı yoksa Tasavvufî açıdan keşfen hadis olma ihtimali var mı gibi tartışmaya mahal veren sorulara cevaplar verilmiştir.³⁰⁵

Nefse dair “Mesnevide Nefis Terbiyesi” başlıklı bir diğer makalede Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si bağlamında nefse bakış açısı ele alınmıştır. Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde insan-ı Kâmile ulaşmada en büyük engelin nefis olduğunu doğrudan ve dolaylı olarak 136 ayrı beyitte vurguladığı görülmektedir.³⁰⁶ Sonuç olarak *Mesnevî* bağlamında nefsin ne ve nasıl olduğunu ortaya koyan müellifin vermek istediği mesaj, nefsinin bilen Rabbini bileceğidir.³⁰⁷

Bu yılın son makalesinde Selefî akidesindeki İslâm bilgi nazariyesi kavramlarından acz-i itirafın³⁰⁸ Tasavvufî açıdan değerlendirilmesi “bir mürîd ne kadar teyakkuzda olursa olsun yaşantısında ve yaptığı amellerin muhafazasında Allah’ın yardımı olmaz ise başarısız olur” şeklinde yapılmıştır. İlk sûfilerden Yahyâ b. Muâz ’ın (ö.258/872) şu tespitinin makaleyi özetler mahiyette olduğu düşünülmektedir: “Bîçare insan her ikisi de ayıplı olan bir beden ve kalpten mürekkep olduğu hâlde ayıpsız hüner ve irfân göstermek ister.”³⁰⁹

Bu dönem 2018 yılında 7, 2019 yılında 8, 2020’de ise 9 Tasavvuf muhtevalı makale neşredildiği tespit edilmiştir. Zikrettiğimiz yıllarda Tasavvuf muhtevalı makale sayısının önceki yıllara nisbeten düşüş göstermesinin tespit ettiğimiz sebepleri şunlardır:

³⁰⁴ Eşref Ali etTânevi Zaferullah Dâvûdî-Ahmed Yıldırım, *Hadislerde Tasavvuf* (İstanbul: Umran Yayınları, 1995), 320; Seyit Avcı, *Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004).

³⁰⁵ Hür Mahmut Yücer, “Nefsini Bilen Rabbini Bildi”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 15-17.

³⁰⁶ *Mesnevî-i Ma’nevî*.

³⁰⁷ Emine Yeniterzi, “Mesnevide Nefis Terbiyesi”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 18.

³⁰⁸ Alparslan Açıkgenç, *İslama Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 11-30.

³⁰⁹ Lamia Levent Abul, “Kalbin Hastalıkları”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 40.

- Genel yayın yönetmenliği³¹⁰ ve Yazı işleri Müdürlüğü³¹¹ gibi Dergi'nin yönetim ve yazar kadrosunda³¹² değişikliğe gidilmiş olması,
- Ele alınan gündem konularında ağırlıklı olarak güncel problemler işlenmiş ve bunun toplumsal yansımaları değerlendirilmiş olması.

Çevresel sorunlar, sosyokültürel problemler, medeniyet krizi, İslâmofobi, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, göç-mülteci sorunu, toplumsal ahlakın yozlaşması, dijital çağ ve din istismarı ve korona virüs salgını konuları son dönemde işlenen güncel problemlere örnek verilebilir.

2018 yılında Dergi'nin 329 ve 330. sayılarında edep, insan-ı Kâmil ve velî gibi kavramlar ve söz söylemenin Tasavvufî açıdan önemi gibi konular ele alınmıştır. Bu konuların Dergi'nin 33, 37, 144, 192, 197, 237, 257, 288 ve 300. sayılarında doğrudan veya dolaylı olarak işlendiği ve muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir.

2019 yılı ilk makalesinde “Tevekkül”³¹³ kavramının işârî açıdan değerlendirilmesinin Mevlânâ bağlamında yapıldığı görülmüştür. Mevlânâ'nın tevekküle bakış açısı kendisinin şu sözleriyle ele alınmıştır: “Diken ekersen nasıl gül biçebilirsin? Toprak olmayınca narçiçeği nasıl meyve verebilir? Senin işlerin birer tohum, cihan bir değirmendir. Değirmene kerpiç götürürsen toprak getirirsin.”³¹⁴ Mevlânâ'nın bu ifadesinde kulun kudretince elinden gelen gayreti göstermesinin ve başarının Allah'tan geleceğine tevekkül etmesinin³¹⁵ gerekli olduğu mesajının verildiği düşünülmektedir. Zâhid sûfilerden Şakîk-ı Belhî'nin (ö. 164/780) zühd hayatına atılışına vesile olan şu hadisenin tevekkülü açık bir şekilde anlattığı düşünülmektedir:

“Bir kıtlık senesi oynayıp eğlenen bir köle gördüm. Bütün halk geçim derdinde iken seni bu neşeye gark eden husus da nedir? dedim. Köle bundan bana ne ki dedi. Benim efendimin

³¹⁰ 2005 yılı 169. sayısıyla göreve gelen Yüksel Salman'ın yerine Fatih Kurt getirilmiştir.

³¹¹ 2011 yılı 242 sayısıyla göreve gelen Faruk Görgülü'nün yerine Elif Arslan getirilmiştir.

³¹² Hasan Kamil Yılmaz, Ahmet Ögke, Kamil Büyüker, Kadir Özköse, Ekrem Demirli, Semih Ceylan, Mustafa Kara, Süleyman Uludağ, Mustafa Tatçı, Dilaver Selvi, Hülya Küçük ve Ethem Cebecioğlu gibi tasavvufî içerik üreten yazarlara yer verilmediği tespit edilmiştir.

³¹³ “Allah'a güvenmek, dayanmak, teslim olmak ve işlerini Allah'a havale etmek anlamlarına gelmektedir.” Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 658-659.

³¹⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mevlânâ'nın Rubâîleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 319.

³¹⁵ Hûd, 11/88.

hususî bir çiftliği var bütün ihtiyaçlarımı oradan sağlıyorum dedi. Bunun üzerine bende şu durum hâsıl oldu. Bu köle efendisinin çiftliği var ve o efendi fakir bir mahlûk iken, köle ona güvenerek rızık kaygısı çekmiyor. Mevla'sı zengin olan bir Müslümanın rızık kaygısı çekmesi uygun olur mu?"³¹⁶

Bir diğer makalede ise, İslâm medeniyetinin ve Tasavvuf kültürünün etkisiyle, edebî zevkini kemâle erdirmiş olan Dîvan Edebiyatı'nın Peygamber sevgisini, Fuzûlî'nin su kasidesi bağlamında ve diğer divan şairlerinin eserlerinde ele alış biçimi işlenmiştir.³¹⁷ Makalede Peygamber'e olan aşkın ele alındığı şu beyitlerde "Hakikat-ı Muhammediyye"³¹⁸ye atıf yapıldığı düşünülmektedir.

"Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su,
Kim bu denlü dutuşan odlare kılmaz çâre su,"

"Seyyid-i nev'-i beşer deryâ-yı dürr-i ıstıfâ,
Kim sepüptür mu'cizâtı âteş-i eşrâra su."³¹⁹

"Sen Mustafâ'ya şol kadar oldı muhabbetüm,
Cânum sever kimün ki ola adı Mustafâ."³²⁰

"Âlemin cism-ü cânı senden ötrü oldu bil,
Seyyid-i kevineyn-i âlem yâ Muhammed Mustafâ."³²¹

Bir diğer makalede ise, Tasavvuf terminolojisinde ikilikten kurtulup birliğe ulaşmak olarak tanımlanan ölümün işârî anlamda çerçevesi çizilmiştir. Mevlânâ ölümü, güzelliklerden bihaber olan bedenden, ruhun âzâd olması olarak târif etmiş,³²² vuslatı ise "bekâ içindeki bekâ'ya"³²³ ulaşmak şeklinde tanımlamıştır. Müellifin tasavvufî açıdan ölüm tarifi ise "az yemek, az uyumak, az konuşmak, nefsin arzularına muhalefet etmek ve nefsin gurur ve kibrini kırarak hakiki var edicinin Allah olduğunu bilerek, halktan

³¹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 37-38.

³¹⁷ Mustafa Mirza Demir, "Divan Edebiyatında Peygamber Sevgisi", *Diyanet Aylık Dergi* 337 (2019), 64.

³¹⁸ "Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ifade eden kavrama denir." Demirci, "Hakikat-ı Muhammediyye", 15/179-180.

³¹⁹ Fuzûlî, *Dîvân*, 207-209.

³²⁰ Hayretî (Mehmed Şâh), *Hayretî Dîvânı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2023), 10.

³²¹ *Nesîmî Kitabı* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019), 418.

³²² *Mesnevî-i Ma'nevî*, 324.

³²³ *Mesnevî-i Ma'nevî*, 466.

gelecek her türlü eza ve cefaya katlanmaktır”³²⁴ şeklindedir. Bu tür bir ölümü gerçekleştiren sâlikin fenâ fillah makamına ermiş olacağı bilinmektedir.³²⁵

Bu yılın “İlim İlim Bilmektir” başlıklı bir diğer makalesinde ilmin ve muallimin tasavvufî açıdan mahiyeti ele alınmıştır. Söz konusu makalenin Dergi’nin daha önce 174, 219 ve 297. sayılarında neşredilen makalelerle doğrudan veya dolaylı muhteva birliğinin olduğu görülmüştür.

Bu yılın “Hamdım Piştim Yandım” başlıklı son makalesinde ise Mevlânâ’nın sözünün hûlasası sadece şu üç kelimedir³²⁶ diye nitelediği terkinin başlığa taşındığı görülmektedir. Mevlânâ’nın *Mesnevîsi*’nin ilk 18 beytinde bezm-i elestten başlayan ayrılığın ızdırabını, sazlıktan koparılan kamış metaforuyla anlattığı ve böylelikle kendi iç dünyasına sazlıkta iken hamdım, koparıldım üzerimde işlemler görüldü ve ney oldum piştim, bundan sonra rüzgârla birlikte yanmaya başladım anlamlarını aksettirdiği düşünülmektedir.

2020 yılının ilk makalesinde “İnsan Âlemin Özü” başlığıyla insanın kâinatın merkezinde olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu makalenin 37, 50, 137, 280 ve 329. sayılarda neşredilen makaleler ile muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir.

“Kulluğun En Güzel Kıvamı: İhsan” başlıklı bir diğer makalede ise, hadis külliyyatımızda Cibril hadisi³²⁷ diye meşhur olan hadis-i şerifteki “ihsan”³²⁸ kavramının değerlendirilmesi yapılmıştır. Tasavvufî açıdan ihsanın, murakabe kavramıyla eşdeğer olduğu vurgulanmaktadır. Murakabenin ıstılahtaki manasının; “Sâlikin kalbinde ve gönlünde bulunan şeylere karşı Allah’ın muttali olduğunu bilip yakinen kavraması ve bu suretle sâlik kalbini Allah’ın zikrinden alıkoyan şeylere karşı daima uyanık olması,”³²⁹ şeklinde olduğu ve konunun genelini kapsadığı görülmüştür. Sonuç olarak ihlasın,

³²⁴ Lamia Levent Abul, “Yaşamak İçin Ölmek”, *Diyanet Aylık Dergi*, 339 (Mart 2019), 15-17.

³²⁵ “Fenâfillah sâlik’in dünya ilgilerini dair her şeyi terk ederek zât ve sıfatının, Allah’ın zât ve sıfatında fani olmasına denir.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 83.

³²⁶ “Hamdım, piştim, yandım.” Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, c. 5/69.

³²⁷ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahih-i Müslim*, nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru’l Kütübü’l İlmiyye, 2011), İman, 1.

³²⁸ “Allah’a kulluk olan her görevi en iyi şekilde önemseyerek, layık veçhiyle yapmak” Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 301.

³²⁹ Serrâc, *el-Lüma İslâm Tasavvufu*, 53-54.

konunun zahir tarafını, murakabenin ise bâtin tarafını temsil ettiği ve verilmek istenen mesajın da bu olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer makalede ise “Her Hâlimize Şükredebilmek” başlığı altında “şükür” kavramının şer’î boyutu ele alınmıştır. Kuşeyrî, “tazarru ile mülkün sahibinin iyiliğini bilmek”³³⁰ Mevlânâ ise “şükür nimetin canıdır”³³¹ şeklinde şükürü ledünnî olarak yorumlamıştır. Müellifin ise makalede bu yorumlarla şükür konusunu özetlediği görülmüştür.

Bu yılın “İki Cihan Bedbahtı Kim Gönül Yıkar İse” başlıklı bir diğer makalesinde gönül kavramının tasavvufî açıdan mahiyeti ele alınmıştır. Söz konusu makalenin Dergi’nin daha önce 192, 207, 243 ve 306. sayılarında neşredilen makalelerle doğrudan veya dolaylı muhteva birliğinin olduğu görülmüştür.

Yine bu yıl “Kalp Aynası” başlığı ile işlenen makalenin Dergi’nin 243 ve 288. sayılarındaki makalelerle, “Edep Bir Taç İmiş” başlığı ile işlenen makalenin Dergi’nin 237, 257 ve 329. sayılarındaki makalelerle, “Muhabetullah” başlığı ile işlenen makalenin Dergi’nin 149, 174 ve 241. sayılarındaki makalelerle ve “Onu anmak “ başlığı ile ele alınan makalenin Dergi’nin 185 ve 319. sayılarındaki makalelerle doğrudan veya dolaylı olarak muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir.

Bu dönemin en çok makale neşredilen yılı, 20 makale ile 2021 yılıdır. Dergi’nin Genel Yayın Yönetmeni’nin, “Diyanet Dergisi olarak 2021 yılının UNESCO tarafından Yûnus Emre Yılı ilan edilmesini fırsat bilerek okurlarımızın huzuruna “İlahi Aşkın Şairi Yûnus Emre” dosyasıyla çıkıyoruz”³³² beyanatıyla 362. sayısında Yûnus Emre’ye dair 6 makale neşredilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum bu yıldaki tasavvuf muhtevalı makale sayısına olumlu yansımıştır. Söz konusu Yûnus Emre temalı makalelerin değerlendirilmesi bu dönemin “Mutasavvıflar” başlığı altında yapılacaktır.

³³⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 7-21.

³³¹ *Mesnevî-i Ma’nevî*, 406.

³³² Fatih Kurt, “Takdim”, *Diyanet Aylık Dergisi* 362 (Şubat 2021), 1.

Bu yılda ele alınan “İki Kanatla Uçmak Havf ve Reca” başlığıyla neşredilen makalenin 317. sayıda neşredilen makale ile, “Tüm Yakarışlar O’na” başlığıyla neşredilen makalenin 316. sayıda neşredilen makale ile, “Ruhlarımızın Miracı” başlığıyla neşredilen makalenin 319. sayıda neşredilen makale ile, “Yalnız O’na dayanmak” başlığıyla neşredilen makalenin 337. sayıda neşredilen makale ile, “Sözü Güzel Söylemek” başlığıyla neşredilen makalenin 329 ve 330. sayılarda neşredilen makalelerle, “İlim İlim Bilmektir, İlim Kendin Bilmektir” başlığıyla neşredilen makalenin 219 ve 345. sayılarda neşredilen makaleler ile, “Dem Bu Dem” başlığıyla neşredilen makalenin 184. sayıda neşredilen makale ile, “Ulu Sultan’a Kul Olmak” başlığıyla neşredilen makalenin 241, 272, 303 ve 324. sayılarda neşredilen makaleler ile, “İradeye Hâkim Olmak ve Nefsi Terbiye Etmek” başlığıyla neşredilen makalenin 185, 265 ve 311. sayılarda neşredilen makaleler ile, “İrade eğitimi Açısından İbadetler” başlığıyla neşredilen makalenin 239, 316 ve 319. sayılarda neşredilen makaleler ile ve son olarak “Huzurda Hazır Olmak: Murakabe” başlığıyla neşredilen makalenin 285. sayıda neşredilen makale ile doğrudan veya dolaylı muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle bu yılda neşredilen 11 makalenin, Dergi’nin yayın akışında konu ve muhteva açısından tekrara düştüğü görülmüştür. Bunun yanında daha önce işlenmemiş zikir, kurban ve tevazu konu başlıklı makalelerin işârî açıdan değerlendirilmesi yapılmıştır.

Dergi’nin 365. sayısında “Her Şey O’nu Tesbih Eder” başlıklı makalede müellif, *“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tesbih ederler. O’nu övgüyle tesbih etmeyen ve hamdini yerine getirmeyen hiçbir şey yoktur”*³³³ ayet-i kerîmesini ledünnî anlamda zikre delil olarak göstermektedir. Kâinattaki bütün mahlûkâtın lisân-ı hâlleriyile Allah’ı tesbih ettiklerine vurgu yapılmıştır.

Dergi’nin 367. sayısında “Hz. İbrahim ve Tasavvufî Düşüncede Kurban İbadetinin Deruni Anlamı” başlığı altında bir diğer makalede, kurban ibadetinin işârî yönleri üzerinde durulmuştur. İşârî anlayışta, zahiren gerçekleşen kurban ibadetinin bâtinen şeklinin “nefsin Allah yolunda târumar”³³⁴ edilmesi şeklinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca zâhiri manada kurban yılda bir kez ve belirli zaman dilimine

³³³ el-İsrâ, 17/44.

³³⁴ Serrâc, *el-Lüma İslâm Tasavvufu*, 554-556.

hapsolmuşken, bânını anlamda kurbanın her an olacağı vurgusunu müellif şu beyitle yapmaktadır: “Yılda bir kurban keserler halk-ı âlem îd için Dem be dem saat be-saat ben senin kurbanınım.”³³⁵

Bir sonraki makalede ise “Toprak Gibi Mütevazı Ol” başlığı altında müellif tarafından tevazu bütün yönleriyle ele alınmıştır. Tevazu konusunda sûfilerden Abdülkâdir-i Geylânî’nin (ö. 561/1166) şu ifadeleri aktarılmıştır;

“Eğer yaş olarak benden küçük ise bu karşılaştığım kişi, Allah’a isyan etmemiştir hiç. Benimse isyanım boldur. Eğer yaşlıysa benden şu karşılaştığım, Allah’a kulluğu benden öncedir. Âlim ise bana bana verilmeyen ona verilmiştir. Bilmediğimi bilir. İlmiyle amel eder. Cahil ise eğer, bilirim ki cehaleti isyan iledir. Ben ise bildiğim halde günah işliyorum. Benim akıbetim nasıl olacak, onunki nasıl? Bilmiyorum. Eğer kâfir ise bilmem ki Müslüman olup akıbetinin hayır üzere olup olmayacağını. Belki de ben küfür üzere ölürüm de akıbetim berbat olur.”³³⁶

Üçüncü dönemin son yılı olan 2022 yılında 11 Tasavvuf içerikli makale neşredilmiştir. Bu yılda da bir önceki yılda olduğu gibi neşredilen makalelerin yarısından fazlasının daha önce neşredilen makaleler ile muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu yılda üretilen makalelerin 9’unun “Lisan-ı Kalp” köşesinde Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanı Lamia Levent Abul’un kalemiyle çıktığı görülmüştür. Levent Abul’un bu yılda ve önceki yıllarda çok sayıda tasavvufi muhtevaya sahip makale neşretmiş olmasının, kendisinin Dergi’de makalesi neşredilen müellifler arasında ilk sırada yer almasına ve Dergi’nin genel manada geniş Tasavvuf muhtevasına sahip olmasına önemli katkı sağladığı görülmektedir.

Bu yılda “İrfan Boyutuyla Varoluşun Gayesi” başlıklı makalenin 273, 280, 300, 324, 336, 350. sayılarda neşredilen makaleler ile “Ayıpları Örtmede Gece Gibi Ol” başlıklı makalenin 255 ve 272. sayılarda neşredilen makaleler ile “Kulu İncitme Gönül” başlıklı makalenin 192, 195, 197, 207, 243, 306. sayılarda neşredilen makaleler ile “İstikamet Üzere Olmak” başlıklı makalenin 253, 266, 272, 324. sayılarda neşredilen makaleler ile “Kurbiyet Sırrı Namaz” başlıklı makalenin 319 ve 363. sayılarda neşredilen

³³⁵ Fuzûlî, *Dîvânı*, 118.

³³⁶ Abdülkâdir Geylânî, *Fütûhu’l-Gayb* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 87-88.

makaleler ile “Nefsini Kurban Etmek” başlıklı makalenin, 367. sayıda neşredilen makale ile “Mârifetullah” başlıklı makalenin 275 ve 297. sayılarda neşredilen makaleler ile ve son olarak “Müminin Yitiği” başlıklı makalenin 175, 277, 297, 330. sayılarda neşredilen makaleler ile doğrudan veya dolaylı konu ve muhteva birliğinin olduğu tespit edilmiştir.

Bu yıl Dergi’nin 367. sayısında “Ruhun Gıdası Oruç” başlıklı makale ile İslâm’ın şiarından olan oruç ibadetinin tasavvufî değerlendirmesi yapılmıştır. Sufilere göre oruç; Rabbi’ne karşı başkaldıran nefsi hizaya getirme ve Yaradan karşısında hiç olduğunu bilme olarak tanımlanmıştır. Makalede orucun; “yemek ve içmekten uzak kalma olmadığı, onun çocuk ve kocakarıların ameli olduğu”³³⁷ ve nefsi Halık-ı Zülcelal’in yolunda kurban etmek olduğu şeklinde tanımlandığı görülmektedir.³³⁸ Sonuç olarak makalede bu şekilde tutulan orucun “ruhun orucu”³³⁹ olacağı vurgulanmaktadır.

Dergi’nin 381. sayısında neşredilen bir diğer makalede ise “Hakikatle Şahitlik Etmek Kelime-i Şehadet” başlığıyla İslâm’ın giriş anahtarı olan Kelime-i Şehadet’in işârî yorumu ele alınmıştır. Şahitlik anlamına gelen müşahade, Tasavvuf ilminde, Allah’ın zuhur ve tecellilerini görme, temaşa etme ve zati tecellisine ram olma, eşyayı tevhid diliyle görme, hakka’l-yakîn haline erme şeklinde tanımlanmaktadır.³⁴⁰ Mevlânâ düşüncesinde ise dil ile terennüm olan cümlelerin değil, kalp ile söylenen sözün şahadet olduğu vurgulanmaktadır.³⁴¹ Makalede sonuç olarak Yûnus Emre’nin şu beytiyle konunun özetlendiği görülmektedir. “Cümle bir onu birler cümle ona giderler/ Cümle dil onu söyler her bir tebdil içinde”.³⁴²

Dergi’nin 382. sayısında “Allah Temizdir Temiz Olanı Sever” başlıklı makalede ise “abdest” kavramı bağlamında maddi ve manevi temizliğin önemi vurgulanmıştır. Abdestin sûfiler açısından zâhirî ve batınî boyuta sahip olduğu ifade edilmekte ve “beden temiz olmadan namaz sahih olmadığı gibi kalpte taharet olmadan da mârifetin sahih olmayacağı”³⁴³ belirtilmektedir. Ayrıca fikhî açıdan beden tahareti için mutlak su

³³⁷ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 384.

³³⁸ Lamia Levent Abul, “Ruhun Gıdası Oruç”, *Diyanet Aylık Dergi* 376 (Nisan 2022), 46.

³³⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 1990, 76.

³⁴⁰ Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 505.

³⁴¹ *Mesnevî-i Ma'nevî*, 550-551.

³⁴² Yunus Emre, *Divan*, 322.

³⁴³ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 352-362.

gerekli ise, tasavvufî açıdan kalbin tahareti için de sağlam tevhid ve nasuh tövbenin gerekli olduğu makale bağlamında düşünülmektedir.

Sonuç olarak üçüncü dönemde kaleme alınan 149 makalenin 119’unda genel Tasavvuf konularına doğrudan, tasavvufî kavramlara ise dolaylı olarak temas edilmiştir. Ayrıca “İlim” “Marifet”, “Bilgi”, “Hikmet” Havf ve Recâ”, “Gönül”, “Kalp”, “Nefs”, “Âlem”, “Muhabettullah”, “Marifetullah”, “Kurbîyet” “Tevbe” ve Edep gibi kavramların tasavvufî yönleri ortaya koyularak genel anlamda Dergi’deki Tasavvuf anlayışının kapsamının bir önceki döneme kıyasen genişlediği görülmektedir. Bu dönemi önceki dönemlerden ayıran farklılığın “Abdest”, “Namaz”, “Oruç” ve “Kurban” ibadetlerinin Tasavvuf ilmi açısından tanımı ve mutasavvıflar bu ibadetlere yüklediği derin anlamlar işlemiştir. Yine bu dönemde neşredilen 23 makalenin önceki dönemlerde neşredilen makalelerle doğrudan veya dolaylı konu ve muhteva birliğinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sayısal veriden hareketle üçüncü dönemde toplumsal sorunlara çare üretmek için Ahilik teşkilatı, İlim, Marifet, Hikmet, Nefs, Edep, İnsan-Âlem, Kalp-Gönül, Teslimiyet, Marifetullah ve Muhabettullah gibi kavramların üzerinde sıklıkla durulmasının isabetli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 3. 2011-2022 yılları arasındaki sayılarda Tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili makalelerin konu başlıkları

Yıl	Ay	Sayfa	Köşe	Makale
2011	Ocak	4	Gündem	Hayrın Anahtarı Tefekkür (Ethem Cebecioğlu)
2011	Ocak	8	Gündem	Var oluşu anlama ve anlamlandırma zemini: Tefekkür (Yaşar YİĞİD)
2011	Ocak	17	Gündem	Ruhun ve Erdemin Dirilişi Tefekkür (Bayram Ali ÇETİNKAYA)
2011	Ocak	50	Edebiyat	Aşkla Terbiye Olunmak (Ülfet GÖRGÜLÜ)
2011	Şubat	4	Gündem	Tecdit mi, Teceddüt mü? (H.Kâmil YILMAZ)
2011	Mart	4	Gündem	Gönül gözü Gönül dili (H.Kâmil YILMAZ)
2011	Mart	10	Gündem	Ehlidil Olmak (Himmet KONUR)
2011	Mart	13	Gündem	Gönül Dili (Ahmet ÖGKE)
2011	Mart	62	Potre	XIV. Yüzyılda Bir Gönül Eri Eşrefoğlu Rumi (Mustafa ÖZÇELİK)
2011	Temmuz	58	Sözün Özü Berceste Beyitler	Fuzûlî (Vedat Ali TOK)
2011	Ağustos	12	Gündem	Camdan Cama Değil Kalpten Kalbe Komşuluk (Ahmet ÖGKE)
2011	Ekim	60	Sözün Özü Berceste Beyitler	Yunus Emre (Vedat Ali TOK)
2011	Aralık	52	Kültür - Sanat	Türk Din Musikisi'nde Muharrem (Ahmet Hakkı TURABİ)
2011	Aralık	55	Kültür - Sanat	Mevlana'dan Günümüze Mesajlar (Mustafa ÖZÇELİK)
2012	Ocak	58	Kültür - Sanat- Edebiyat	Aşk ve Yol (Lamia LEVENT)
2012	Ocak	62	Hikmet Penceresi	Hikmetinden Sual Etmek (H.Kâmil YILMAZ)

2012	Şubat	54	Kültür-Sanat-Edebiyat	Yunus Emre’de Birlik ve Beraberlik Düşüncesi (Vedat Ali TOK)
2012	Mart	66	Hikmet Penceresi	Kim Ayıbı Örtmezse Ayıbı Faş Olur (Lamia LEVENT)
2012	Mayıs	74	Dağarcık	Edep Ya Hu (Fatma Zehra YEĞİN)
2012	Ağustos	60	Kültür-Sanat-Edebiyat	“Ney”in Sırrı Neydi? (Vedat Ali TOK)
2012	Eylül	64	Hikmet Penceresi	Simya İlmini Ararken Kanaati Yitirmek (Ekrem DEMİRLİ)
2012	Eylül	79	Kitap Tanıtımı	Yunus Emre Divanı (Vural KAYA)
2013	Ocak	32	Din Düşünce Yorum	Dindarlığa Nefsin Yedi Engeli (H.Kâmil YILMAZ)
2013	Ocak	63	Örnek Hayatlar	Ankara’nın Kalbinde Yaşayan Bir Eren: Hacı Bayrâm-ı Veli (Mustafa TATCI)
2013	Şubat	37	Din ve Sosyal Hayat	Olmak (Ben Oldum!) Tehlikesi (Nihat UZUN)
2013	Mart	59	Kültür-Sanat-Edebiyat	Yunus Emre’de Sevgi (Mustafa ÖZÇELİK)
2013	Mayıs	57	Kültür Sanat Edebiyat	Bizim Yunus (Zeki DURSUN)
2013	Temmuz	55	Kültür Sanat Edebiyat	Fütüvvetnamelerde Tasavvufi Yapıya Dair İpuçları (Yusuf Turan GÜNAYDIN)
2013	Ağustos	Yok	Başyazı	İrfan Geleneğimiz (Mehmet GÖRMEZ)
2013	Ağustos	6	Gündem	İrfan Geleneği ve Marifet (H.Kâmil YILMAZ)
2013	Ağustos	10	Gündem	İrfan Yolculuğuna Niyet Etmek: Tasavvufta Yakaza Hâli (Semih CEYLAN)

2013	Ağustos	14	Gündem	İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu -Hadisleri İbret ve İtibarla Yorumlamak- (Ferhat GÖKÇE)
2013	Ağustos	17	Gündem	İrfani Geleneğin Öncüleri (Kadir ÖZKÖSE)
2013	Ağustos	22	Gündem	İrfani Şiirimizde Kaf ve Anka Mazmunu (Hasan AKTAŞ)
2013	Ağustos	25	Gündem	Kişi Noksanını Bilmek Gibi İrfan Olmaz (Mustafa KARA)
2013	Ağustos	52	Kültür Sanat Edebiyat	Türklerin İslamlaşma Sürecinde Ahmed Yesevi (Harun YILDIZ)
2013	Eylül	58	Kültür Sanat Edebiyat	Nereden Geldik, Gidişimiz Nereye? (Vedat Ali TOK)
2013	Aralık	6	Gündem	Riya: Manevi Hastalık (Ramazan MUSLU)
2013	Aralık	68	Hikmet Penceresi	Tekfir Meselesine İrfani Gelenekten Farklı Bir Bakış (Adil BOR)
2014	Ocak	32	Lisan-ı Kalp	Hikmet Parıltıları (Mustafa KARA)
2014	Şubat	15	Gündem	Karınca'nın Ayak Sesinden Gizli Kalbî Maraz: Riya (H.Kâmil YILMAZ)
2014	Şubat	25	Tefekkür	Samimiyeti İhlal Eden Hâller (Ahmet ÖGKE)
2014	Şubat	32	Lisan-ı Kalp	Fütüvvet: Yâr Olmak Bâr Olmamak (Süleyman ULUDAĞ)
2014	Nisan	6	Gündem	Kâmil Mümin ve İnsan-ı Kâmil (H.Kâmil YILMAZ)
2014	Nisan	14	Gündem	İslam Medeniyeti'nde İnsan Yetiştirmenin Temel İlkeleri (Zafer ERGİNLİ)
2014	Nisan	40	Lisan-ı Kalp	İşidin Ey Yarenler (Mustafa TATÇI)

2014	Nisan	46	Hikmet Penceresi	İman ve İbadette İhlas ve Samimiyet (Mukadder Arif YÜKSEL)
2014	Mayıs	35	Lisan-ı Kalp	Ebu Talib-i Mekki ve Kütü'l-Kulûb'u (Dilaver SELVİ)
2014	Haziran	41	Lisan-ı Kalp	Başkalarını Eğitirken Kendilerini Unutanlar er-RİÂYE (Hülya KÜÇÜK)
2014	Temmuz	35	Lisan-ı Kalp	Gazali'nin Dilinden Allah Sevgisi (Vahdettin BAŞÇI)
2014	Eylül	10	Gündem	Arif Kimdir? (Ekrem DEMİRLİ)
2014	Eylül	38	Lisan-ı Kalp	Murakabe Eğitimi (Kadir ÖZKÖSE)
2014	Ekim	40	Lisan-ı Kalp	Çalabın Dünyasında Yüz Bin Türlü Sevgi Var (Sadık YALSIZUÇANLAR)
2014	Kasım	27	Lisan-ı Kalp	Sultana Sultan Olmak (Mehmet Şamil BAŞ)
2014	Aralık	6	Gündem	Akıl ve Kalb Ekseninde (H.Kâmil YILMAZ)
2014	Aralık	30	Lisan-ı Kalp	Mevlana'dan Bir Deyiş "Sözün Özü Şudur: Topluma Dost Ol" (Adnan KARAIŞMAİLOĞLU)
2014	Aralık	54	Kültür Sanat	"Bir Söz Geldi Dilime, Eydem Ölüm Üstüne..." (Ali ÖZTÜRK)
2015	Nisan	7	Gündem	Yetmiş İki Millete Bir Gözle Bakmak Anadolu'da Birlikte Yaşama Kültürü (H.Kâmil YILMAZ)
2015	Eylül	14	Gündem	İlim, Marifet ve Hikmet İlişkisi (H.Kâmil YILMAZ)
2015	Eylül	65	Kültür-Sanat- Edebiyat	Şair Nabi ve Hikmet Şiiri (Namık AÇIKGÖZ)
2015	Aralık	48	Din Düşünce Yorum	Mevlana'nın İnsana Bakışı (Ramazan ALTINTAŞ)

2016	Mart	44	Âyine	Ameline Değil Allah'a Güvenmek (Lamia LEVENT ABUL)
2016	Nisan	6	Gündem	Kesretten Vahdete Gelin Birlik Olalım (H.Kâmil YILMAZ)
2016	Nisan	40	Âyine	Hüzün Yurdu (Lamia LEVENT ABUL)
2016	Nisan	60	Müslüman Bilginler	İki Umman'a Bende Olan Bir Deniz: Ahmet Avni KONUK (Kâmil BÜYÜKER)
2016	Mayıs	45	Müslüman Bilginler	Görünmeyen Üniversitenin Müderrisi Mehmet Zahit KOTKU (Kâmil BÜYÜKER)
2016	Mayıs	50	Din ve Hayat	MARTİN LİNGS Bir Modern Zaman Dervîşi (Ali KÖSE)
2016	Haziran	7	Gündem	Gelin Gönüller Yapalım (H.Kâmil YILMAZ)
2016	Haziran	14	Gündem	Bir Kez Gönül Yıktın İse (Ülfet GÖRGÜLÜ)
2016	Haziran	20	Gündem	Gelin Canlar Bir Olalım! (Kadir ÖZKÖSE)
2016	Temmuz	42	Müslüman Bilginler	Gönül Ufkunda Edep Timsali Bir Veli: RAMAZANOĞLU Mahmut Sami (Kâmil BÜYÜKER)
2016	Temmuz	54	Âyine	Büyük Mükâfat (Lamia LEVENT ABUL)
2016	Ekim	46	Müslüman Bilginler	Halid-i Bağdadi (Abdurrahman MEMİŞ)
2016	Kasım	49	Âyine	Amelleri Erteleme (Lamia LEVENT ABUL)
2016	Kasım	52	Din ve Hayat	Nefis Muhasebesi (Ahmet ÖZVARİNLİ)
2016	Aralık	51	Müslüman Bilginler	Anadolu'ya Türkistan'dan Nefes Veren Bir Veli: AHMET YESEVÎ (Kâmil BÜYÜKER)
2016	Aralık	53	Âyine	Kalbin Nuru Tefekkür (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Ocak	42	Âyine	Kahrın da Hoş Lutfün Hoş (Lamia LEVENT ABUL)

2017	Ocak	63	Kültür Sanat Edebiyat	Mevlana'dan Gayri Hızır Arama! (Yasemin AKKUŞ)
2017	Şubat	47	Âyine	Hakikat Yolculuğu (Lamia Levent ABUL)
2017	Mart	44	Âyine	Korku ve Ümit (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Nisan	43	Âyine	En Hayırlı İstek (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Mayıs	44	Âyine	Mihnetle Gelen Rahmet (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Mayıs	54	İz Bırakanlar	Hız. Pir Şeyh Şaban Veli (Muhammed Kâmil YAYKAN)
2017	Temmuz	43	Âyine	Dostluk Makamı Namaz (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Ağustos	80	Kitaplık	Aziz Mahmud Hüdâ yi (Zeynep DEMİR)
2017	Eylül	39	Âyine	Kabz Karanlığı mı Bast Aydınlığı mı? (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Ekim	41	Âyine	Rızkı Veren Hüdâ'dır Kula Minnet Eyleme (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Kasım	42	Âyine	İnsanın Aldanışı (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Aralık	12	Gündem	Kötülüğü Emreden Nefisten İtminana Eren Nefse Nefsin Mertebeleri (Safî ARPAGUŞ)
2017	Aralık	15	Gündem	Nefsini Bilen Rabbini Bildi (Hür Mahmut YÜCER)
2017	Aralık	18	Gündem	Mesnevide Nefis Terbiyesi (Emine YENİTERZİ)
2017	Aralık	40	Âyine	Kalbin Hastalıkları (Lamia LEVENT ABUL)
2017	Aralık	73	Din ve Hayat	Mevlana Varsa Arabesk Yoktur (Ekrem ÖZDEMİR)
2018	Mayıs	51	Kültür Sanat Edebiyat	Edep Makamı (Fatma Nur ÜNLÜ SÜRER)
2018	Mayıs	54	Kültür Sanat Edebiyat	Sözün Eşiğinden Geçmek (Bedia Belkıs BALCILAR)

2018	Mayıs	72	Din ve Hayat	Zâtı Mükerrer insan (Selva YILMAZ ÖZELBAŞ)
2018	Haziran	21	Gündem	Beri Gelsin Söz Edebini Bilen, Hikmetle Kelam Eden! (Ülfet GÖRGÜLÜ)
2018	Haziran	36	En Güzel İsimler	İman Edenlerin Dostu VELÎ (Fatma BAYRAM) (Fatma BAYRAM)
2018	Aralık	49	Kültür Sanat Edebiyat	Yunus Emre Düşüncesinde İnsan-ı Kâmil (Ahmet ÇAPKU)
2018	Aralık	64	Din ve Hayat	Mevlana'ya Göre Birlikte Yaşamının İlkeleri (Ramazan ALTINTAŞ)
2019	Ocak	57	Din ve Hayat	Tevekkül Denizi (Fatma Nur ÜNLÜ SÜRER)
2019	Ocak	63	Kültür Sanat Edebiyat	Divan Edebiyatında Peygamber Sevgisi (Mustafa Mirza DEMİR)
2019	Mart	14	Gündem	Yaşamak İçin Ölmek (Lamia LEVENT ABUL)
2019	Nisan	24	Din Düşünce Yorum	Başka Bir Akılla Dost Olmak (Lamia LEVENT ABUL)
2019	Nisan	48	İz Bırakanlar	Râbiatü'l Adeviyye (Esmâ İNAL)
2019	Eylül	18	Gündem	İlim İlim Bilmektir (Selvigül Kandoğmuş ŞAHİN)
2019	Aralık	22	Din Düşünce Yorum	Hamdım Piştım Yandım (Lamia LEVENT ABUL)
2019	Aralık	54	Din ve Hayat	Mevlânâ'da Dindarlık (Ramazan ALTINTAŞ)
2020	Şubat	10	Gündem	İnsan: Âlemin Özü (Ömer ÖZGÜL)
2020	Mart	18	Gündem	Kulluğun En Güzel Kıvamı: İhsan (Safî ARPAGUŞ)
2020	Mart	44	Lisan-ı Kalp	Her Hâlimize Şükredebilmek (Lamia LEVENT ABUL)

2020	Haziran	46	Din ve Hayat	İki Cihan Bedbahtı Kim Gönül Yıkarsa (Ayşeli POLAT)
2020	Ağustos	52	Lisan-ı Kalp	Kalp Aynası (Lamia LEVEND ABUL)
2020	Ekim	54	Lisan-ı Kalp	Edep Bir Taç İmiş Nur-ı Huda'dan (Lamia LEVENT ABUL)
2020	Kasım	46	Lisan-ı Kalp	Sevilmeye En Layık Olanı Sevmek Muhabbetullah (Lamia LEVENT ABUL)
2020	Aralık	18	Gündem	O'nu Anmak (Tuba KİŞMİR)
2020	Aralık	44	Lisan-ı Kalp	En Büyük İbadet Allah'ı Anmak (Lamia LEVET ABUL)
2021	Ocak	46	Lisan-ı Kalp	İki Kanatla Uçmak Havf ve Reca (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Şubat	Yok	Başyazı	Yunus Emre (Ali ERBAŞ)
2021	Şubat	6	Gündem	Yunus Emre'nin İzinden (Bilal KEMİKLİ)
2021	Şubat	10	Gündem	Celalî Ve Cemalî Tecellilerin Asrı: Yunus Emre, Hacı Bektaş-I Veli, Ahi Evran ve Mevlana'nın Yaşadığı Yüzyıl (Mustafa KARA)
2021	Şubat	15	Gündem	Yunus Emre Mirası (Mehmet Emin BARS)
2021	Şubat	19	Gündem	Yunus Bize Ne Söyler (Meral GÜNEL)
2021	Şubat	60	Kültür Sanat Edebiyat	Türkçenin Süt Dişleri Yunus Emre Şiiri (Emin GÜRDAMUR)
2021	Mart	48	Lisan-ı Kalp	Tüm Yakarışlar O'na (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Mart	56	Din Tarih Toplum	Ruhlarımızın Miracı (Dilaver SELVİ)
2021	Nisan	43	Lisan-ı Kalp	Yalnız O'na Dayanmak (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Mayıs	48	Lisan-ı Kalp	Herşey O'nu Tesbih Eder (Lamia LEVENT ABUL)

2021	Haziran	46	Lisan-ı Kalp	Sözü Güzel Söylemek (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Temmuz	26	Din Düşünce Yorum	Hız. İbrahim ve Tasavvufi Düşünce Kurban İbadetinin Deruni Anlamı (Ömer ÖZGÜL)
2021	Temmuz	46	Lisan-ı Kalp	Toprak Gibi Mütevazı Ol! (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Ağustos	48	Lisan-ı Kalp	İlim İlim Bilmektir İlim Kendin Bilmektir (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Ekim	44	Lisan-ı Kalp	Dem Bu Dem (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Kasım	44	Lisan-ı Kalp	Ulu Sultana Kul Olmak (Lamia LEVENT ABUL)
2021	Aralık	15	Gündem	İradeye Hâkim Olmak ve Nefsi Terbiye Etmek (Ömer YILMAZ)
2021	Aralık	23	Din Düşünce Yorum	İrade Eğitimi Açısından İbadetler (Esma SAYIN)
2021	Aralık	42	Lisan-ı Kalp	Huzurda Hazır Olmak: Murakabe (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Ocak	24	Din Düşünce Yorum	İrfan Boyutuyla Varoluşun Gayesi (Güldane GÜNDÜZÖZ)
2022	Ocak	42	Lisan-ı Kalp	Ayıpları Örtmede Gece Gibi Ol (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Şubat	48	Lisan-ı Kalp	Kulu İncitme Gönül (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Nisan	24	Din Düşünce Yorum	İstikamet Üzere Olmak (Ömer ÖZGÜL)
2022	Nisan	46	Lisan-ı Kalp	Ruhun Gıdası Oruç (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Mayıs	44	Lisan-ı Kalp	Kurbiet Sırrı Namaz (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Temmuz	45	Lisan-ı Kalp	Nefsi Kurban Etmek (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Eylül	46	Lisan-ı Kalp	Hakikatle Şahitlik Etmek Kelime-i Şehadet (Lamia LEVENT ABUL)

2022	Ekim	46	Lisan-ı Kalp	Allah Temizdir Temiz Olanı Sever (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Kasım	41	Lisan-ı Kalp	Marifetullah (Lamia LEVENT ABUL)
2022	Aralık	46	Lisan-ı Kalp	Müminin Yitiği (Lamia LEVENT ABUL)

2.6. Üçüncü Dönemin Mutasavvıflar Açısından Değerlendirmesi (2011-2022)

Dergi'nin mutasavvıflara dair makaleler bağlamında genel seyrine baktığımızda makale sayısının arttığı muhtevanın genişlediği görülmektedir. Bunun nedenlerini önceki dönemlerde “mutasavvıflar” başlığı altında aktarmıştık. Üçüncü dönemde tespit edilen Tasavvuf muhtevalı 149 makalenin 30'unda mutasavvıfların biyografileri, eserleri ve Tasavvuf ilmine bakış açıları ele alınmıştır.

Birinci dönem mutasavvıflar başlığı altında 4 farklı mutasavvıf³⁴⁴ hakkında 22 makale, ikinci dönem mutasavvıflar başlığı altında 15 farklı mutasavvıf³⁴⁵ hakkında 31 makale, üçüncü dönemde mutasavvıflar başlığı altında 14 farklı mutasavvıf³⁴⁶ hakkında 30 makale neşredilmiştir. Dergi'de toplamda 22 farklı mutasavvıf hakkında 83 makale neşredilmiştir. Tasavvuf literatürünün oluşması ve Tasavvuf kültürünün sağlıklı bir zemine oturtulması için öncelikli olarak Tasavvuf kültürünün kurucuları olan mutasavvıfların hayat hikâyelerine, tecrübelerine ve tasavvufî anlayışın gelişip kök salış sürecindeki nitelikli katkılarına yer verilmesiyle Dergi'nin isabetli bir yayın politikası yürüttüğü düşünülmektedir. Dönemlere göre mutasavvıf merkezli tasavvufî makalelerin

³⁴⁴ Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Yûnus Emre.

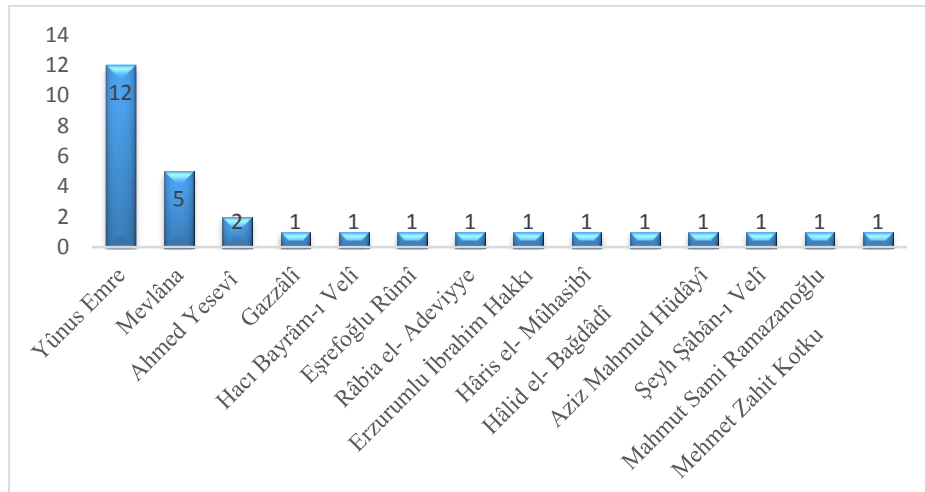
³⁴⁵ Gazzâlî, Râbia el-Adeviyye, İbnü'l Arabî, Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Yûnus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Niyâzî-i Mısırî, Dâvûd-i Kayserî, Eşrefoğlu Rûmî, Şeyh Galip, Şemsettin Sivasî, Osman Hulûsî.

³⁴⁶ Ebû Tâlib el-Mekki, Hâris el-Muhâsibî, Hâlid el- Bağdâdî, Gazzâlî, Râbia el-Adeviyye, Ahmed Yesevî, Mevlânâ, Yûnus Emre, Hacı Bayrâm-ı Velî, Şeyh Şâbân-ı Velî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Eşrefoğlu Rûmî, Mahmut Sami Ramazanoğlu, Mehmet Zahit Kotku.

dağılımı başlıklı tablo mutasavvıfların tarihi süreç içinde topluma yadsınamaz kattıkları olduğu gerçeğini ve ifade ettiğimiz düşünceleri doğrular mahiyettedir.

Tablo 4. Dönemlere göre mutasavvıf merkezli tasavvufî makalelerin dağılımı

Mutasavvıflar	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	Toplam
Mevlânâ	7	12	5	24
Yûnus Emre	3	1	12	16
Ahmed Yesevî	9	1	2	12
Hacı Bektâş-ı Velî	3	3	-	6
Gazzâlî	-	2	1	3
Hacı Bayrâm-ı Velî	-	2	1	3
Eşrefoğlu Rûmî	-	2	1	3
Râbia el-Adeviyye	-	1	1	2
Erzurumlu İbrahim Hakkı	-	1	-	1
Osman Hulûsi	-	1	-	1
İbnü'l-Arabî	-	1	-	1
Şeyh Galib	-	1	-	1
Şemsettin Sivâsî	-	1	-	1
Niyâzî-i Mısırî	-	1	-	1
Dâvûd-i Kayserî	-	1	-	1
Ebû Tâlib el-Mekkî	-	-	1	1
Hâris el-Muhasibî	-	-	1	1
Hâlid el-Bağdâdî	-	-	1	1
Aziz Mahmud Hüdâyî	-	-	1	1
Şeyh Şâbân-ı Velî	-	-	1	1
Mahmut Sami Ramazanoğlu	-	-	1	1
Mehmet Zahit Kotku	-	-	1	1

Grafik 10. 2011-2022 yılları arasında mutasavvıf içerikli makale dağılımı

Yûnus Emre: Bu dönemde 14 farklı isim hakkında toplam 30 makale neşredildiği ve bu makalelerin çoğunluğunun Yûnus Emre hakkında olduğu görülmektedir. UNESCO’nun 2021 yılını “Yûnus Emre Yılı” olarak ilan etmesinin bunda tesiri olduğu düşünülmektedir. Zira söz konusu yıl ülkemizde de “Yûnus Emre Yılı” olarak ilan edilmiştir.³⁴⁷ Dergi’nin 362. sayısının dış ön kapağında “İlahî Aşkın Şairi Yunus Emre” başlığının verilmesi ve bu sayının genel muhtevasının Yûnus Emre temalı olması bu durumun bir yansımasıdır.

Dergi Kapağı Dizini 14. 2021 yılı Şubat ayı 362. sayısının dış ön kapağı

³⁴⁷ 2021 Yılı'nın Yunus Emre ve Türkçe Yılı Olarak Kutlanması Hakkında Genelge RG, T. 30/01/2021, S. 31380.

Neşredilen makalelerde Selçuklu Devleti'nin (1077/1308) tarih sahnesindeki yerini ikmal etmesiyle Anadolu topraklarında zuhur eden kavga, kargaşa ve huzursuzluk atmosferinde toplum düzen ve asayişinin ancak vicdanlardan başlayarak sağlanacağı ön görüşüyle, Tasavvuf Edebiyatı'nın önde gelen ismi olarak takdim edilen Yûnus Emre'nin dilden dile aktarılan şiirlerini terennüm ettiği vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca İslâm'ın tevhid dini olduğunun, hakiki İslâm'ın tesisinin Müslümanların birlik ve beraberliğiyle mümkün olacağının ve “Gelin tanışık olalım, işi kolayın kılalım/ Sevelim sevillelim dünya kimseye kalmaz”³⁴⁸ anlayışının altı çizilmiştir. Bununla birlikte makalelerde Yûnus Emre'nin ilahi aşkın tercümanı olarak ifade edildiği görülmektedir. Onun “İşitin ey yârenler aşk bir güneşe benzer/Aşkı olmayan gönül misal-i taşa benzer”³⁴⁹ terennümüyle ilahi aşkı ancak insan-ı Kâmil makamına erenlerin tadacağı vurgulanmıştır. “Bizim Yûnus” ifadeleriyle hafızlara kazanmasını onu halkın kabullenmesinin sağladığı ve Tasavvuf Edebiyatı'ndaki pek çok ismin Yûnus Emre *Divan*'ındaki üslup ve aktarım şeklini kendine serlevha yaptığı belirtilmiştir.

Sonuç olarak Yûnus Emre hakkında nakledilen bilgilerde ve *Divan*'ındaki ifadelerde, ilahi aşk, kendi bilme ve birlik beraberlik kavramlarını İslâm anlayışının merkezine aldığı görülmektedir. Buradan hareketle onun tarihi şahsiyet ve gönül insanı olması münasebetiyle Dergi'de neşredilen makalelerde seçilen başlıkların toplumsal olaylara karşı bir çağrı niteliği taşıdığı düşünülmektedir.

Mevlânâ: “Mevlânâ'dan Günümüze Mesajlar” başlığı altında “cömertlikte akarsu, şefkat ve merhamette güneş, başkalarının kusurunu örtmede gece, hiddet ve asabiyette ölü, tevazu ve alçak gönüllülükte toprak, hoşgörülükte deniz, ya olduğun gibi, ya da görüldüğün gibi ol”³⁵⁰ ikazlarıyla İslâm ahlak esaslarının çerçevesi çizilmiştir. Bir diğer makalede ise sosyal varlık olan insanın ikili ilişkilerinde daima kazanım penceresinden bakması gerektiği “Sözün özü şudur: Topluma dost ol; heykeltıraş gibi taştan arkadaş yont”³⁵¹ “Gücün yettiğince ayrılığa adım atma”³⁵² şeklinde ifade edilerek konunun özetlendiği ve İslâm toplumuna birlik ve beraberlik telkininde bulunduğu

³⁴⁸ Yunus Emre *Divan*, 138.

³⁴⁹ Yunus Emre *Divan*, 121.

³⁵⁰ Mustafa Özçelik, “Mevlânâ'dan Günümüze Mesajlar”, *Diyanet Aylık Dergi* 252 (Aralık 2012), 55-57.

³⁵¹ *Mesnevî-i Ma'nevî*, 250.

³⁵² *Mesnevî-i Ma'nevî*, 236.

görülmüştür. Son makalede ise Mevlânâ'nın insanın zorluk ve sıkıntılar karşısında “kuru bir dua” anlayışından sıyrılması gerektiğini etmesi ve “takdir-i ezel gayrete aşınadır, prensibine dayanarak topluma mücadele ve azmi aşılama”³⁵³ istemesi üzerinde durulduğu görülmektedir.

Sonuç olarak mürîdin Hâlık ve mahlûkla olan ilişkilerinin İslâmi ve insani boyutunun sağlıklı bir şekilde değerlendirmesinin ve isabetli kararlar almasının hüsn-ü niyetle kulluk bilince ermesi için başlıca vazifeleri arasında olduğu hususuna derinlemesine temas edildiği görülmektedir.

Ahmed Yesevî: Anadolu'nun İslâmlaşmasında önder olarak kabul edilen Yesevî hakkında 1. dönemde 10, 2. dönemde 1, 3. dönemde ise 2 tasavvufî makale neşredilmiştir. Bu dönemde “Anadolu'ya Türkistan'dan Nefes Veren Bir Veli” ve “Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Ahmed Yesevi” başlıkları altında neşredilen makalelerin, Dergi'de daha önce 33, 58 ve 159. sayılarında neşredilen makaleler ile muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir.

Gazzâlî: Neşredilen makalede Gazzâlî'nin hayatı, dönemin siyasi şahsiyetleriyle münasebeti, iç dünyasında yaşadığı savrulmalar neticesinde Tasavvuf'a ve zühd hayatına yönelmesi konuları işlenmiştir. Gazzâlî'nin “İhyâ” adlı eserindeki görüşleri bağlamında Allah'a duyulan sevginin nasıl olması gerektiği ortaya konulmuştur. Gazzâlî'nin sevgiyi; her canlının kendi nefsinin sevmesi, kendisine iyilik yapanları sevmesi ve zatından dolayı Allah'ı sevmesi olarak üç gruba ayırdığı görülmüştür. İşârî anlamıyla hakiki sevginin üçüncü aşamadaki sevgi olduğu görülmüştür. Gazzâlî, bu aşamadaki sevgiye “hüsnü cemal” sevgisi tabirini kullanmaktadır.³⁵⁴

Hacı Bayrâm-ı Velî: Dergi'nin 265. Ocak sayısında Anadolu'nun manevi mimarlarından Hacı Bayrâm'ın hayatı, devrin sosyal ve siyasal olaylarına karşı tutum ve davranışı ile sosyal hayata kattı manevi değerlerin Dergi'nin 137 ve 150. sayılarında olduğu gibi, çerçevesinin çizildiği görülmüştür. Söz konusu sayıda farklılık arzeden husus

³⁵³ *Mesnevî-i Ma'nevî*, 413.

³⁵⁴ İmamı Gazali, *İhyâ-u Ulûm'id-din* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.), 4/631-654.

Hacı Bayrâm'ın kendi adıyla meşhur olan cami ve türbesinin tanıtımının yapılmış olmasıdır.

Eşrefoğlu Rûmî: Dergi'nin Mart 243. sayısında tasavvufî söyleşinin ve hikmet geleneğinin önderlerinden kabul edilen³⁵⁵ Rûmî'nin daha önce neşredilen makalelerde olduğu gibi biyografisinin aktarıldığı ve buna ek olarak bilinen 3 eserinin tasavvufî değerlendirmesinin yapıldığı görülmüştür. İçerik, dil, uslûp ve yazılış nedenleri gibi yazım teknikleri doğrultusunda, Rûmî'nin lirik ve didaktik bir söylem kullanarak derlediği “*Dîvân*” ile din ve ahlak eğitimini Tasavvuf anlayışıyla karşıladığı bilinen ve mutasavvıf şairlerin tasavvufî görüşlerini aktardığı “*Tarikatname*” ve “*Müzekki'n-Nüfus*” adlı eserlerin değerlendirilmesinin yapıldığı görülmektedir.

Rabîâ el-Adeviyye: Allah'a duyulan derin muhabbet ve sevgi denince Mutasavvıflar içinde akla gelen isimlerden Basralı Zahide Rabîâ el-Adeviyye hakkında Dergi'nin Nisan 340. sayısında neşredilen bu makalede ile 158. sayıda neşredilen makalenin muhteva birliği olduğu tespit edilmiştir.

Ebû Tâlib el-Mekkî: (ö.386/996) Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmadığı bilinen Mekkî, İran'ın batısındaki Cebel bölgesinde doğmuştur. İlmî gelişimini Mekke'de tamamladığı ve burada uzun süre kaldığı için Mekkî nisbesini aldığı bilinmektedir.³⁵⁶ Dergi'nin 281. sayısında neşredilen makalede vaiz, zahit, sûfî ve üstat gibi sıfatlarla anılan Mekkî'nin, hayatı ve Sünnî Tasavvuf anlayışının temel kaynaklarından biri olan *Kûtü'l-Kulûb* isimli eseri bağlamında ele alındığı görülmüştür. Eserin Tasavvuf ahlakı yanında itikat, kelam, fıkıh, ibadet, muamelat gibi günlük hayatta karşılaşılan temel sorunlara çözümler getirdiği ve kendisinden sonra gelen Gazzâlî ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi önde gelen mutasavvıflar üzerinde önemli tesirler bıraktığı vurgulanmıştır.³⁵⁷ Ayrıca 4 ciltten oluşan ve klasik Tasavvuf eserlerinin önderlerinden kabul edilen *Kûtü'l-Kulûb*'de genel Tasavvuf konularının yanısıra Allah rızasını

³⁵⁵ Mustafa Özçelik, “ XIV. Yüzyılda Bir Gönül Eri Eşrefoğlu Rûmî ”, *Diyanet Aylık Dergi* 243 (Mart 2011), 62-65.

³⁵⁶ Bilal Saklan , “Ebû Tâlib el-Mekkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/239-240.

³⁵⁷ Dilaver Selvi, “Ebû Talib-i Mekki ve Kûtü'l-Kulûb'u”, *Diyanet Aylık Dergi* 281 (Mayıs 2014), 36-37.

kazanmada kalplere azık olacak olan ilim, mârifet, muhabbet ve edep başlıklarının derinlemesine işlendiği görülmüştür.³⁵⁸

Hâris el-Muhâsibî: (ö.781-857) İslâm tasavvufî düşünce literatürünün ilk sûfî teorisyeni ve hadis, kelâm, tefsir âlimi olarak bilinen Muhâsibî Basra’da doğmuştur. Asıl adı Hâris b. Esed iken nefis muhasebesi konusundaki titizliğinden ötürü Muhâsibî (nefsini hesaba çeken) mahlasıyla meşhur olmuştur.³⁵⁹

Derginin 282. sayısında “Başkalarını Eğitirken Kendilerini Unutanlar” başlıklı makalede Muhâsibî’nin hayatının ve “*Ri’âye*” adlı eseri bağlamında Tasavvuf ilmine bakış açısının değerlendirildiği görülmektedir. Muhâsibî’nin Tasavvuf anlayışının, Kur’an ve Sünnet’e dayanan amel anlayışıyla birleştikten sonra kemâle erdiği makalede müellif tarafından vurgulanmaktadır.³⁶⁰ Ayrıca *Ri’âye*’nin ilk kez sistematik biçimde sûfî düşünce doktrininin yazıldığı eser olması müsabetiyle kendinden sonra neşredilen birçok eser açısından büyük bir öneme haiz olduğu da bilinmektedir.

Şeyh Şâbân-ı Velî: (ö.976/1569) Halvetiyye-Şa’bâniyye tarikatının kurucusu olan Şâbân-ı Velî, Kastamonu’nun Taşköprü ilçesinde dünyaya gelmiştir.³⁶¹ Dergi’nin 2017 Mayıs 317. sayısında biyografisi hikâye formatıyla ve kronolojik olarak aktararak okurun zihninde Şâbân-ı Velî potresi çizilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Aziz Mahmud Hüdâyî: (ö.1038/1628) Celvetiyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf ve şair ünvanlarıyla bilinen, Anadolu’nun manevi mimarlarından Hüdâyî 948’de (1541) Aksaray iline bağlı Şereflikoçhisar ilçesinde doğmuştur. Ekseriyetle İstanbul’da irşâd ve tebliğ faaliyetlerini sürdürdüğü bilinen Hüdâyî’nin, halktan sultanlara kadar uzanan geniş bir tesir halkası meydana getirmesi ve devrin padişahlarıyla yakın

³⁵⁸ el-Mekkî, *Kûtu’l- Kulub Kalplerin Azığı*.

³⁵⁹ Zafer Erginli, “Muhâsibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/13-16.

³⁶⁰ Hülya Küçük, “Başkalarını Eğitirken Kendilerini Unutanlar”, *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Haziran 2014), 42-43.

³⁶¹ Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz, “Şâbân-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/208-210.

ilişki kurması münasebetiyle Celvetiyye tarikatının faaliyetlerinin geniş kitlelere aktarıldığı görülmüştür.³⁶²

Dergi'nin Ağustos 320. sayısında "Kitaplık" köşesinde ele alınan Hüdâyî; Tasavvuf içerikli makaleler neşretmesi hasebiyle Dergi'ye önemli katkılar sunan Hasan Kamil Yılmaz'ın Diyanet Yayınları aracılığıyla çıkarttığı "*Aziz Mahmud Hüdâ-i*" başlıklı kitabının tanıtımı yapılmıştır. Eserin giriş kısmı ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserde Hüdâyî'nin yaşadığı devrin siyasi ve manevi atmosferine değinildiği ve hayatının kronolojik olarak verilerek okurun zihninde bir çerçeve çizme³⁶³ eğilimine gidildiği görülmüştür. İlk bölümde Celvetiyye tarikatı ve Hüdâyî'nin neşrettiği Arapça-Türkçe eserler hakkında malumatlar verilmiştir. İkinci bölümde ise Yılmaz tarafından 'seyir u sülük', 'mârifet, iltifat ve aşk', 'varlık ve insan', 'sosyal ve dini hikmet' başlıkları³⁶⁴ altında Hüdâyî'nin edebî şahsiyetinin ve şiirlerinin işârî anlamda değerlendirdiği görülmektedir. Son olarak eserin anlatımı somutlaştırmak açısından çoğunlukla menkıbelerle iç içe olması dikkat çekicidir.

Hâlid el-Bağdâdî: (ö.1242/1827) Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun kurucusu olarak bilinen Bağdâdî, Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya gelmiştir.³⁶⁵ Dergi'nin Ekim 310. sayısında Nakşî şeyhi Bağdâdî'nin soyu, doğduğu bölgenin ilmî, siyasi ve coğrafi bilgileri, ilim yolculunda elde ettiği kazanımları, tarikata intisap etmesindeki faktörler, Bağdâdî'nin Nakşî tarikatının dışındaki Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çiştîyye gibi tarikatlarla ilişkisi derinlemesine aktarılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devlet siyasetine vermiş olduğu destekten dolayı özellikle Nakşî-Hâlidî kolunun Anadolu topraklarında faaliyetlerinin genişlik kazandığı görülmektedir. Son olarak neşredilen makalede Kelam âlimi olan Bağdâdî'nin Tasavvuf, Hadis, Akaid, Fıkıh, Edebiyat ve diğer ilim dalları ile ilgili yaklaşık 16 eserinin³⁶⁶ olduğu bilgisi verilmiştir.

³⁶² Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/338-340.

³⁶³ Zeynep Demir, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Diyanet Aylık Dergi* 320 (Ağustos 2017), 80.

³⁶⁴ Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016).

³⁶⁵ Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/283-285.

³⁶⁶ Abdurrahman Memiş, "Halid-i Bağdadi", *Diyanet Aylık Dergi* 310 (Ekim 2016) 46-47.

Mahmut Sami Ramazanoğlu: (ö.1984) Nakşibendî tarikatı Hâlidî kolu şeyhi olan Ramazanoğlu, 1892 yılında Adana’da doğmuştur. Kelâmî Dergâhı şeyhi Esad Erbîlî’ye (ö.1931) intisap ettiği bilinmektedir. Seyr- sülûkünü tamamlayınca Esad Erbîlî tarafından kendisine Nakşibendî hilâfeti verilmiştir. Anadolu’da ve Şam’da yürüttü irşâd faaliyetlerinden sonra Medine’ye yerleştiği ve 2 Şubat 1984’te vefat ettiği bilinmektedir.³⁶⁷ Dergi’nin Temmuz 307. sayısında Ramazanoğlu’nun hayatı, Tasavvuf anlayışı ve neşretmiş olduğu eserlerin tanıtımı okuyucuya aktarılmıştır.³⁶⁸

Mehmet Zahit Kotku: (ö.1980) Dergi’nin Mayıs 305. sayısında Halidi kolu şeyhi olan Mehmet Zahit Kotku bağlamında Nakşibendi tarikatı işlenmiştir.1897 yılında Bursa da dünya’ya gelen Kotku tarikata, Gümüşhânevî Tekkesi’ne giderek Şeyh Dağıstanlı Ömer Ziyâeddin Efendi’ye (ö.1920) intisabıyla girmiştir. İrşâd görevini ağırlıklı olarak Bursa ve İstanbul ekseninde icra eden Kotku, 1980 yılında İstanbul da vefat etmiştir.³⁶⁹ Söz konusu makalede Kotku’nun hayatı, Tasavvuf anlayışı ve neşretmiş olduğu eserlerin tanıtımı okuyucuya aktarılmıştır. Ayrıca müellif makalede Kotku’yu İskenderpaşa’da ilim ve Tasavvuf akademisi tesis eden kimse olarak³⁷⁰ betimlemektedir.

³⁶⁷ Necdet Tosun, “Mahmut Sami Ramazanoğlu” ,*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/442.

³⁶⁸ Kâmil Büyüker, “Gönül Ufkunda Edep Timsali Bir Veli: RAMAZANOĞLU Mahmut Sami”, *Diyanet Aylık Dergi* 307 (Temmuz 2016), 42-43.

³⁶⁹ Mahmut Esad Coşan “Mehmet Zahit Kotku” ,*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/227-228.

³⁷⁰ Kâmil Büyüker, “Mehmet Zahit Kotku”, *Diyanet Aylık Dergi* 305 (Mayıs 2016), 45-47.

SONUÇ

Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu din konusunda aydınlatmak, dini ritüellerin icrasında rehberlik etmek, din hizmeti verilen mekânların imârı ve inşâsını sağlamak, din hizmetlerinde görev alan personelin donanım ve yeterliliğini artıracak imkân ve alanları oluşturmak gibi başlıca görevleri üstlenmiş Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na bağlı bir kuruluştur. Söz konusu görevler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Görev ve Çalışma Yönergesi'nde belirtilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, topluma yönelik yükümlülüklerini zamanın gerektirdiği şart ve durumlara göre çeşitli faaliyetlerle yerine getirmektedir. Bu faaliyetler arasında vaaz, hutbe, takrir dersi gibi cami içi etkinliklerin yanı sıra Kur'an Kursları, irşat ekipleri, seminerler, konferanslar, sempozyumlar gibi cami dışı faaliyetler de bulunmaktadır. Başkanlık yaptığı faaliyetlerde yazılı ve görsel basın imkânlarından da faydalanmaktadır.

Bu hizmetlerin en önemlilerinden biri dini yayınlardır. Dini yayınlar, toplumun bütün kesimlerine erişimi kolaylaştırmak için çeşitli platformlarda sunulmaktadır. Görsel dini yayınlar radyo, televizyon, dijital ve sosyal medya gibi iletişim araçları üzerinden yayınlanırken, süreli dini yayınlar ise basılı olarak yayınlanmaktadır. Süreli dini yayınlar arasında Diyanet Gazetesi, Diyanet İlmi Dergisi, Diyanet Çocuk Dergisi, Diyanet Aylık Dergisi, Diyanet Aile Dergisi, Diyanet Arapça İlmi Dergisi, Diyanet Cim Dergisi ve Diyanet Bayram Gazetesi gibi yayınlar bulunmaktadır.

Çalışmamızın konusu olan Diyanet Aylık Dergisi, 1968 yılında Diyanet Gazetesi'nin yayın politikasını değiştirmesiyle, 1991 yılında yayın hayatına başlamıştır. Uzun soluklu bir neşriyat çalışması olan Dergi'de, 1991 Ocak 1. sayısından itibaren 2022 Aralık 384. sayısına kadar toplamda 7525 adet makale yayınlanmıştır.

Derginin genel muhtevasına bakıldığında, 376 makalenin iman esasları ve inanç konularına, 376 makalenin ahlak konularına, 527 makalenin ibadet konularına, 677 makalenin birlik ve beraberlik temalı konulara ve 5567 makalenin dini ve kültürel hayata dair konulara ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, tasavvuf içerikli makalelerin %5'lik bir dilimi oluşturduğu görülmüştür. Bu makalelerin 250'si genel Tasavvuf konularını ihtiva

ederken 83'ü mutasavvıfları ve telif ettikleri eserleri ihtiva etmektedir. Bu sayısal veriler, Dergi'nin geniş kapsamlı bir içerik yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında, Türk-İslam geleneğinin toplumsal yaşam açısından özel bir konuma sahip olduğu gerçeği, Tasavvuf ilmi ve kurumu üzerinden ele alınmıştır. Özellikle “mutasavvıflar” başlığı altında, tasavvufun bu önemli role nasıl hizmet ettiği genel olarak değerlendirilmiştir. Buradan hareketle çalışma kapsamındaki bulguların ölçeklenebilir ve rasyonel bir zemine oturması için mutasavvıfları konu alan makaleler, üç ayrı döneme ayrılarak incelenmiştir. Ayrıca Derginin 384. sayısından sonraki sayılarında tasavvuf klasikleri olarak literatüre kazandırılmış eserlerin tanıtımının ve müelliflerinin islami-insani duruşlarının örneklendirilmesi, okuyucunun tasavvuf alanındaki bilgilerinin artırılmasını hedefleyen bir yaklaşımdır. Dergi'nin yayın politikasında izlenen bu yöntem, günümüzde yoğun ilgi odağında bulunan Tasavvuf, tarikat ve şeyh kavramlarına daha objektif bir bakış açısı geliştirmeye odaklanmış görünmektedir. Dergide biyografisi, tasavvuf anlayışı, irşad faaliyetleri ve eserleri hakkında makaleler neşredilen 22 farklı isme ilaveten tasavvuf kültürüne farklı bakış açıları sunan mutasavvıfların eklenmesine yönelik yayın politikasının, Derginin 32 yıllık neşriyatında uygulandığı görülmektedir.

Diyanet Aylık Dergi'de genel Tasavvuf konularının işlendiği 167 makalede, ağırlıklı olarak verilmek istenen mesajlar:

- Neden ve niçin yaratıldığını, sorgulatmak,
- Diğer İslami ilimlerle Tasavvuf iliminin hangi ortak paydalarda buluştuğunu aktarmak,
- Tarihi süreç içinde Tasavvuf ilminin toplum üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koyarak, günümüzün toplumsal sorunlarına çareler üretmek,
- Aşk, ruh, ilim, varlık, madde vb. gibi kavramaların bâtın yönleriyle ilgili metafizik bilgileri bilimsel ve akli delillerle ortaya koymaya çalışmak,

- Ruhun ham maddesindeki güzellikleri irdeleyerek ortaya çıkarıp sosyal hayattaki ikili ilişkileri rahmânî boyuta taşımak,
- Müstakil bir ilim olan tasavvuf ilminin doğuşunu, tarihi süreç içerisinde geçirdiği evreleri ve bugünkü dönüşümünü ele alarak objektif bilgi aktarımı sağlamak,
- Tasavvuf edebiyatı ve şiirinin ruhu cezbeden yönlerini aktarmak,
- Hakiki anlamda Allah’a kul, peygambere  mmet olma noktasında geçilecek engelleri tanıtmaq şeklinde olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızda içerik ve söylem analizi teknikleri kapsamında bulgulara dayalı olarak yapılan çıkarımlar, yayın hayatının başından beri Diyanet Aylık Dergi’deki Tasavvuf içerikli makalelerin sayısının arttığını ve siyasi reformların ve yetişen nitelikli akademisyenlerin son dönemde etkin olduğu görülmüştür. Neşredilen makalelerde irfani boyutuyla: “Varoluş”, “Tefekkür”, “ lahi Aşk”, “Gönül G z ”, “Gönül Dili”, “Gönül İnsanı”, “Kalp ve Hastalıkları”, “Tasavvuf M sikisi”, “Tasavvuf şiiri”, “Edep”, “Hikmet”, “ rfan Geleneği”, “Riy ”, “Nefsin Mertebeleri”, “Nefis Muhasebesi”, “ lim, “Marifet”, “Hikmet”, “Havf ve Reca”, “Nefsini Bilen Rabbini Bilir”, “İnsanın âlemin  z  Oluşu”, “Zikir ve şükür”, “Ruh”, “Marifetullah” ve “ badetlerin İşari Boyutu” gibi kavram ve başlıkların sıklıkla işlendiği görülmektedir. Diyanet Aylık Dergi’nin yayın periyodu incelendiğinde, 3. dönem de dahil olmak üzere yukarıdaki kavramlar etrafında makalelerin sıklıkla yayınlanması, bir yönüyle de Dergi’nin tekrara düştüğünü göstermektedir.

Çalışmanın bulgularına dayanarak, Diyanet Aylık Dergisi’nin Tasavvuf konularını ele alış şeklinin ve içeriklerin oluşturulma biçiminin toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür. Dergi’nin, Tasavvuf ilmine ve tarikatların varlığına bakış açısını sayısal verilerle ortaya koyarak, toplumun bu konudaki algısını anlamak ve değerlendirmek adına önemli bir araç olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Dergi  zerinden Tasavvuf ilmi ve tarikatlara bakış açısındaki sosyal ve siyasal müdahalelerin sebepleriyle birlikte incelenmesi, kurumun bu konudaki tutumunun anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

Sonuç olarak, çalışmada Diyanet Aylık Dergisi'nin Tasavvuf konularını ele alış şekli ve yayın politikasının, toplumun dinî ve kültürel hayata bakışını şekillendirmede önemli bir misyon üstlendiğini göstermektedir. Dergi'nin bu alandaki yayınları, ana kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda, maddi hakikate ve somut gerçekliğe uygun olarak rasyonel biçimde toplumun dini bilgi düzeyini artırma ve farklı perspektifler sunma konusundaki çabalarını yansıtmaktadır. Bu çerçevede, Dergi'nin gelecekte de Tasavvuf konularına ve tarikatların varlığına yönelik içerikler üretmeye devam etmesi, toplumun dinî ve kültürel hayata bakışını zenginleştirmeye ve derinleştirmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- . el-Mekki, Ebu Talip. *Kûtu'l- Kulûb Kalplerin Azığı* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003), c. 4/232.
- Abul, Lamia Levent. “Hakikat Yolcusu”, *Diyanet Aylık Dergi* 314 (Şubat 2017), 48-49. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Hamdım Piştim Yandım”, *Diyanet Aylık Dergi* 348 (Aralık 2019), 22-25. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Her Şey O’nu Tesbih Eder”, *Diyanet Aylık Dergi* 365 (Mayıs 2021), 48. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Huzurda Hazır Olmak Murakabe”, *Diyanet Aylık Dergi* 372 (Aralık 2021), 43. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Kabz Karanlığı mı? Bast Aydınlığı mı?”, *Diyanet Aylık Dergi* 321(Eylül 2017), 40-41. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Kalbin Hastalıkları”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 40. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Korku ve Ümit”, *Diyanet Aylık Dergi*, 315 (Mart 2017), 44. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Mihnetle Gelen Rahmet “, *Diyanet Aylık Dergi* 317 (Mayıs 2017), 45. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Rızkı Veren Hüda’dır Kula Minnet Eyleme”, *Diyanet Aylık Dergi* 321 (Eylül 2017), 42-43. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Rızkı Veren Hüda’dır Kula Minnet Eyleme”, *Diyanet Aylık Dergi* 323 (Kasım 2017), 42. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Ruhun Gıdası Oruç”, *Diyanet Aylık Dergi* 376 (Nisan 2022), 46. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Abul, Lamia Levent. “Yaşamak İçin Ölmek”, *Diyanet Aylık Dergi* 339 (Mart 2019), 15-17. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Açıkgenç, Alparslan. *İslâma Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, 11-30.
- Akbak, Muhammed Yusuf, *Mevlânâ Celâleddîn-İ Rûmî’nin Düşüncesinde Mûsikinin Yansımaları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 98-110.

- Akkuş, Yasemin. “Mevla’dan Başka Hızır Arama”, *Diyanet Aylık Dergi* 313 (Ocak 2016), 63. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Aksoy, Hasan, “Şemseddin Sivâsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/523-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aktaş, Hasan. “İrfani Şiirimizde Kaf ve Anka Mazmunu”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 22-24. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Algar, Hamid, “Hâlid el-Bağdâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/283-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıntaş, Ramazan. “Mevlana’nın İnsana Bakışı”, *Diyanet Aylık Dergi* 300 (Aralık 2015), 48-51. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Altıntaş, Hayrani. “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Ekim 1994), 25. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Altıntaş, Halil. “Gönül İnsanı Bilmek”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 5. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Altıntaş, Halil. “Mevlânâ’yı Tanımlamak”, *Diyanet Aylık Dergi* 197 (Mayıs 2007), 13-16. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Altıntaş, Halil. “Vuslat Algısı ve Hac İbadeti”, *Diyanet Aylık Dergi* 239 (Kasım 2010), 8. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Arpaguş, Safi. “Mevlânâ Celâleddin Rûmî’ye Göre Ahlâkî Değer Yargıları”, *Diyanet Aylık Dergi* 189 (Eylül 2006), 33-36. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Arpaguş, Safi. “Kötülüğü Emreden Nefisten İtminana Eren Nefse Nefsin Mertebeleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 12. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Aşkar, Mustafa, “Niyâzî-i Mısırî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.33/169. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Aşkar, Mustafa. “Hacı Bayram Veli “, *Diyanet Aylık Dergi* 150 (Haziran 2003), 62-63. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Attar, Ferîdüddîn. *Tezkiretü’l-Evliya* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1985), 566.
- Avcı, Casim, “Rum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/222. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Aydın, Kenan. *Türkiye’de Çocuk Dergiciliği: Diyanet Çocuk Dergisinin İçerik Analizi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Bal, Hüseyin. *Alevîliğin Tasavvufî Boyutu* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014), 148-179.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. *İslâm Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 159.
- Bardakoğlu, Ali. “Diyanet 80. Yıl”, *Diyanet Aylık Dergi* 159 (Mart 2004), 1-2.
<https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Bardakoğlu, Ali. “Gönüllere Yol Bulmak” , *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 3.
<https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Bardakoğlu, Ali. “Gönüllere Yol Bulmak”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 3.
<https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Barkan, Ömer Lütfi. *Kolonizatör Türk Dervişleri* (İstanbul: Hamle Yayınları, ts.), 12-46.
- Bayrakdar, Mehmet, “Dâvûd-i Kayserî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/32-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bektaşoğlu, Mustafa. “Ahilik ve Tasavvuf”, *Diyanet Aylık Dergisi* 115 (Temmuz 2000), 52. <https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Bor, Adil. “Tekfir Meselesine İrfan Gelenekten Farklı Bir Bakış”, *Diyanet Aylık Dergi* 276 (Aralık 2013), 68-70. <https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Büyüker, Kâmil. “İki Umman’a Bende Olan Bir Deniz: Ahmet Avni Konuk”, *Diyanet Aylık Dergi* 304 (Nisan 2016), 61. <https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Büyüker, Kâmil. “Mehmet Zahit Kotku”, *Diyanet Aylık Dergi* 305 (Mayıs 2016), 45-47.
<https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Büyüker, Kâmil. *Din Hizmetlerinin Tanıtımında Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Yayıncılığı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Canbulat, Mehmet. *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 320.
- Cebecioğlu, Ethem. “Hayrın Anahtarı Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi*, 241 (Ocak 2011), 4. <https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Ağaç Kitapevi Yayınları, 2009), ‘İrşad’ ,136.

- Ceviz, Nurettin. “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 172 (Nisan 2005), 61-63. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Ceyhan, Semih. “İrfan Yolculuğuna Niyet Etmek: Tasavvufta Yakaza Hâli”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 10-13. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Ceylan, Semih, “Semâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/455-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ceylan, Semih, “Vakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/491-492. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Coşan, Mahmut Esad “Mehmet Zahit Kotku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/227-228. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrı, Mustafa, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağrı, Mustafa, “İbrâhim Hakkı Erzurûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/305-311. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrı, Mustafa, “Ucb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çakır, Şule. *Cuma Hutbeleri Bağlamında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Tasavvuf Algısı (1980-2017)* Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çelebi, Hatice Kübra. *Diyanet Aylık Dergi’nin İnanç Konuları Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çelebi, Muharrem, “Ezdâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çetinkaya, Bayram Ali. “Ruhun ve Erdemin Dirilişi; Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 19. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Çetintaş, İbrahim. *Saçaklızâde ve İlimlerin Sınıflandırılması* Ankara: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

- Çongur, H.Rıdvan. “Sevgi Yılı”, *Diyanet Aylık Dergisi* 2 (Şubat 1991), 40.
<https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Demir, Hamit. Osman Hulûsî Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 25-61.
- Demir, Mustafa Mirza. “Divan Edebiyatında Peygamber Sevgisi”, *Diyanet Aylık Dergi* 337 (Ocak 2019), 64. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Demir, Zeynep. “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *Diyanet Aylık Dergi* 320 (Ağustos 2017), 80.
<https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Demirci, Mehmet, “Hakikat-ı Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Mehmet, “Hal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/216. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Mehmet. “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi*, 34 (Ekim 1993), 29.
<https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Demirci, Mehmet. “Hakikat-i Muhammediyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Kasım 2023).
- Demirci, Mehmet. *Soru ve Cevaplarla Tasavvufî Hayat* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 11.
- Demirli, Ekrem, “Vahdet-i Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/431-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Demirli, Ekrem. “Ârif Kimdir”, *Diyanet Aylık Dergi* 285 (Eylül 2014), 10-13.
<https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Demirli, Ekrem. “Simya İlmini Ararken Kanaati Yitirmek”, *Diyanet Aylık Dergi* 260 (Ağustos 2012), 64-65. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Demirli, Ekrem. *Şair Sûfîler* (İstanbul: Sufi Kitap, 2018), 8.
- Demiryürek, Gökçe. *Türkiye Çocuk Diyanet Çocuk ve Ebe Sobe Çocuk Dergilerinin Yapısal Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Dia, “Hulûsi Efendi, Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/345. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Tanıtımı” (3 Ekim 2023)

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Kurumsal Tarihçesi”, (26 Eylül 2023).

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Diyanet Dergi Arşivi*, <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Eflâkî, Ahmed. Menâkıbu'l-Ârifin (Ariflerin Menkıbeleri), çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012)

el-Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, İbn Mâce. *Muhtasar Sünen-i Ibn-i Mâce* Tercümesi (Konya: Kervan Yayıncılık, 2020), Fiten, 17.

el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hârîsî Ebû Tâlib. *Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhid*, Dâru Sâdır, I, Beyrut 2007, c. 4/232.

Emiroğlu, İbrahim. “Din ve Ahlak”, *Diyanet Aylık Dergi* 120 (Aralık 2000), 43. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 55.

Erbaş, Ali. “Yûnus Emre”, *Diyanet Aylık Dergi* 362 (Şubat 2021), 4-5. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Erginli, Zafer, “Muhâsibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/13-16. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Erginli, Zafer. “İslâm Medeniyeti'nde İnsan Yetiştirmenin Temel İlkeleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 280 (Nisan 2014), 17. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Erkul, Rasih. “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Ekim 1993), 19. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 424.

Erşahin, Seyfettin. “Din ve Toplum”, *Diyanet Aylık Dergi* 12 (Aralık 1991), 42. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

- Erşahin, Seyfettin. “Mevlânâ’nın Anadolu İnsanını İslâma Kazanma Metodu”, *Diyanet Aylık Dergi* 144 (Aralık 2002), 31-35. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Eşref Ali etTânevi Zaferullah, Dâvûdî. Yıldırım, Ahmed. *Hadislerde Tasavvuf* (İstanbul: Umran Yayınları, 1995), 320;
- Fuzûlî Dîvânı, *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*. 2021, 207.
- Gazetecilik Anabilim Dalı Çağdaş Yayıncılık ve Yayıncılık Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Geylânî, Abdülkâdir. *Fütûhu’l- Gayb* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 87-88.
- Gökçe, Ferhat. “İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Eylül 2013), 14-16. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Görgülü, Ülfet. “Aşkla Terbiye Olunmak”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 50 - 51. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Görgün, Tahsin, “Tecdîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.40/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Görmez, Mehmet. “İrfan Geleneğimiz”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), Başyazı. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Görmez, Mehmet. “Başyazı”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 3. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Görmez, Mehmet. “İrfan Geleneğimiz” , *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013),1-2. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaeddin. *Râmûzu’l- Ehâdis* (İstanbul: Serhat Kitabevi, 2014), 334.
- Günaydın, Yusuf Turan. “Fütüvvetnamelerde Tasavvufî Yapıya Dair İpuçları”, *Diyanet Aylık Dergi* 271 (Temmuz 2013),55-58.
- Gürkan, Salime Leyla, “Ruhbanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.35/204. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gürler, İsa. “Eyüp’te Bir Kalenderhane”, *Diyanet Aylık Dergi* 197 (Mayıs 2007), 56-57. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Hacımuftuoğlu, Esra. *Peygamberimiz Cami Ve İrşâd* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 26.

- Hacıömeroğlu, Aysel. *Diyanet Aile Dergi'nin Değerler Açısından İncelenmesi*. Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Disiplinlerarası Değerler Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Hayretî (Mehmed Şâh), *Hayretî Dîvânı* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2023), 10.
- Hoca Ahmed Dîvan-ı Hikmet Yesevî, Ankara: Türkiye *Diyanet Vakfı Yayınları*, 2018, 59.
- Hucvîrî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman. Keşfu'l-Mahcûb, Dâru't-Turasi'l-Arabi, Kahire 1974.
- İbn Atâullah, İskenderî. *el-Hikemü'l Atâiyye*, ts., 18.
- Kahraman, Fikret. "Gündem", *Diyanet Aylık Dergi* 58 (Ekim 1995), 26. <https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Kalkışım, M. Muhsin, "Şeyh Galib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kara, İlyas. *Çocuk Dergilerine Sosyolojik Bir Yaklaşım Diyanet Çocuk Dergisi Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiyesinde Bir Mesele Olarak İslâm* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 237-250.
- Kara, Mustafa, "Eşrefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/477-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. "Hikmet Parıltıları", *Diyanet Aylık Dergi* 277 (Ocak 2014), 32-33. <https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Kara, Mustafa. "Kişi Noksanını Bilmek Gibi İrfan Olmaz", *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 26. <https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Karadağ, Cağfer. "Endülüs'ten Bir Ârif Kişi Muhyiddin İbnü'l-Arabî ", *Diyanet Aylık Dergi* 172 (Nisan 2007), 62-63. <https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Karadağ, Cağfer. "Hüccetü'l İslâm Ebu Hamid el-Gazzâlî", *Diyanet Aylık Dergi* 183 (Mart 2009), 60-62. <https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>

- Karahan, Abdulkadir, “Fuzûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/240-246. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karaman, Fikret. *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 56/57.
- Karlığa, H.Bekir, “Anâsır-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/149-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kelâbâzî, Ebubekir. Ta’arruf, *Doğuş Devrinde Tasavvuf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 53-56.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrahim. *et-Taarruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, Mektebetü Külliyyati’l-Ezheriyye, Kahire 1980.
- Kemikli, Bilal. “Tasavvuf Şiirinde Sevgi Temaları”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 50-53. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Koçoğlu, Kıyasettin. “Kitap Tanıtımı”, *Diyanet Aylık Dergi* 221 (Mayıs 2009), 62-64. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Kol, Yusuf. “Hacı Bayram Veli”, *Diyanet Aylık Dergi* 137 (Mayıs 2002), 65-67. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993).
- Köse, Ali, “İhtidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/554. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Köse, Ali. “Martin Lings Bir Modern Zaman Dervîşi”, *Diyanet Aylık Dergi* 305 (Mayıs 2016), 51-52. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Kurt, Fatih. “Takdim”, *Diyanet Aylık Dergisi* 362 (Şubat 2021), 1. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Kurt, Hafize Esra. *Diyanet Aylık Dergi’nin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kuşeyrî Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü’l Kuşeyrî*. thk. Ma’rûf Zerîk - Ali Baltacı Abdülhalim. Beyrut: Dâru’l-cîl, 1990.

- Kuşeyrî Abdülkerim. *er-Risâle, Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım., 2012.
- Küçük, Hülya, Ceylan, Semih, “Râbia el-Adeviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Küçük, Hülya. “Başkalarını Eğitirken Kendilerini Unutanlar”, *Diyanet Aylık Dergi* 282 (Ekim 2014), 42-43. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Küçük, Hülya. *Tasavvufa Giriş* (İstanbul: Dem Yayıncılık, 2015), 42
- Küçükcan, Talip, “Laiklik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/62-65. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Levent, Lamia. “Aşk ve Yol”, *Diyanet Aylık Dergi* 253 (Ocak 2012), 57-59. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Levent, Lamia. “Hiç”, *Diyanet Aylık Dergi* 181 (Ocak 2006), 31. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Levent, Lamia. “K nim Ayıbı Örtmezse Ayıbı Faş Olur”, *Diyanet Aylık Dergi* 254 (Şubat 2012), 66-67. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Maviş, Nazım, “Necmettin Erbakan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek.1/ 411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Maviş, Nazım. “Necmettin Erbakan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Ekim 2023).
- Memiş, Abdurrahman. “Halid-i Bağdadi”, *Diyanet Aylık Dergi* 310 (Ekim 2016) 46-47. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Mert, Hamdi. “Hoca Ahmed Yesevi “, *Diyanet Aylık Dergi* 159 (Mart 2004), 58-60. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Mısri, Niyâzî-i. *Tam ve Tekmil Niyazı Divanı* (İstanbul: Meârif Matbaası, 1967), 93.
- Muhâsibî, *er-Ri’âye* (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 159-270.
- Muhâsibi, İmam Haris. el, *Selefi Tasavvuf* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 33.
- Muslu, Ramazan. “Riya: Manevi Hastalık”, *Diyanet Aylık Dergi* 276 (Aralık 2013), 7-11.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*, nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru’l Kütübü’l İlmiyye, 2011), İman,1.
- Nesîmî Kitabı (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019), 418.
- Nevevi, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b.Şeref b.Mürî. *Riyâzu’s-Sâlihîn* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), c. 3/15.

- Nevevî, İmam Muhyiddin. *Rîyâzû's-Salihin* (Konya: Tekin Kitabevi, ts.), 791.
- Nurçan, Ömer Faruk. *İslâm İşbirliği Teşkilatı İslâmofofi Gözlemevi ve 2017 Yılın Raporuna Dair Bir Analiz*, (Adalet Bakanlığı, 2017), 1-3,
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/62-65. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Ekim 1993), 16. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Ögke, Ahmet. “ Gönül Dili” *Diyanet Aylık Dergi*, 243 (Temmuz 2011), 13. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Ögke, Ahmet. “Camdan Cama değil, Kalpten kalbe komşuluk”, *Diyanet Aylık Dergi* 248 (Ağustos 2011), 12-15. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Öngören, Reşat, “Ahmet Avni Konuk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/180-182. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özcan, Nuri, “Bektaşî Mûsikisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/371-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özçelik, Mustafa. “Mevlânâ’dan Günümüze Mesajlar”, *Diyanet Aylık Dergi* 252 (Aralık 2012), 55-57. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özçelik, Mustafa. “Gönül Medeniyeti”, *Diyanet Aylık Dergi* 195 (Mart 2007), 37-38. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özçelik, Mustafa. “ XIV. Yüzyılda Bir Gönül Eri Eşrefoğlu Rumi “, *Diyanet Aylık Dergi* 243 (Mart 2011), 62-65. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özçelik, Mustafa. “Eyâ Gafil Aç Gözünü”, *Diyanet Aylık Dergi* 212 (Ağustos 2008), 50-51. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özçelik, Mustafa. “Her Dem Yeniden Doğarız”, *Diyanet Aylık Dergi* 222 (Haziran 2009), 50. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özçelik, Mustafa. “Mevlânâ’da Şiir ve Mûsiki”, *Diyanet Aylık Dergi* 218 (Şubat 2009), 52. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özdemirci, Harun. “Merhaba”, *Diyanet Aylık Dergi* 109 (Ocak 2000), 4. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özel, Ahmet Murat. “Tasavvuf Alanında Yapılan Tezler: Tadat, Tasnif, Tahlil”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi* 15/30 (217M.S.), 389-432.

- Özköse, Kadir. “Gelin Canlar Bir Olalım”, *Diyanet Aylık Dergi* 306 (Haziran 2016), 20.
<https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özköse, Kadir. “Dem Bu Demdir, Dem Bu Dem”, *Diyanet Aylık Dergi* 184 (Nisan 2006), 30-33.
<https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özköse, Kadir. “İrfani Geleneğin Öncüleri”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 17-21.
<https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özköse, Kadir. “Murakabe Eğitimi”, *Diyanet Aylık Dergi* 285 (Eylül 2014), 38-40.
<https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Özvarinli, Ahmet. “Nefis Muhasebesi” *Diyanet Aylık Dergi* 311 (Kasım 2016), 52.
<https://Dergi.diyamet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Pekolcay, A. Necla Uçman, Abdullah, “Eşrefoğlu Rûmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Polat, Hasan. *Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değişen Din Anlayışının Sosyolojik Analizi* Yök Tez: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 2018.
- Râgıb Ebû'l-Kâsım Hüseyin Muhammed, el-İsfahânî, Mu'cemü Müfredâtî'l-Elfâzî'l-Kur'ân, Tah: Nedim Maraşlı,(Beyrut: Daru'l Fikr, 1972), ‘İrşad’, 201.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Eşrefoğlu Divanı* (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1970), 94.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Dîvân-ı Kebîr: Seçmeler*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş., 2011), 4/192, b. 703.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i Ma'nevî* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 279.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i Şerîf* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 138/139.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mevlânâ Dîvân-ı Kebîr* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), c. 5/69.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mevlânâ'nın Rubâîleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 319
- Saklan, Bilal, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/239-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Saklan, Bilal. “Ebû Tâlib el-Mekkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ocak 2024).

- Salman, Yüksel. “Editörden” *Diyanet Aylık Dergi*, 324 (Aralık 2017).
<https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Sarı, Nurgül. *Diyanet Çocuk Dergisi Özelinde Türkiye’de Çocuklar İçin Siyer Çalışmaları(2000-2019)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 230-231.
- Sarih Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 10/280.
- Selvi, Dilaver. “Ebu Talib-i Mekki ve Kûtü’l-Kulûb’u”, *Diyanet Aylık Dergi* 281 (Mayıs 2014), 36-37. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Serhendî, Ahmed Fârukî. *Mektûbat-ı İmâm-ı Rabbânî* (İstanbul: Zafer Matbaası, 2016), 1/201-206.
- Seyit Avcı, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004).
- Sühreverdi, Ebü Şîhabeddin. *Avârifü’l -Meârif* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2010), 120.
- Sürgeç, Celal. *Diyanet İşleri Başkanlığı ve Eğitim Faaliyetleri* (Yök Tez: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).
- Şeyh Galib, *Şeyh Galib Dîvânı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 196.
 Tah: Nedim Maraşlı,(Beyrut: Daru’l Fikr, 1972), ‘İrşad’, 201.
- Tatcı, Mustafa, “Yunus Emre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/600-605. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Tatcı, Mustafa, Cemal Kurnaz, “Şâbân-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/208-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tenik, Ali / Göktaş, Vahit. “Tasavvuf Bilgisi: Allah’ı Allah’la Bilmek İlmine Giriş” *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 1 (Ocak 2016), 177-202.
- TGA, Türkiye ve Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı, “*Hiz. Mevlânâ Vuslatının 748’inci Yıl Dönümünde Anıldı*” (Erişim 6 Kasım 2023).
- Tok, Vedat Ali. “Nereden Geldik, Gidişimiz Nereye?”, *Diyanet Aylık Dergi* 273 (Eylül 2013), 58. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Tok, Vedat Ali. “Ney”in Sırrı Neydi?”, *Diyanet Aylık Dergi* 260 (Ağustos 2012), 60-62.
<https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

- Tok, Vedat Ali. “Osman Hulûsi Efendi”, *Diyanet Aylık Dergi* 235 (Temmuz 2010), 56.
<https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Tok, Vedat Ali. “Şemseddin Sivâsî”, *Diyanet Aylık Dergi* 200 (Eylül 2008), 52-53.
<https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Topaloğlu, Bekir, “İrşad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.22/454. Ankara: TDV Yayınları, 2020,
- Topçu, Hümeýra. *Diyanet Çocuk Dergisinde Siyer Muhtevası (1979-2000 Yılları Arası)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Tosun, Necdet, “Mahmut Sami Ramazanoğlu” ,*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/442. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Turabi, Ahmet Hakkı. “Türk Din Mûsikisi’nde Muharrem”, *Diyanet Aylık Dergi* 251 (Kasım 2011), 52-54. <https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Turan, Murat. “Geçmişten Günümüze”, *Diyanet Aylık Dergi* 58 (Ekim 1995), 40.
<https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc Luma’. *İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 58.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma İslâm Tasavvufu* (Ankara: Altınoluk Yayınları, 1996), 9.
- Tûsî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el Gazzâlî. *el-Münkız mide’d Dalâl* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015).
- Tûsî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el Gazzâlî. *İhyâ-u Ulûm ’id-din* (istanbul: Hikmet Neşriyat, ts.), 3/9-39.
- Türker, Ömer. İslâm Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi, “*İstanbul Sosyoloji Dergisi*”, Dergi Park Akademik 3/22 (2011), 536.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Ulusal Eğitim İstatistikleri (Ekim 2023).
- Uludağ Süleyman, “Mutasavvıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/379. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. “Fütüvvet: Yâr Olmak Bâr Olmamak “, *Diyanet Aylık Dergi* 278 (Şubat 2014), 32-33. <https://Dergi.diyaret.gov.tr/indexarsiv.php>
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 17-23.

- Uludağ, Süleyman, “Bâtın İlmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. “Mûsiki, Âlemdeki Sûsün Bir Parçasıdır”, *Diyanet Aylık Dergi* 221 “Eki” (Mayıs 2009), 17. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Uludağ, Süleyman. *Keşfu'l-Mahcûb* (Hakikat Bilgisi), haz., çev. Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 18-20.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 13.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 94-117.
- Uludağ, Süleyman. *Temel Tasavvufî Kavramlar* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 185-194.
- Uzun, Nihat. “Olmak (Ben Oldum!) Tehlikesi”, *Diyanet Aylık Dergi* 266 (Şubat 2013), 37-39. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Üçer, Cenksu. “Diyanet İşleri Başkanlığı ve Dinî Söylemi - Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi Başyazıları Örnekleminde”, *İlahiyat Akademi* 14 (2021), 23-104.
- Ünverdi, Mustafa. “Din Karşıtı Yayınlar Ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri”. *İlahiyat Akademi* 12 (Aralık 2020), 145-182
- Yalsızuçanlar, Sadık. “Çalabın Dünyasında Yüz Bin Türlü Sevgi Var”, *Diyanet Aylık Dergi* 286 (Ekim 2014), 40. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yalsızuçanlar, Sadık. “Gönül İkliminde”, *Diyanet Aylık Dergi* 192 (Aralık 2006), 7. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yaran, Cağfer Sadık. “Mevlânâ ve Evrensel Çağrısı Gel!”, *Diyanet Aylık Dergi* 189 (Eylül 2006), 19-22. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yayınları,2021).
- Yazıcıoğlu, M.Said. “Başyazı”, *Diyanet Aylık Dergi* 1 (Ocak 1991). <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yel, Hasan. *İnternet Ortamında Misyonerlik Faaliyetleri ve Sanal Kiliselerin Çalışma Yöntemleri* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, 63-139.
- Yeniterzi, Emine. “Mesnevî’de Nefis Terbiyesi”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 18. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz Mehmet Nuri - İşi, İsmail *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe - Teşkilat - Hizmet Ve Faaliyetler (1924 - 1997)* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Yılmaz, Hasan Kamil. “Dindarlığa Nefsin Yedi Engeli”, *Diyanet Aylık Dergi* 265 (Ocak 2013), 32-34. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Ali. “Gündem”, *Diyanet Aylık Dergi* 34 (Ekim 1993), 42. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil, “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. “*Altınoluk Dergisi*” 210 (Haziran 2003), 7.

Yılmaz, Hasan Kamil. “Edep Ya Hu”, *Diyanet Aylık Dergi* 237 (Eylül 2010), 10-13. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “Gönül Gözü Gönül Dili”, *Diyanet Aylık Dergi* 243 (Şubat 2011), 4 -5. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “Hikmetinden Sual Etmek”, *Diyanet Aylık Dergi* 253 (Ocak 2012), 62-65. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “İrfan Geleneği ve Mârifet”, *Diyanet Aylık Dergi* 272 (Ağustos 2013), 7. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “Kâmil Mümin ve İnsan-ı Kâmil”, *Diyanet Aylık Dergi* 280 (2014), 6. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “Karıncanın Ayak Sesinden Gizli Kalbî Maraz: Riya”, *Diyanet Aylık Dergi* 278 (Şubat 2014), 17. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “Kesretten Vahdete Gelin Birlik Olalım”, *Diyanet Aylık Dergi* 304 (Nisan 2016), 6-9. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “Tecdit mi, Teceddüt mü?” *Diyanet Aylık Dergi*, 242 (Şubat 2011),4 -5 <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. “Yetmiş İki Millete Bir Gözle Bakmak Anadolu’da Birlikte Yaşama Kültürü”, *Diyanet Aylık Dergi* 292 (Nisan 2015), 6-10. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>

Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 213.

- Yılmaz, Hasan Kamil. Azîz Mahmûd Hüdâyî (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016).
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Tasavvufta İrşad İrfani Tebliğ ve Davet* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 108.
- Yılmaz, Mehmet Nuri. “Ahmed Yesevî”, *Diyanet Aylık Dergi* 33 (Eylül 1993), Başyazı. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yılmaz, Muammer. “Din ve Toplum”, *Diyanet Aylık Dergi* 37 (Ocak 1994), 40. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007), 39-46.
- Yiğit, Yaşar. “Var Oluşu Anlama ve Anlamlandırma Zemini: Tefekkür”, *Diyanet Aylık Dergi* 241 (Ocak 2011), 8. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yûnus Emre Divanı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 138.
- Yücer, Hür Mahmut. “Nefsini Bilen Rabbini Bildi”, *Diyanet Aylık Dergi* 324 (Aralık 2017), 15-17. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Yüksel, Mukadder Ârif. “İman ve İbadet İhlas ve Samimiyet”, *Diyanet Aylık Dergi* 280 (Nisan 2014), 48. <https://Dergi.diyanet.gov.tr/indexarsiv.php>
- Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed n. Abdi'l- Lâtîfî'z- Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1983), 10/280.